

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Економічна стратегія КПРС
- Соціально-політичний розвиток радянського суспільства на сучасному етапі
- Конференція компартій Європи — важлива віха в боротьбі за мир і соціальний прогрес народів
- Неспроможність буржуазних концепцій історії більшовицьких організацій України дожовтневого періоду

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 10 (187)

ЖОВТЕНЬ

1976

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Кульчицький С. В. Економічна стратегія КПРС 5
Бабко Ю. В., Сільченко З. О. Соціально-політичний розвиток радянського суспільства на сучасному етапі 18

* * *

- Кудрицький А. В. Конференція компартій Європи — важлива віха в боротьбі за мир і соціальний прогрес народів 28
Романовський М. В. (*Москва*), Шморгун П. М. Неспроможність буржуазних концепцій історії більшовицьких організацій України дожовтневого періоду 39

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941—1945 рр.)

- Жученко І. Я. Допомога партизанів і населення Закарпаття Червоній Армії 52
Бухонський В. В. Зростання рядів комуністів у військах Українських фронтів 58
Муковський І. Т. (*Вінниця*). Партійно-політична робота серед воїнів Південно-Західного фронту на початку війни 63

З історії інтернаціональних зв'язків

- Калениченко П. М., Нерод В. О. Зв'язки громадських організацій УРСР з робітниками і селянами буржуазно-поміщицької Польщі (1929—1933 рр.) 71
Слободян М. І. (*Львів*). КПЗУ — організатор боротьби трудящих Західної України на захист СРСР 80

* * *

- Скуленко М. І. З історії радянського радіомовлення 83
Левіщенко О. М. Експансіоністська політика США в ООН щодо африканських держав 91

ЗАМІТКИ

- Крутиков С. О. З досвіду виховання радянської молоді в дусі соціалістичного інтернаціоналізму (1970—1975 рр.) 98
Смеричевський Ф. Г. (*Донецьк*). Про формування марксистсько-ленінського світогляду молодих робітників (1959—1965 рр.) 102
Мельниченко В. Ю. Діяльність Східного відділу при Одеському губкомі партії (1920 р.) 107
Віднянський С. В. Співробітництво радянських і чехословацьких профспілок в справі обміну передовим виробничим досвідом (1971—1975 рр.) 111

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Шляхтовський А. С. (<i>Тернопіль</i>). Спогади про В. І. Леніна на уроках історії СРСР	117
--	-----

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Петренко М. З. Києво-Печерський історико-культурний заповідник	123
--	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Усик Л. О. Видатний партійний і державний діяч (До 90-річчя з дня народження Г. К. Орджонікідзе)	128
Фролкін М. М. Славний син трудової Франції (До 80-річчя з дня народження Жака Дюкло)	130
Власенко О. С. (<i>Фастів</i>). Грудзинська Т. Є. Фастівському заводу «Червоний Жовтень» — 100 років	133
Патер І. Г. (<i>Львів</i>). Борець за возз'єднання (До 90-річчя з дня народження К. М. Пелехатого)	135
Рознер І. Г. До 100-річчя з дня народження П. І. Лященка	136

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Санцевич А. В. Важливе джерело з історії Комуністичної партії України (До виходу I тому збірника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК»)	139
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Полурез В. І. Запорозький індустріальний комплекс	145
Казанович Н. М. (<i>Краматорськ</i>). А. Шевченко, А. Зайцев. Новокраматорцы	146
Лихолат А. В., Комаренко Н. В. В. И. Царанов. По пути индустриализации	147
Замковий П. В. П. Т. Петриков. Ревкомы Белоруссии	149
Гусев В. І., Буравченков А. О. Н. М. Якупов. Борьба за армию в 1917 году	150
Шевченко Ф. П. Шевченкознавство. Підсумки і проблеми	153
Маринченко А. К., Кірсенко М. В. И. А. Петерс. Внешняя политика Чехословакии (1945—1960 гг.)	157
Гранчак І. М. (<i>Ужгород</i>), Прунція С. Ю. (<i>Ужгород</i>). Іван Кремпа. За інтернаціональну єдність революційного руху в Чехословаччині. Роль словацького та закарпатського робітничого руху у створенні КПЧ (1919—1921)	158

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Безулік Т. В. Затвердження до друку II тому багатотомної «Історії Української РСР»	160
--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Кульчицкий С. В. Экономическая стратегия КПСС	5
Бабко Ю. В., Сильченко З. А. Социально-политическое развитие советского общества на современном этапе	18
* * *	

Кудрицкий А. В. Конференция компартий Европы — важная веха в борьбе за мир и социальный прогресс народов	28
Романовский Н. В. (<i>Москва</i>), Шморгул П. М. Несостоятельность буржуазных концепций истории большевистских организаций Украины дооктябрьского периода	39

СООБЩЕНИЯ

Из истории Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.)

Жученко И. Я. Помощь партизан и населения Закарпатья Красной Армии	52
Бухонский В. В. Рост рядов коммунистов в войсках Украинских фронтов	58
Муковский И. Т. (<i>Винница</i>). Партийно-политическая работа среди воинов Юго-Западного фронта в начале войны	63

Из истории интернациональных связей

Калениченко П. М., Нерод В. А. Связи общественных организаций УССР с рабочими и крестьянами буржуазно-помещичьей Польши (1929—1933 гг.)	71
Слободян М. И. (<i>Львов</i>). КПЗУ — организатор борьбы трудящихся Западной Украины в защиту СССР	80
* * *	

Скуленко М. И. Из истории советского радиовещания	83
Левищенко А. М. Экспансионистская политика США в ООН в отношении африканских государств	91

ЗАМЕТКИ

Крутиков С. А. Из опыта воспитания советской молодежи в духе социалистического интернационализма (1970—1975 гг.)	98
Смеричевский Ф. Г. (<i>Донецк</i>). О формировании марксистско-ленинского мировоззрения молодых рабочих (1959—1965 гг.)	102
Мельниченко В. Е. Деятельность Восточного отдела при Одесском губкоме партии (1920 г.)	107
Виднянский С. В. Сотрудничество советских и чехословацких профсоюзов в деле обмена передовым производственным опытом (1971—1975 гг.)	111

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Шляхтовский А. С. (<i>Тернополь</i>). Воспоминания о В. И. Ленине на уроках истории СССР	117
--	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Петренко М. З. Киево-Печерский историко-культурный заповедник	123
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Усик Л. А. Выдающийся партийный и государственный деятель (К 90-летию со дня рождения Г. К. Орджоникидзе)	128
Фролкин Н. М. Славный сын трудовой Франции (К 80-летию со дня рождения Жака Дюкло)	130
Власенко А. С. (<i>Фастов</i>). Грудзинская Т. Е. Фастовскому заводу «Червоний Жовтень» — 100 років	133
Патер И. Г. (<i>Львов</i>). Борец за воссоединение (К 90-летию со дня рождения К. Н. Пелехатого)	135
Рознер И. Г. К 100-летию со дня рождения П. И. Лященко	136

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

- Санцевич А. В. Важный источник по истории Коммунистической партии Украины (К выходу I тома сборника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК») 139

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- Полурез В. И. Запорожский индустриальный комплекс 145
 Казанович Н. М. (*Краматорск*). А. Шевченко, А. Зайцев. Новокраматорцы 146
 Лихолат А. В., Комаренко Н. Р. В. И. Царанов. По пути индустриализации 147
 Замковой П. В. П. Т. Петриков. Ревкомы Белоруссии 149
 Гусев В. И., Буравченков А. А. Н. М. Якупов. Борьба за армию в 1917 году 150
 Шевченко Ф. П. Шевченкознавство. Підсумки і проблеми 153
 Мартиненко А. К., Кирсенко М. В. И. А. Петерс. Внешняя политика Чехословакии (1945—1960 гг.) 157
 Гранчак И. М. (*Ужгород*), Пруница С. Ю. (*Ужгород*). Иван Кремпа. За інтернаціональну єдність революційного руху в Чехословаччині. Роль словацького та закарпатського робітничого руху у створенні КПЧ (1919—1921) 158

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

- Безулик Т. В. Утверждение к печати II тома многотомной «Історії Української РСР» 160

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ КПРС

У Звітній доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва XXV з'їздові партії і в рішеннях з'їзду велика увага приділяється дальшому розвитку народного господарства країни, піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня трудящих, зміцненню і вдосконаленню соціалістичних виробничих відносин, радянського способу життя. З'їзд конкретизував принципи настанови з корінних питань економічної політики в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, розроблені попереднім партійним форумом. Зокрема, в його рішеннях було висунуто і обгрунтовано важливі теоретичні положення про зміст економічної стратегії КПРС.

Економічна стратегія партії є складовою частиною її загальної стратегії, спрямованої на прискорене будівництво комуністичного суспільства. Вона включає постановку фундаментальних, довгочасних цілей, найвищою з яких було і залишається піднесення добробуту народу, а також визначення шляхів і засобів їх досягнення в конкретних умовах економіки 70-х років. Партія спрямовує зусилля радянських людей на створення матеріально-технічної бази комунізму, на забезпечення динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірне поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства.

Як підкреслював Л. І. Брежнєв на XXIV з'їзді КПРС, найважливішою особливістю економіки розвинутого соціалізму є її зовсім нові масштаби порівняно з соціалістичною економікою кінця 30-х років¹. Під керівництвом Комуністичної партії у дев'ятій п'ятирічці було зроблено ще один крок на шляху створення матеріально-технічної бази комунізму. За обсягом приросту промислової продукції, капітальних вкладень, асигнувань держави на проведення заходів щодо підвищення

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 44.

добробуту народу цей крок не має собі рівних. Адже виробничий і науково-технічний потенціал країни більш ніж у 10 разів перевищив масштаби передвоєнної економіки. Національне багатство Радянського Союзу обчислюється нині в 1,9 трильйони крб., а вартість основних виробничих фондів дорівнює 807 млрд. крб. Кількість робітників і службовців перевищила 100 млн. чол., причому три чверті з них мають вищу або середню освіту (в 1939 р. — 12,3%). У народному господарстві зайнято 22 млн. спеціалістів проти 2,4 млн. на кінець 1940 р., 1,2 млн. наукових працівників (у 1940 р. — 98,2 тис.)².

Величезні масштаби виробництва дають можливість одночасно розв'язувати широке коло завдань, посилити соціальну спрямованість розвитку радянської економіки. Головним завданням дев'ятої п'ятирічки партія вперше поставила забезпечення значного піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі планомірного використання переваг соціалістичного господарства, здійснення програмної вимоги «Все в ім'я людини, для блага людини». Це завдання лишається головним і для десятої п'ятирічки, і на більш тривалу перспективу. Як зазначалося в матеріалах XXV з'їзду КПРС, у 1976—1990 рр. країна матиме приблизно вдвое більші матеріальні і фінансові ресурси, ніж у минулому п'ятнадцятиріччі, що створює додаткові можливості для істотного підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя³. В цей період життя народу буде піднесено на якісно новий рівень, забезпечено повний достаток високоякісних продуктів харчування, товарів народного споживання, широкий розвиток сфери послуг і відповідне зростання реальних доходів населення. Передбачається реконструкція більшості міст і сіл, надання кожній сім'ї впорядкованої квартири⁴.

На сучасному етапі відбуваються докорінні зміни в характері розвитку радянської економіки. Як відомо, К. Маркс розрізняв інтенсивну і екстенсивну форми розширеного відтворення в умовах технічного прогресу. Він говорив, що відтворення в розширеному масштабі відбувається інтенсивно, коли застосовуються більш ефективні засоби виробництва, і екстенсивно, коли розширюється тільки поле виробництва⁵. Інтенсивні шляхи розвитку економіки забезпечуються підвищенням технічного рівня існуючих виробничих потужностей і зростанням продуктивності праці, а екстенсивні — просторовим розширенням виробництва внаслідок створення нових робочих місць (на нових або розширюваних підприємствах) і залучення додаткових контингентів робочої сили. В реальній дійсності інтенсивна і екстенсивна форми окремо не існують, зливаючись у цілісний процес розширеного відтворення. Темпи його залежать від усіх факторів економічного зростання — як інтенсивних (зростання продуктивності праці, більш повне використання існуючих виробничих потужностей, економніше витрачання сировини і палива), так і екстенсивних (нарощування виробничих потужностей, збільшення чисельності робочої сили, використання додаткових енергетичних і сировинних ресурсів). На попе-

² «Плановое хозяйство», 1975, № 5, стор. 21; «Экономическая газета», 1976, № 2, стор. 15; № 20, стор. 9; Народное хозяйство СССР в 1974 г. Статистический ежегодник, М., 1975, стор. 143, 565.

³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 45.

⁴ Див. Л. І. Брежнєв. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі. Промови і доповіді, т. 2, К., 1975, стор. 405—406.

⁵ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 24, стор. 178.

редніх етапах історичного розвитку паралельний рух по інтенсивному і екстенсивному шляхах давав змогу прискорювати темпи зростання національного доходу. Перехід від переважно ручної праці до широкого використання техніки забезпечував тоді, незважаючи на труднощі її освоєння, винятково високі темпи піднесення продуктивності праці. Більшість дедалі зростаючих фінансових ресурсів країни використовувалася на капіталовкладення в створення нових виробничих потужностей. Це допомагало розв'язувати найважливішу соціальну проблему залучення до суспільного виробництва десятків мільйонів працівників.

Однак можливості екстенсивного розвитку тепер зменшилися, що пов'язане насамперед із змінами в балансі трудових ресурсів. Практично вичерпано резерви збільшення чисельності працюючих за рахунок зайнятих у домашньому і підсобному господарстві: дев'ять з кожних десяти осіб працездатного віку вже працюють у суспільному виробництві. Зменшилася абсолютна і, особливо, відносна кількість зайнятих у сільському господарстві. Зокрема, чисельність працівників сільського і лісового господарства УРСР за 1960—1974 рр. скоротилася з 46 до 27% (100% — все населення, зайняте у суспільному виробництві, без учнів), а кількість зайнятих в індустріальних галузях (промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок) зросла, відповідно, з 35 до 45%⁶. У сільськогосподарському виробництві країни зайнято менше чверті наявної робочої сили⁷. Це означає, що його роль як джерела робочої сили для індустріальних галузей вичерпується. До того ж, як видно з наведених даних по Українській РСР, індустріальні галузі поглинули за це п'ятнадцятиріччя тільки половину тієї робочої сили, яка раніше була зайнята в сільському господарстві, а інша половина перерозподілилася головним чином між невиробничими галузями — освітою, наукою, охороною здоров'я та ін. Зростання питомої ваги зазначених галузей у балансі трудових ресурсів і надалі залишається важливою закономірністю економічного розвитку у зв'язку з курсом КПРС на піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Нарешті, на звуження можливостей екстенсивного розвитку вплинуло скорочення темпів приросту населення, зумовлене зниженням народжуваності. В розрахунку на 1000 чол. населення природний приріст зменшився в СРСР з 17,8 у 1960 р. до 9,3 у 1974 р., а в окремих районах — ще більше (на Україні, відповідно, — з 13,6 до 5,7)⁸. В 1976—1980 рр. приріст працездатного населення буде ще досить високим і становитиме більше половини всього передбачуваного приросту на наступні два десятиріччя (1976—1995 рр.)⁹. Та вже в одинадцятій п'ятирічці і пізніше він різко зменшиться, оскільки залежатиме від сучасного низького рівня народжуваності.

Щоб зростає в майбутньому напруження балансу трудових ресурсів негативно не позначилося на темпах економічного зростання, а, отже, і на виконанні накресленої партією програми піднесення народного добробуту, потрібно ефективніше використовувати внутрішні резерви виробництва. Це особливо підкреслив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС: «...Немає іншого шляху, крім **швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва**. Наголос на ефективності — і про це доводиться говори-

⁶ Народне господарство Української РСР в 1974 р. Статистичний щорічник, К., 1975, стор. 402.

⁷ Народное хозяйство СССР в 1974 г., стор. 549.

⁸ Народне господарство Української РСР в 1974 р., стор. 18; Народное хозяйство СССР в 1974 г., стор. 44.

⁹ «Коммунист», 1975, № 12, стор. 24.

ти знов і знов — найважливіша складова частина всієї нашої економічної стратегії»¹⁰.

У зв'язку з цим десята п'ятирічка більшою мірою, ніж будь-яка попередня, має стати п'ятирічкою ефективності і якості. Саме в цій п'ятирічці потрібно завершити перехід до переважного використання інтенсивних факторів економічного розвитку. Зростаюча за темпами й масштабами інтенсифікація суспільного виробництва, більш ефективне використання виробничого і науково-технічного потенціалу країни — це магістральні шляхи розвитку народного господарства. Вони забезпечують не тільки виконання завдань десятого п'ятирічного плану, але й створюють передумови для впевненого розвитку радянської економіки у більш віддаленій перспективі¹¹.

Ефективність суспільного виробництва при соціалізмі має якісну і кількісну визначеність. Її якісна визначеність впливає з характеру соціалістичних виробничих відносин, з основного економічного закону соціалізму, за яким безпосередньою метою виробництва є найбільш повне задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб суспільства. Кількісна визначеність ефективності передбачає співставлення витрат і вкладень у виробництво з його результатами. «...Суть проблеми полягає в тому, — відзначалося у Звітній доповіді ЦК XXIV з'їздові КПРС, — щоб на кожную одиницю затрат — трудових, матеріальних і фінансових — добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу. В цьому, кінець кінцем, і полягає підвищення продуктивності суспільної праці»¹². Конкретними показниками ефективності виробництва є, насамперед, рівень використання трудових ресурсів (продуктивність праці), виробничих фондів (фондовіддача), енергії, сировини і матеріалів (матеріаломісткість).

Визначаючи основні лінії економічної стратегії, партія, поряд з конкретними показниками ефективності виробництва, завжди враховує соціальні критерії. В народногосподарських планах і, зокрема, у плані десятої п'ятирічки ставляться завдання, виконання яких, будучи оптимальним з точки зору економічної ефективності, водночас сприятиме поліпшенню умов праці і побуту трудящих, збереженню навколишнього середовища, зближенню двох форм соціалістичної власності, міста і села, розумової і фізичної праці, розквіту і зближенню націй і народностей СРСР.

Найважливіший показник ефективності суспільного виробництва — рівень продуктивності праці. Проблемі його зростання В. І. Ленін надавав вирішального значення. Він писав: «Підвищення продуктивності праці становить одне з корінних завдань, бо без цього остаточний перехід до комунізму неможливий»¹³. Раціональне використання трудових ресурсів особливо важливе нині, коли окремі підприємства і навіть галузі дедалі більше відчувають дефіцит робочої сили. Забезпечити високі темпи розвитку галузей матеріального виробництва при стабілізації, а надалі й при абсолютному скороченні чисельності працівників — одна з головних цілей економічної стратегії партії.

В основній галузі матеріального виробництва — промисловості за рахунок зростання продуктивності праці одержано у сьомій п'ятирічці 62% продукції, у восьмій — 73, в дев'ятій — 84%, а за рахунок за-

¹⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 48.

¹¹ Там же.

¹² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 63.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 95.

лучення додаткової робочої сили — тільки 16% ¹⁴. Ця динаміка переконливо свідчить про посилення тенденції до інтенсифікації народного господарства. Разом з тим завдання дев'ятої п'ятирічки по зростанню продуктивності праці недовиконане (34% замість 38,8% за планом) ¹⁵. Хоч досягнутий рівень продуктивності праці в основних галузях промисловості СРСР не нижче, ніж у розвинутих капіталістичних країнах, існують великі резерви економії трудових ресурсів у допоміжних виробництвах: питома кількість працівників тут у 1,5—3 рази вища, ніж у цих країнах ^{16–17}. Це пояснюється значною мірою недоліками в плануванні і організації праці та виробництва. Отже, дефіцит робочої сили нерідко має штучний характер. Партія надає величезного значення масовому впровадженню передового досвіду організації виробництва і праці, який нагромаджений багатьма підприємствами.

XXV з'їзд КПРС намітив на десяту п'ятирічку високі темпи зростання продуктивності праці: в цілому по народному господарству на 27%, що дасть змогу зекономити працю 26 млн. чол., одержати 85—90% приросту національного доходу і приблизно 90% приросту промислової продукції (для порівняння зазначимо, що в дев'ятій п'ятирічці продуктивність праці зросла на 23%). При цьому стопроцентний приріст продукції за рахунок зростання продуктивності праці має бути досягнутий у будівництві і сільському господарстві, промисловості великих міст і, як правило, на всіх діючих фабриках і заводах ¹⁸. Виконання цих планових накреслень дасть можливість задовольнити потреби у робочій силі новостворюваних галузей, виробництв і підприємств, особливо східних районів країни, а також для дальшого зростання невиробничої сфери.

Важливим узагальнюючим показником ефективності суспільного виробництва є фондівдача, яка характеризує обсяг випущеної продукції з кожного карбованця виробничих фондів. Протягом дев'ятої п'ятирічки вона знижувалася. Певною мірою це зниження зумовлювалося об'єктивними причинами: змінами в структурі виробництва на користь галузей з низьким рівнем фондівдачі (електросенергетика, хімічна індустрія) при зменшенні частки галузей з максимальною фондівдачею (харчова і легка промисловість); підвищенням витрат на сировину у зв'язку з переходом до використання корисних копалин з меншим вмістом потрібного компонента, видобутком сировини у віддаленіших родовищах або з більш глибоких горизонтів залягання; підвищенням у капіталовкладеннях питомої ваги витрат на поліпшення умов праці і охорону навколишнього середовища, які не дають приросту виробничих потужностей, та ін. Однак на зниження фондівдачі істотно впливають й недоліки у використанні основних фондів ¹⁹.

У затверджених XXV з'їздом КПРС «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» наголошується на необхідності розробити і здійснити по галузях, на підприємствах і в організаціях комплекс заходів, спрямованих на підвищення фондівдачі, що дасть змогу зекономити десятки мільярдів карбованців. Зокрема, заплановане підвищення коефіцієнта змінності у машинобудуванні на 20—30% дозволить збільшити випуск продукції на 15—

¹⁴ «Плановое хозяйство», 1976, № 3, стор. 67.

¹⁵ «Коммунист», 1976, № 6, стор. 45.

^{16–17} Т. С. Хачатуров. Советская экономика на современном этапе, М., 1975, стор. 189.

¹⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 142, 187.

¹⁹ Див. Л. І. Брежнев. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі, т. 2, стор. 428.

20%. Щоб досягти цього без підвищення коефіцієнта змінності, треба було б виділити додатково не менше 15 млрд. крб.²⁰

У виробництві матеріальних ресурсів у нашій країні зайнято близько 75% основних виробничих фондів і більше 45% робочої сили. Протягом дев'ятої п'ятирічки на розширення випуску продукції, що потребує дальшої переробки, було витрачено понад 70% виробничих капіталовкладень²¹. Тому партія надає величезного значення розв'язанню проблеми зниження матеріаломісткості продукції. Ця проблема стояла в центрі уваги XXIV і XXV з'їздів КПРС. Підкреслюючи у Звітній доповіді ЦК XXIV з'їздові партії той факт, що на одиницю виробленої продукції добувні галузі порівняно з обробними витрачають значно більше праці і капіталовкладень, Л. І. Брежнев зробив такий висновок: «...З точки зору інтересів народного господарства добиватися економії сировини за рахунок вдосконалення виробництва в обробній промисловості значно вигідніше, ніж ці ж кількості сировини додатково виробляти»²². В доповіді на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев відзначив інший бік справи: потреби країни в енергії та сировині безперервно зростають, а їх виробництво обходиться все дорожче; отже, необхідно добиватися раціональнішого використання ресурсів, у тому числі за рахунок зниження матеріаломісткості продукції, застосування більш дешевих і ефективних матеріалів, економнішого їх витрачання²³.

Настанови партії реалізовано в «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», де поставлено конкретні завдання щодо економії матеріальних ресурсів на підприємствах провідних галузей²⁴.

Суспільство розвинутого соціалізму ставить підвищені вимоги до кількісного і якісного зростання індустріальних галузей народного господарства, насамперед важкої промисловості. У доповіді Л. І. Брежнева на XXV з'їзді КПРС підкреслено: «Стрижень економічної стратегії партії, що пронизує і десяту п'ятирічку і довгострокову перспективу, — **дальше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки**»²⁵.

Питома вага промисловості в національному доході країни зростала з 52% у 1965 р. до 55% у 1975 р., а наприкінці десятої п'ятирічки заплановано дальше її підвищення — до 58%²⁶. Зростає й роль важкої індустрії у виконанні головного завдання п'ятирічки. Вона створює умови для підвищення рівня індустріалізації сільськогосподарського виробництва, особливо шляхом поставок техніки і мінеральних добрив, дає дедалі більшу кількість устаткування для легкої і харчової промисловості, торгівлі, транспорту, невиробничої сфери, збільшує виробництво хімічної сировини для виготовлення товарів народного споживання. Нарешті, після реалізації постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 вересня 1971 р. про заходи по забезпеченню

²⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 189; «Экономическая газета», 1976, № 19, стор. 11.

²¹ «Экономическая газета», 1976, № 17, стор. 10.

²² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 67.

²³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 48.

²⁴ Там же, стор. 189.

²⁵ Там же, стор. 46—47.

²⁶ Народное хозяйство в 1974 г., стор. 574; «Вопросы экономики», 1976, № 4, стор. 6.

дальшого розвитку виробництва товарів масового попиту²⁷ важка промисловість все більше перетворюється в безпосереднього виробника товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку. Якщо в 1975 р. підприємствами її галузей випущено 18% товарів народного споживання, то у 1980 р. вироблятиметься близько 22% таких товарів²⁸. Особливо великих успіхів у випуску товарів для населення досягла важка промисловість Української РСР, яка у 1975 р. дала цієї продукції на 4,7 млрд. крб. — близько 20% загальносоюзного обсягу. На Україні до виробництва товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку залучено майже всі підприємства важкої промисловості²⁹.

Водночас партія проводить послідовний курс на прискорення розвитку тих галузей важкої промисловості, які визначають технічний прогрес — машинобудування, хімічної і нафтохімічної промисловості, електроенергетики. Частка цих галузей у загальному обсязі випуску промислової продукції країни зростає з 28% у 1965 р. до 36% у 1975 р., а в 1980 р. вона становитиме 41%³⁰. Найбільш бурхливо розвивається машинобудування.

Важливою складовою частиною економічної стратегії КПРС є її аграрна політика. На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що в галузі сільського господарства партія висуває дві взаємозв'язані мети: добитися надійного забезпечення країни продовольством та сировиною, з одного боку, і все далі просуватися по шляху зближення матеріальних і культурно-побутових умов життя міста і села, — з другого³¹. Такий курс послідовно проводиться, починаючи з безземного (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, і має під собою солідну матеріальну основу: лише протягом 1966—1975 рр. сільське господарство одержало 213 млрд. крб. капіталовкладень проти 107 млрд. крб. за всі попередні десятиріччя Радянської влади (в порівняльних цінах). У новій п'ятирічці обсяг капітальних вкладень у розвиток сільськогосподарського виробництва зростає до 171,7 млрд. крб., що становить більше чверті їх загального обсягу³². Основні кошти концентруються на трьох вирішальних напрямках — механізації, меліорації і хімізації.

Послідовне втілення в життя розробленої на безземному (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС аграрної політики створило об'єктивні передумови для другої, після здійснення ленінського кооперативного плану, великої концентрації суспільного виробництва в радянському селі. В останні роки за ініціативою Л. І. Брежнєва набула широкого розвитку (в тому числі в масштабі союзної республіки — Молдавської РСР) міжгосподарська кооперація і агропромислова інтеграція сільськогосподарського виробництва. На початок червня 1976 р. в країні працювало близько 6 тис. міжгосподарських спеціалізованих об'єднань, організацій і підприємств, де витрати праці на виробництво одиниці продукції в 2,5—3 рази нижчі, ніж у неспеціалізованих господарствах³³. Досвід показав, що перехід від багатогалузевого до спеціалізованого виробництва, впровадження нових організаційних форм і господарських структур є необхідним в умовах панування більш зрілих,

²⁷ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 10, М., 1972, стор. 506—510.

²⁸ «Экономическая газета», 1976, № 14, стор. 4.

²⁹ «Вопросы экономики», 1976, № 3, стор. 52.

³⁰ Народное хозяйство СССР в 1974 г., стор. 175; «Экономическая газета», 1976, № 14, стор. 3.

³¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 54—55.

³² Там же, стор. 55, 160.

³³ «Правда», 2 червня 1976 р.

Рішення XXV з'їзду КПРС є переломним пунктом в інвестиційній політиці. «Матеріальні і фінансові ресурси треба насамперед спрямовувати на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств — туди, де можна розширити виробничі потужності без нового будівництва або з меншими питомими капітальними затратами», — підкреслював на з'їзді Л. І. Брежнев при викладенні основних елементів економічної стратегії партії⁴⁷. Готуючи план десятиї п'ятирічки, Держплан і Держбуд СРСР затвердили методичні положення, які розкривають зміст робіт по кожній з форм розширеного відтворення з тим, щоб унеможливити випадки здійснення нового будівництва під виглядом реконструкції і технічного переозброєння підприємств⁴⁸. Для посилення відповідальності міністерств і відомств за інтенсифікацію виробництва з 1976 р. в централізованому порядку встановлено конкретні завдання по підвищенню технічного рівня виробництва⁴⁹. Цим самим вперше плануватиметься весь процес оновлення і відтворення діючих виробничих фондів.

Розподіл капіталовкладень у десятиї п'ятирічці, як і на попередніх етапах розвитку радянського суспільства, повністю враховує необхідність забезпечення прискореного індустріального розвитку республік, які відстають від загальносоюзного рівня. В межах єдиного народно-господарського комплексу СРСР значно зміцнюються економічні зв'язки між союзними республіками і районами, підвищується вклад кожної республіки у розв'язання загальнодержавних завдань⁵⁰.

Накреслюючи стратегічний план діяльності в економічній галузі на найближчу перспективу, партія приділяє багато уваги вдосконаленню керівництва народним господарством. «...Скільки б ми не говорили про важливість повороту до інтенсивних факторів зростання, ми його не здійснимо, якщо не доб'ємося продиктованих життям зрушень у керівництві народним господарством», — зауважував Л. І. Брежнев на грудневому (1972 р.) Пленумі ЦК КПРС⁵¹.

XXV з'їзд КПРС висунув ряд принципово нових положень, що стосуються вдосконалення господарського механізму. Одним з найважливіших є положення про підпорядкування планової діяльності кінцевим народногосподарським результатам⁵².

На попередньому, XXIV з'їзді партії було прийнято важливе рішення про перехід до дво- і триланкової системи управління, створення об'єднань, які у перспективі повинні стати основними госпрозрахунковими ланками суспільного виробництва⁵³. Це рішення успішно втілювалося в життя. Так, в Українській РСР на кінець дев'ятої п'ятирічки діяло вже понад 560 об'єднань, які випускали більше третини промислової продукції⁵⁴. В десятиї п'ятирічці буде завершено роботу по концентрації промислових підприємств у великі об'єднання⁵⁵.

Прикладом високої ефективності концентрації підприємств є діяльність виробничого об'єднання «Київтрактородеталь» (головне підприємство — завод ім. Лепсе). Після створення об'єднання його парторганізація взяла курс на докорінне технічне переозброєння та інтен-

⁴⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 51.

⁴⁸ «Коммунист», 1976, № 5, стор. 24.

⁴⁹ «Комуніст України», 1976, № 5, стор. 30.

⁵⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 168—169.

⁵¹ Л. І. Брежнев. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі, т. 2, стор. 243.

⁵² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 67, 192, 194.

⁵³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 77—78.

⁵⁴ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 13.

⁵⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 194—195.

сифікацію виробництва, мобілізувала колектив на максимальне використання внутрівиробничих резервів, залучила кращі наукові сили столиці республіки до розв'язання різних невідкладних питань. Вона неодноразово була ініціатором цінних починань, які згодом підтримували комуністи всього міста. В результаті об'єднання «Київтрактордеталь» достроково виконало плани дев'ятої п'ятирічки і зайняло провідне місце в галузі за якістю продукції⁵⁶.

В підвищенні ефективності виробництва істотну роль відіграють економічні стимули і підойми — госпрозрахунок, прибуток, ціна, премія. Запроваджена з вересня 1965 р. нова система планування і економічного стимулювання багато в чому сприяла вдосконаленню механізму управління. Однак господарську реформу було розроблено ще тоді, коли необхідність цілковитого повороту до інтенсивних факторів зростання повністю не визначилася. Тільки цим можна пояснити той факт, що після переходу на нові умови господарювання скасовувалися директивні завдання щодо підвищення продуктивності праці. В 1971 р. було прийнято рішення знову встановлювати міністерствам і підприємствам план по зростанню продуктивності праці, розглядаючи цей показник як дуже важливий критерій ефективності діяльності підприємств, об'єднань і міністерств⁵⁷.

На грудневому (1972 р.) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнев досить детально зупинився на позитивних і негативних сторонах господарської реформи. Він підкреслив, зокрема, що передбачена реформою серйозна залежність економічного становища підприємства від розміру прибутку не виправдала себе, бо підприємства знаходили можливість збільшувати прибуток не за рахунок зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції, а шляхом підвищення цін і відмови від виробництва «невигідної» для них, але необхідної країні продукції. Заміна «валу» показником реалізованої продукції, яка була одним з істотних елементів реформи, не перешкоджає, як виявилось, господарникам порушувати зобов'язання по постачанню продукції іншим підприємствам⁵⁸.

XXV з'їзд КПРС висловився за негайне, хоч і без зайвої поспішності, вдосконалення всієї системи показників, які лежать в основі оцінки діяльності міністерств, об'єднань і підприємств, і, насамперед, ефективності та якості їх роботи⁵⁹.

Перехід до інтенсивних методів господарювання нерозривно пов'язаний з поліпшенням якості роботи усіх ланок народного господарства, що вимагає, насамперед, дальшої активізації діяльності партійних організацій. Якість роботи залежить не тільки від виробничо-економічних факторів, але й від широкого кола суто моральних проблем. До кінця викоринити безгосподарність і нехлюйство, підвищувати трудову, технологічну і планову дисципліну, створювати обстановку взаємної вимогливості і взаємодопомоги у праці, добиватися чіткої організації виробництва і праці — на все це партійні організації спрямовують зусилля робітників, інженерів, господарників, увагу профспілок і комсомолу. Величезну роль у цій справі відіграють заходи по віднесенню соціальних функцій трудових колективів, ідеологічне забезпечення виконання накреслених партією планів.

Передові колективи добиваються значних успіхів у підвищенні якості роботи, а їх досвід використовується в усіх союзних республі-

⁵⁶ «Правда», 21 липня 1976 р.

⁵⁷ Див. Л. І. Брежнев. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі, т. 2, стор. 200.

⁵⁸ Там же, стор. 238, 243—244.

⁵⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 67.

ках. Зокрема, широкий резонанс здобула комплексна система управління якістю продукції, розроблена львів'янами з урахуванням досвіду підприємств Москви, Ленінграда, Саратова, Ярославля. Для львівської системи, схваленої ЦК КПРС, властиве міцне пов'язування між собою технічних, економічних, соціальних і організаційних заходів на всіх етапах формування якості — від конструювання до виробництва й експлуатації виробів ⁶⁰.

Для підвищення якості роботи підприємств важливе значення має введення державної атестації. На 1 травня 1976 р. державний Знак якості присвоєно 27 363 видам виробів, які випускають 4284 промислові підприємства країни ⁶¹. А на деяких заводах і фабриках більшість продукції випускається тільки найвищої якості. Так, Знак якості має 68% продукції, що підлягає атестації, Львівського об'єднання ім. 50-річчя Жовтня, 82% — Донецького заводу «Донбаскабель» тощо ⁶². У 1976 р. міністерствам і відомствам вперше встановлено конкретні завдання по збільшенню випуску продукції із Знаком якості ⁶³.

Питання всебічного поліпшення якості роботи, дальшого піднесення суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу і темпів зростання продуктивності праці були предметом ділового обговорення на відкритих партійних зборах в усіх парторганізаціях країни під час вивчення документів XXV з'їзду КПРС. Тільки на Україні учасники таких зборів висловили майже 135 тис. конкретних пропозицій і зауважень, спрямованих на розв'язання цих завдань, на поліпшення роботи партійних, радянських і господарських органів, громадських організацій. З участю партійного активу, науковців і спеціалістів, передовиків і новаторів виробництва розроблено організаційно-політичні та інженерно-економічні заходи по здійсненню рішень з'їзду. Підсумовуючи проведену роботу, В. В. Щербицький заявив на травневому (1976 р.) Пленумі ЦК Компартії України: «...Коли коротко викласти суть цих заходів, то всі вони пройняті насамперед піклуванням про здійснення економічної стратегії партії, про розв'язання головного завдання десятої п'ятирічки — підвищення життєвого рівня народу» ⁶⁴.

У рішеннях партійних з'їздів, документах ЦК КПРС велика увага приділяється дальшому розгортанню соціалістичного змагання. Смісл прийнятих рішень полягає в органічному пов'язуванні змагання з головними напрямками економічної стратегії партії. «Це значить, — вказував Л. І. Брежнев на XV з'їзді профспілок СРСР, — що воно повинно орієнтувати маси трудящих на боротьбу не тільки за кількісні показники, але й за високу якість продукції, за економію коштів, матеріальних і трудових ресурсів, за ефективне і швидке впровадження науково-технічних досягнень у виробництво, за підвищення продуктивності праці» ⁶⁵.

Соціалістичне змагання в роки дев'ятої п'ятирічки досягло небувалої масовості і високої ефективності. Секретар ВЦРПС В. І. Прохоров на XXV з'їзді КПРС відзначив, що воно забезпечило реалізацію

⁶⁰ В. Щербицький. Економіка — наша головна політика. — «Правда», 23 вересня 1975 р.

⁶¹ «Экономическая газета», 1976, № 21, стор. 15.

⁶² «Экономическая газета», 1976, № 6, стор. 7; № 17, стор. 3.

⁶³ «Комуніст України», 1976, № 5, стор. 34.

⁶⁴ В. В. Щербицький. Про організаційно-політичні заходи Центрального Комітету Компартії України по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. Доповідь на Пленумі ЦК Компартії України 28 травня 1976 р. — «Комуніст України», 1976, № 7, стор. 6.

⁶⁵ Л. І. Брежнев. Про основні питання економічної політики КПРС, т. 2, стор. 211.

промислової продукції понад плани, встановлені на ці роки, в сумі 32 млрд. крб., дало змогу зекономити матеріальних ресурсів на 14 млрд. крб., одержати від впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій економічний ефект більш ніж 19 млрд. крб.⁶⁶ В Українській РСР понад річні плани реалізовано продукції на 6,2 млрд. крб., з неї приблизно половину становлять товари народного споживання⁶⁷.

Після з'їзду дедалі більше поширюється почин передових бригад Московського електромеханічного заводу ім. Володимира Ілліча про укладення договору на змагання між спорідненими за технологічним циклом колективами під девізом «П'ятиріччі якості — робітничу гарантію!» Робітники та інженерно-технічні працівники Кіровського заводу в Ленінграді запропонували розгорнути змагання під девізом «Від високої якості роботи кожного — до високої ефективності праці колективу!»

У відповідь на рішення XXV з'їзду КПРС широко розгортається соціалістичне змагання і на Україні. Послідовно втілюючи в життя настанови з'їзду про вирішальне значення підвищення якості та ефективності праці, трудящі Української РСР підхопили і розвинули патріотичні почини москвичів і ленінградців, висунули ряд нових трудових ініціатив.

У республіці все більшого поширення набуває змагання винахідників і раціоналізаторів. Тільки у 1975 р. тут впроваджено у виробництво 794 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, що дало економічний ефект у розрахунку на рік 830 млн. крб.⁶⁸ У поточній п'ятиріччі робітничий клас та інженерно-технічна інтелігенція розгорнули боротьбу за створення 4,5-мільярдного фонду економії від раціоналізаторських пропозицій⁶⁹.

Широкий розмах соціалістичного змагання яскраво свідчить, що вироблена XXV з'їздом КПРС економічна стратегія партії знаходить одностайну підтримку всього радянського народу. Зокрема, колективи промислових підприємств країни зобов'язалися на основі використання резервів виробництва дати додатково до плану 1976 р. продукції на суму понад 5 млрд. крб.⁷⁰ Високі соціалістичні зобов'язання взяли на себе і трудівники села. Радянський народ оприймає курс партії у галузі економіки як свою кровну справу тому, що він повністю відповідає інтересам багатомільйонних мас трудівників міста і села. Сьогодні, як і завжди, при розв'язанні назрілих питань господарського будівництва партія спирається на могутню творчу ініціативу мас. Підтримана народом, економічна стратегія КПРС втілюється в життя, прискорює поступальний рух радянського суспільства до комунізму.

⁶⁶ «Правда», 3 березня 1976 р.

⁶⁷ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 10.

⁶⁸ «Робітнича газета», 5 лютого 1975 р.

⁶⁹ «Комуніст України», 1976, № 7, стор. 7.

⁷⁰ «Правда», 16 липня 1976 р.

С. В. Кульчицкий

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КПСС

Резюме

В статье анализируются основные элементы экономической стратегии КПСС, направленной на обеспечение значительного повышения материального и культурного уровня жизни народа путем роста эффективности общественного производства на основе научно-технического прогресса, ускорения роста производительности труда.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

XXV з'їзд Комуністичної партії

Радянського Союзу став новою знаменною віхою на шляху розвитку радянського суспільства до комунізму, подією всесвітньо-історичного значення. Він вніс величезний вклад у теорію і практику наукового комунізму. На основі творчого застосування марксистсько-ленінської теорії з'їзд конкретизував принципові настанови економічної політики партії на десяти п'ятирічку і більш тривалу перспективу. В матеріалах з'їзду підкреслюється, що найвища мета партії — неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу, а економічна стратегія, яка веде до здійснення цієї мети, полягає в динамічному і пропорційному розвитку суспільного виробництва, підвищенні його ефективності, прискоренні науково-технічного прогресу, зростанні продуктивності праці, всемірному поліпшенні якості роботи в усіх ланках народного господарства¹.

Особливу увагу XXV з'їзд КПРС приділив соціально-політичному розвитку радянського суспільства. Соціальна політика, що регулює на основі наукового пізнання об'єктивних закономірностей відносин між класами, соціальними групами, між суспільством в цілому і окремими його членами, відіграє важливе і всезростаюче значення в багатогранній діяльності КПРС по керівництву будівництвом комуністичного суспільства.

Соціальні завдання, які стоять перед нашою країною на сучасному етапі її розвитку, чітко визначені у прийнятих з'їздом «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки». «На основі зростання економіки і підвищення ефективності суспільного виробництва, — зазначається в цьому документі, — забезпечити більш повне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб народу, послідовний розвиток соціалістичного способу життя, дальше вдосконалення соціальної структури радянського суспільства»². Програма соціального розвитку і підвищення рівня життя народу на десяти п'ятирічку передбачає поліпшення соціально-економічних і виробничих умов праці, збільшення доходів населення, здійснення у великих масштабах житлового будівництва і підвищення якості жител, зростання освітнього і культурно-технічного рівня трудящих, поліпшення медичного обслуговування, дальше зближення рівня добробуту і культури, умов праці і побуту різних соціальних груп радянського суспільства, жителів міста і села, дальший розвиток соціалістичної демократії, всемірне розгортання соціалістичного змагання, більш повне поєднання матеріальних і моральних стимулів і посилення їх впливу на підвищення ефективності виробництва³.

Накреслюючи таку грандіозну програму соціально-економічного розвитку радянського суспільства, XXV з'їзд виходив з того, що в нашій країні зусиллями народу під керівництвом ленінської партії побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, що поступово переро-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 44.

² Там же, стор. 242.

³ Там же, стор. 242—243.

стає в комуністичне. Високого ступеня зрілості і єдності досягли в СРСР економічні, соціально-політичні, науково-технічні і духовні процеси. В економічній галузі зрілому соціалізму притаманне динамічне розвинуте виробництво, яке розвивається по єдиному плану і базується на безроздільному пануванні соціалістичної власності. Матеріальна сторона виробництва — це могутня матеріально-технічна база, основана на новітніх досягненнях науки і техніки.

Розвинутому соціалізму притаманні також зрілі, гармонійні суспільні відносини, що склалися на основі соціалістичної власності, ліквідації експлуататорських класів і утвердження соціально-політичної та ідейної єдності суспільства. Соціальна структура радянського суспільства характеризується наявністю дружніх класів і груп трудящих, єдністю їх економічних, соціально-політичних та ідейних інтересів, спільною заінтересованістю в побудові комунізму. Збереження класових та інших, зв'язаних з ними, відмінностей в умовах розвинутого соціалізму зумовлене наявністю двох форм соціалістичної власності — загальнонародної і кооперативної. Дальше зростання матеріального виробництва сприяє неухильному розвитку обох цих форм у напрямі створення єдиної, комуністичної власності. На основі гігантського розвитку продуктивних сил і вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, дальшого підвищення матеріального і культурного рівня трудящих, зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності народу відбувається процес зближення всіх соціальних верств соціалістичного суспільства, поступове стирання соціальних відмінностей. Соціальна структура зрілого соціалізму більш рухлива, постійно розвивається, причому панівною тенденцією в її динаміці є рух від класової диференціації до соціальної однорідності. В СРСР, говорив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, «...вперше в історії розв'язуються небачені за масштабами і значенням проблеми глибоких змін структури суспільних відносин. Все далі йде зближення класів і соціальних груп, які становлять радянське суспільство. І це, товариші, дуже добре: ми далі і далі просуваємося по шляху до комунізму»⁴.

Істотною ознакою розвинутого соціалізму є радянський спосіб життя, для якого характерна атмосфера справжнього колективізму і товарищескості, згуртованість, дружба і співробітництво всіх націй і народностей, моральний клімат, який робить радянських людей сильними і стійкими. Розвинутому соціалізму властиві й панування марксистсько-ленінської ідеології, високий рівень розвитку освіти і культури. «Ми, — зазначалося в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії, — створили нове суспільство, суспільство, подібного якому людство ще не знало. Це — суспільство безкризової, постійно зростаючої економіки, зрілих соціалістичних відносин, справжньої свободи. Це — суспільство, де панує науковий матеріалістичний світогляд. Це — суспільство твердої впевненості в майбутньому, світлих комуністичних перспектив. Перед ним відкриті безмежні простори дальшого всебічного прогресу»⁵.

Зближення класів і соціальних груп, виховання моральних і політичних якостей радянського народу, зміцнення його соціальної єдності відбуваються на основі марксистсько-ленінської ідеології. Марксизм-ленізм, вказувалося на XXV з'їзді КПРС, дає партії розуміння історичної перспективи, допомагає визначити напрям соціально-економічного і політичного розвитку на тривалий період, є важливим

⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 69.

⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 97.

фактором згуртування радянських людей, невичерпним джерелом їх суспільно-політичної і трудової активності.

Провідною соціально-політичною і економічною силою радянського суспільства був і залишається робітничий клас. Він є основною рушійною силою розвитку продуктивних сил, економічного і технічного прогресу. Зв'язаний з великим машинним виробництвом, робітничий клас зайнятий у вирішальних сферах матеріального виробництва. Йому належать ключові позиції в економіці країни, його працею створюється більша частина національного багатства, він вносить вирішальний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму. Безперервний розвиток соціалістичного виробництва веде до неухильного зростання і глибоких якісних змін робітничого класу. За роки дев'ятої п'ятирічки чисельність робітників у нашій країні збільшилася з 64,3 млн. до 71,6 млн. чол. Змінилася й питома вага робітників у складі населення країни. Якщо в 1959 р. вони разом з сім'ями становили 49,5%, то в 1975 р. — 60,9% населення СРСР⁶. Процес удосконалення розміщення продуктивних сил супроводжується формуванням нових кадрів робітничого класу у всіх союзних республіках. Завдяки піклуванню партії про дальший розвиток науки і техніки збільшується чисельність висококваліфікованих робітників, які мають відмінну професійно-технічну і загальноосвітню підготовку і виявляють велику соціально-політичну активність.

Провідне становище робітничого класу в системі соціалістичних суспільних відносин визначається його революційністю, дисциплінованістю, організованістю і колективізмом. Його діяльність, зв'язана безпосередньо з державною загальнонародною формою власності, справляє вирішальний вплив на розвиток і вдосконалення суспільних відносин, здійснення таких складних завдань дальшого зміцнення соціальної єдності суспільства, як подолання соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, поєднання фізичної і розумової праці у виробничій діяльності людей, збільшення духовних багатств.

Неухильно зростає роль робітничого класу в суспільно-політичному житті країни, в управлінні виробництвом, державними справами, всім радянським суспільством. Робітники становлять нині 41,6% членів і кандидатів у члени КПРС, в Комуністичній партії України — 42,4%. Серед тих, хто вступає до лав партії, — 58% робітників⁷. Про зростання культурного рівня робітничого класу переконливо свідчать підвищення його загальноосвітньої і професійної підготовки, зміст і характер праці, яка дедалі більше зближується з працею інженера і техника. Так, у 1959 р. з кожної тисячі робітників вищу і середню освіту мали 396, у 1970 р. — більше 586, а в 1975 р. — 697⁸.

В одному строю з робітничим класом у боротьбі за комунізм ідуть трудівники села. На відміну від робітничого класу, чисельність якого неухильно зростає, частка колгоспного селянства у складі населення країни скорочується. Цей об'єктивний процес, зумовлений, насамперед, розвитком і поглибленням науково-технічної революції, дає змогу вивільнити частину сільського населення для інших галузей народного господарства, інших ділянок комуністичного будівництва.

⁶ СССР в цифрах в 1975 году. Краткий статистический сборник, М., 1976, стор. 173; Народное хозяйство СССР в 1974 году. Статистический ежегодник. М., 1975, стор. 38, 48.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 70; Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976, стор. 21.

⁸ Народное хозяйство СССР в 1974 году, стор. 448.

Завдяки динамічному і пропорційному розвитку продуктивних сил суспільства створюються сприятливі умови для стирання відмінностей між робітничим класом і селянством. Цей процес відбувається на основі зближення двох форм соціалістичної власності — державної і кооперативно-колгоспної, що проявляється в розширенні і поглибленні виробничих зв'язків між колгоспами і державними підприємствами. На XXV з'їзді Л. І. Брежнев підкреслював необхідність активніше проводити курс на спеціалізацію і концентрацію сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції. Об'єднання зусиль колгоспів і радгоспів з метою створення великих високотоварних підприємств індустріального типу, докорінні зміни в структурі і характері виробництва сприятимуть підвищенню рівня усуспільнення колгоспного виробництва, вдосконаленню суспільних відносин, зближенню двох форм соціалістичної власності, поступовому стиранню істотних відмінностей між містом і селом.

Дальше зростання продуктивних сил сільського господарства, підвищення його технічної оснащеності, поступове перетворення сільськогосподарської праці в різновидність праці індустріальної, піднесення культури села і перебудова сільського побуту — все це веде до зміни соціального обличчя і психології селянина, до подолання істотних відмінностей в характері і змісті праці колгоспників і сільськогосподарських робітників та між ними і промисловими робітниками. Особливо важливим щодо цього є неухильне зростання числа механізаторів: навесні 1975 р. в колгоспах і радгоспах їх працювало 3913 тис. (у радгоспах — 1732 тис., в колгоспах — 2181 тис.), тобто шоста частина всіх зайнятих у сільськогосподарському виробництві⁹.

Політика партії, її практичні заходи, спрямовані на дальше піднесення промисловості і сільського господарства, сприяють всебічному зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Цей союз відіграв вирішальну роль в історичній долі радянських народів. В умовах розвинутого соціалізму він забезпечує дальшу консолідацію радянського суспільства, його успішне просування до комунізму.

До числа найважливіших соціальних змін, які відбуваються в нашій країні, відноситься й процес зближення робітничого класу, селянства та інтелігенції. В розвинутому соціалізмі в умовах науково-технічної революції швидко зростає чисельність інтелігенції. В останні роки темпи її зростання значно вище темпів зростання всіх інших соціальних груп. Радянська інтелігенція, особливо науково-технічна, поповнюється за рахунок вихідців з робітників і селян. Нині в СРСР 36 млн. чол. — це люди переважно розумової праці¹⁰⁻¹¹. Закономірний процес зростання чисельності інтелігенції веде до посилення її ролі у всіх сферах суспільного життя.

Істотні зрушення відбуваються в умовах розвинутого соціалізму і в галузі національних відносин. Єдиний господарський організм, який склався в процесі побудови соціалізму, є міцною матеріальною основою дружби і співробітництва народів нашої багатонаціональної країни. Могутня животворна сила цього організму — одне з основних джерел бурхливого економічного і культурного розвитку всіх радянських республік, у тому числі Української РСР.

У процесі розгортання будівництва комунізму постійно розширюється і поглиблюється різностороннє співробітництво соціалістичних націй, зростає внесок кожної з них у загальну справу — створення ма-

⁹ Там же, стор. 455.

¹⁰⁻¹¹ СССР в цифрах в 1975 году. Краткий статистический сборник, стор. 15.

теріально-технічної бази комунізму, стають багатограними і міцними культурні зв'язки між союзними республіками.

На основі економічної і соціальної спільності у радянських людей різних національностей склались спільні інтернаціональні духовні риси: єдність цілей, марксистсько-ленінська ідеологія, відданість справі комунізму, послідовний інтернаціоналізм і радянський патріотизм. У нашій країні склалася нова історична спільність людей — радянський народ, в основі якої лежить непорушний союз робітничого класу, селянства та інтелігенції при провідній ролі робітничого класу, дружба всіх націй і народностей країни.

Інтернаціоналізм соціальної політики партії, яка враховує об'єктивні закономірності суспільного розвитку, забезпечує дальший економічний і культурний розквіт соціалістичних націй та їх поступове зближення, вдосконалення міжнаціональних відносин, виховання трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до будь-яких проявів націоналізму, національної обмеженості і чванства, у дусі глибокої поваги до всіх націй і народностей.

Комуністичне будівництво в нашій країні передбачає всебічний розвиток соціалістичної демократії, вдосконалення радянської державності, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, активізацію діяльності громадських організацій.

Політична організація радянського суспільства являє собою складну і розгалужену систему державних і громадських організацій. Її внутрішня єдність, цільність і стрункість свідчить про економічну, соціальну та ідейну єдність радянського суспільства. Найвищою формою соціально-політичної організації радянського суспільства, його випробуванням авангардом, політичним вождем робітничого класу, всіх трудящих є Комуністична партія. В умовах розвинутого соціалізму КПРС, ставши партією всього народу, не втратила класового характеру. За своєю природою вона була і залишається партією робітничого класу. Чисельність КПРС за 30 років збільшилася приблизно в 3 рази¹². Озброєна марксистсько-ленінською теорією, вона визначає генеральну перспективу розвитку країни, виробляє науково обгрунтовану політичну лінію, здійснює керівництво масами, економічним, соціально-політичним і духовним життям суспільства, координує і об'єднує діяльність усіх ланок системи управління. XXV з'їзд КПРС з новою силою продемонстрував мудрість партії, поглибив і розширив уявлення про її історичну роль і призначення, визначив магістральні шляхи її дальшого впливу на прискорення темпів комуністичного будівництва в нашій країні і на весь світовий розвиток. «Наша партія, — зазначав Л. І. Брежнев на з'їзді, — високо несе революційний прапор марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, з честю здійснює свою історичну місію, безустанно бореться за торжество комуністичних ідеалів»¹³.

Зростання керівної ролі Комуністичної партії зумовлюється багатьма факторами, насамперед грандіозністю масштабів і складністю внутрішніх та міжнародних завдань, які вона вирішує, величезним піднесенням творчої активності мас, дальшим розвитком соціалістичної демократії і підвищенням вимог до управління виробництвом і державними справами, необхідністю постійного розвитку марксистсько-ленінської теорії і виховання трудящих, зростанням інтернаціонально-го значення будівництва комунізму в СРСР.

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 71.

¹³ Там же, стор. 70.

Процес зростання ролі партії як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства відбувається не сам по собі, а в результаті цілеспрямованої, науково обгрунтованої роботи партії в масах, і «чим ширший розмах нашої творчої діяльності, — говорив Л. І. Брежнев, — чим складніші проблеми, які доводиться розв'язувати, тим вищі роль і відповідальність Комуністичної партії, яка йде на чолі мас»¹⁴. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність розвитку самої партії, вдосконалення внутріпартійного життя, кількісні і якісні зміни її складу, підвищення активності комуністів, їх марксистсько-ленінської підготовки і організованості, постійне зростання боекздатності кожної первинної партійної організації — політичного ядра трудового колективу, підвищення авангардної ролі і відповідальності кожного комуніста. «Керівна роль партії, — зазначалося в постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП», — тим вища, чим кращий її якісний склад, чим організованіше діють усі комуністи по виконанню прийнятих рішень. Вона якнайбезпосередніше залежить від рівня партійної дисципліни, ідейної переконаності і теоретичної підготовки комуністів, від послідовного здійснення принципу демократичного централізму, від повсякденного зв'язку комуністів з масами на всіх ділянках комуністичного будівництва»¹⁵.

Важлива умова успіху партійного керівництва — це ленінський стиль роботи. XXV з'їзд КПРС визначив його як «...стиль творчий, чужий суб'єктивізму, пройнятий науковим підходом до всіх суспільних процесів. Він передбачає високу вимогливість до себе та інших, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму і формалізму»¹⁶. Ознаками ленінського стилю є більшовицьке ставлення до критики і самокритики, зразкова постановка контролю і перевірки виконання прийнятих рішень, вдосконалення форм і методів партійної роботи, постійне звернення до досвіду мас.

Велику роль в активізації комуністів, дальшому зміцненні партії, у розв'язанні багатьох політичних і економічних завдань, вдосконаленні внутріпартійної роботи відіграв проведений у 1973—1974 рр. обмін партійних документів. Основний підсумок цього важливого організаційно-партійного заходу полягає в тому, що КПРС збагатилася новим досвідом організаторської і політичної роботи, зміцнила свої ряди, зв'язок з масами, ще більше зросла її роль як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства в боротьбі за комунізм.

Свою керівну і спрямовуючу роль у житті радянського суспільства КПРС виконує як шляхом організаторської та ідейно-виховної роботи в масах, так і через органи державної влади, громадські організації. У цьому керівництві виявляються глибокий демократизм політичної системи соціалізму, її величезні переваги порівняно з капіталістичною системою.

В умовах розвинутого соціалізму все більшу роль відіграє загальнонародна держава, що відображає інтереси і волю всього народу. В результаті повної і остаточної перемоги соціалізму, зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності радянського суспільства держава диктатури пролетаріату перетворилася в політичну організацію всього народу, згуртованого навколо робітничого класу. Спираючись на підтримку всіх трудящих, загальнонародна держава відіграє важливу організуючу роль у створенні матеріально-технічної бази комунізму,

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 104—105.

¹⁵ Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова Центрального Комітету КПРС, К., 1973, стор. 11.

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 76.

переростанні соціалістичних суспільних відносин у комуністичні, у вихованні людини комуністичного суспільства. Вона здійснює суворий контроль за мірою праці і споживання, постійно дбає про підвищення добробуту народу, додержання соціалістичної законності, громадського порядку, охорону суспільної і приватної власності. Загальнонародна держава розвиває і зміцнює дружбу СРСР з соціалістичними країнами, співробітництво з країнами, що визволилися, утверджує принцип мирного співіснування з капіталістичними країнами, надійно охороняє мирну працю радянського народу.

Отже, загальнонародна соціалістична держава виступає як головна сила побудови комунізму і захисту соціалістичних завоювань. Вся діяльність органів державної влади, підпорядкована інтересам трудящих, здійснюється при їх повсякденній підтримці і безпосередній участі. Спрямовані партією процеси розвитку політичної системи суспільства органічно сполучають зміцнення соціалістичної державності з дальшим розвитком соціалістичної демократії, розширенням участі членів суспільства в управлінні його справами. «Вдосконалення нашої соціалістичної демократії, — говорив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — ми розуміємо, насамперед, як неухильне забезпечення дедалі ширшої участі трудящих в управлінні всіма справами суспільства, як дальший розвиток демократичних основ нашої державності, як створення умов для всебічного розквіту особи. В цьому напрямі партія працювала і працюватиме далі»¹⁷.

Політичною основою нашої соціалістичної держави і найповнішим втіленням її демократичного характеру є Ради депутатів трудящих. Вони глибоко демократичні не тільки за своєю природою, але й за своїм складом, змістом і методами діяльності. Ради поєднують у собі риси державних і громадських організацій. У них працює 2,2 млн. депутатів (причому дві третини — робітники і колгоспники), а також понад 30 млн. активістів¹⁸.

За останні роки КПРС багато зробила для підвищення ролі Рад у житті країни. Було розширено права районних, міських, сільських і селищних Рад, у тому числі в такій важливій галузі, як координація у межах своєї компетенції роботи підприємств і господарських організацій. Вся діяльність Рад ведеться гласно, постійно перебуває під контролем трудящих. Депутати регулярно звітують про свою роботу і діяльність Рад перед виборцями. Набула великого поширення практика проведення звітів виконкомів Рад, їх відділів і управлінь безпосередньо на зборах трудящих. Збільшилася кількість постійних комісій, більш планомірна організація їх діяльності дає змогу депутатам проявляти більше ініціативи, глибше вникати в роботу виконавчих органів, брати активнішу участь у підготовці законопроектів.

Закон про статус депутата чітко визначив права і обов'язки народних обранців, а також обов'язки державних і громадських організацій та службових осіб щодо депутатів, закріпив правові гарантії депутатської роботи. За ініціативою депутатів Рад нині висувається і вирішується багато важливих питань. Пропозиції, внесені депутатами на основі наказів виборців, відображають потреби всього народу.

Велику увагу КПРС приділяє вдосконаленню радянського законодавства, зміцненню соціалістичного правопорядку. За останні роки державними органами були розроблені закони, спрямовані на поліпшення охорони здоров'я народу, зміцнення сім'ї, дальше вдосконален-

¹⁷ Там же, стор. 96.

¹⁸ Ю. Тихомиров. Некоторые вопросы развития политической системы социализма. — «Политическое самообразование», 1976, № 6, стор. 15.

ня трудових відносин, забезпечення охорони природи і раціонального використання природних багатств, охорони навколишнього середовища.

Невід'ємною частиною радянської політичної системи є громадські організації, насамперед профспілки, комсомол і кооперативи, члени яких беруть безпосередню участь в управлінні державними справами. Під керівництвом партії вони виступають організаторами мас при здійсненні найважливіших завдань комуністичного будівництва.

У сучасних умовах особливо зросла роль такої найбільш масової громадської організації, як професійні спілки. За останні 10 років число їх членів збільшилося з 75 млн. до 107 млн.¹⁹ Діяльність профспілок сприяє здійсненню демократичних засад в основній сфері прикладання творчих сил людини — в сфері виробництва. Вони покликані, насамперед, захищати права та інтереси трудящих, активно займатися побутовими і соціальними питаннями. Розв'язання цих питань, у свою чергу, залежить від розвитку виробництва, зміцнення дисципліни праці, зростання її продуктивності. КПРС постійно дбає про підвищення ролі профспілок у господарському і культурному будівництві, суспільно-політичному житті, зростанні продуктивності праці, прискоренні науково-технічного прогресу. Радянські профспілки мають великі права. Вони беруть участь у виробленні законів і постанов, у розробці господарських планів і управлінні виробництвом, у розвитку соціалістичного змагання, організації праці і побуту трудящих. Останнім часом підвищилася роль колгоспних профспілкових організацій. Вони мають сприяти дальшому піднесенню сільського господарства, поліпшенню умов праці і побуту колгоспників.

XXV з'їзд КПРС поставив завдання дальшого вдосконалення форм і методів роботи профспілок, а також їх структури. Партія піклується про розвиток їх активності та ініціативи, зміцнення досвідченими кадрами, підвищує вимоги до комуністів, які працюють у профспілках. «Партія вимагає від кожного комуніста, який перебуває у профспілці, — говорив Л. І. Брежнєв на XV з'їзді профспілок, — не формального членства в цій організації, а активної участі в усій її діяльності»²⁰.

Поряд з профспілками активну участь у суспільно-політичному житті країни бере Ленінський комсомол — масова організація молоді, надійний помічник партії, її бойовий резерв. У лавах цієї самодіяльної громадської організації налічується 35 млн. юнаків і дівчат, з них близько 6 млн. об'єднує Ленінська Комуністична Спілка Молоді України — бойовий загін ВЛКСМ²¹. Комсомол активно допомагає партії виховувати молодь у дусі комуністичної ідейності, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, високої організованості і дисциплінованості, постійної готовності до праці на благо Батьківщини, до подолання будь-яких труднощів, учить суворо дотримуватися принципів і норм комуністичної моралі, добивається, щоб кожна людина була активним будівником нового суспільства. Розвиток радянської соціалістичної демократії супроводжується підвищенням ролі комсомолу в управлінні державою і всім суспільством. Так, до органів народної влади — Рад — обрано більше 600 тис. молодих людей. Тільки у Верховній Раді СРСР 20% депутатів — це молодь до 30 років. Більшість нового поповнення партії — понад 2/3 — це

¹⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 93; «Правда», 4 червня 1976 р.

²⁰ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 459.

²¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 94; Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 62.

комсомольці²². Партія постійно керує діяльністю комсомолу, і в цьому полягає запорука його сили.

Важлива роль у залученні мас до розв'язання складних і різноманітних завдань комуністичного будівництва, виховання нової людини, участі в управлінні громадськими справами належить кооперації, культурним, технічним, науковим, спортивним, оборонним та іншим організаціям.

Побудова комунізму передбачає не тільки створення матеріально-технічної бази, формування комуністичних суспільних відносин, але й виховання нової людини. Тому партія виявляє особливе піклування про ідейне загартування людей — гідних будівників комунізму. Неухильне зростання матеріального і культурного рівня життя радянського народу в умовах розвинутого соціалістичного суспільства прискорює процес формування комуністичної свідомості трудящих. За роки соціалістичного і комуністичного будівництва на основі економічних, політичних і культурних перетворень відбулися глибокі зміни в суспільній свідомості радянських людей. Комуністична партія виховала нову людину, «...яка зуміла, завоювавши свободу, відстояти її в найтяжчих боях. Людина, яка будувала майбутнє, не шкодуючи сил і йдучи на будь-які жертви. Людина, яка, пройшовши всі випробування, сама неспізнано змінилася, поєднала в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, культуру, знання і вміння їх застосовувати. Це — людина, яка, будучи палким патріотом, була і завжди буде послідовним інтернаціоналістом»²³.

У сучасних умовах партія здійснює комплексний підхід до всієї справи виховання, тобто забезпечує тісну єдність ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих. Стрижнем ідейно-виховної роботи партії і всіх її організацій є формування марксистсько-ленінського світогляду радянських людей, виховання їх у дусі комунізму, комуністичного ставлення до праці, високої ідейності, у дусі пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму.

Комуністична партія вчить завжди пам'ятати про те, що позитивні зрушення в світі, розрядка міжнародної напруженості створюють сприятливі можливості для поширення ідей соціалізму, з одного боку, але, з другого, ідейне протиборство двох систем стає більш активним, імперіалістична пропаганда — більш витонченою. Боротьбу з проявами буржуазної ідеології і моралі, із залишками приватновласницької психології, своєчасну відсіч ворожим ідеологічним диверсіям партія розглядає як найважливішу складову частину ідеологічної роботи, комуністичного виховання мас.

КПРС приділяє велику увагу дальшому піднесенню культурно-технічного і загальноосвітнього рівня трудящих, що є необхідним фактором і умовою подолання істотних відмінностей між працівниками розумової і фізичної праці. У формуванні всебічно розвинутих членів комуністичного суспільства значна роль належить системі народної освіти. Партія дбає про вдосконалення навчання в загальноосвітній, професійно-технічній, середній спеціальній та вищій школі. В Українській РСР, як і в усій країні, в основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Нині в нашій республіці різними видами навчання охоплено 16,5 млн. чол., тобто третина всього населен-

²² Б. Н. Торопкин. Советская политическая система. М., 1975, стор. 105; Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 71.

²³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 98.

ня²⁴. Школа дає радянській молоді міцні знання основ наук, певну трудову і політичну підготовку, допомагає засвоїти принципи комуністичного світогляду, забезпечує моральне, естетичне і фізичне виховання підростаючого покоління.

В рішеннях XXV з'їзду КПРС передбачається дальший розвиток системи середньої і спеціальної освіти, підвищення її наукового рівня і матеріально-технічного забезпечення. Особлива увага приділяється розширенню і вдосконаленню середньої професійно-технічної освіти. За роки десятої п'ятирічки передбачається підготувати приблизно 11 млн. кваліфікованих робітників, у тому числі з середньою освітою — близько 5 млн. чол.²⁵ Для виконання цього завдання у нашій республіці XXV з'їзд Компартії України намітив закінчити процес перетворення профтехучилищ у середні навчальні заклади.

У процесі комуністичного будівництва дальшого розвитку набуває вища і середня спеціальна освіта. За роки дев'ятої п'ятирічки в країні відкрито 63 вузи.²⁶ Підвищилася кваліфікація педагогічних кадрів, зміцнилася матеріально-технічна база вузів і технікумів. Рішення XXV з'їзду КПРС відкривають широкі перспективи розвитку радянської вищої школи.

Характерною рисою нашого часу є зростання ролі науки, яка дедалі більше стає безпосередньою продуктивною силою, могутнім засобом розв'язання завдань комуністичного будівництва. Предметом постійного піклування Комуністичної партії і Радянського уряду став всебічний розвиток науки, підвищення рівня наукових досліджень, зміцнення зв'язку науки з виробництвом. У нашій країні створено могутній науковий потенціал. Тільки в інститутах Академії наук УРСР, галузевих науково-дослідних інститутах, проектних організаціях, вищих навчальних закладах нашої республіки працює більше 150 тис. наукових співробітників²⁷. Радянський народ по праву пишається своїми вченими, які вносять гідний вклад у науково-технічний прогрес усього людства.

Розв'язуючи проблеми дальшого соціально-політичного розвитку суспільства, Комуністична партія спирається на дедалі зростаючу політичну і трудову активність радянського народу, на його одностайне прагнення втілити в життя рішення XXV з'їзду КПРС.

²⁴ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 44.

²⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 248.

²⁶ «Правда», 5 червня 1976 р.

²⁷ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 35.

Ю. В. Бабко, З. А. Сильченко

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье рассматриваются основные вопросы социально-политического развития советского общества в свете решений XXV съезда КПСС. Главное внимание авторы уделяют характеристике рабочего класса, колхозного крестьянства, советской интеллигенции на современном этапе коммунистического строительства, раскрывают закономерности возрастания социалистической демократии.

* * *

КОНФЕРЕНЦІЯ КОМПАРТІЙ ЄВРОПИ — ВАЖЛИВА ВІХА В БОРОТЬБІ ЗА МИР І СОЦІАЛЬНИЙ ПРОГРЕС НАРОДІВ

У документах XXV з'їзду КПРС підкреслюється, що наш час — це епоха докорінних соціальних змін. Продовжують зміцнюватися і ширитися позиції соціалізму. Перемоги національно-визвольних сил відкривають нові горизонти перед країнами, які завоювали незалежність. Наростає гострота класових битв трудящих капіталістичних країн проти гніту монополій і всього експлуататорського ладу. Набуває дедалі більших масштабів революційно-демократичний антиімперіалістичний рух. Усе це в цілому означає розвиток всесвітнього революційного процесу¹.

Видатною віхою в його літопис увійде Конференція 29 комуністичних і робітничих партій Європи, що відбулася наприкінці червня 1976 р. в Берліні. В столицю НДР прибули делегації, які уособлювали понад 29 млн. комуністів європейського континенту. Це була найбільш представницька зустріч після міжнародної Наради 1969 р. Вона стала подією історичного значення. Таку оцінку Конференції дали не тільки її безпосередні учасники, але й компартії, що працюють і борються на інших материках, всі прогресивні рухи планети.

Форум європейських комуністів ознаменувався повним успіхом. Ним одностайно прийнято підсумковий документ «За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес в Європі», в самій назві якого відображена його антиімперіалістична спрямованість, суть тих невідкладних питань, які обговорювалися на форумі.

Політбюро ЦК КПРС, розглянувши підсумки Конференції в Берліні, зазначило, що прийнятий нею документ ґрунтується на принципах марксизму-ленінізму і містить спільні оцінки і висновки комуністичних і робітничих партій по ряду актуальних проблем, які мають величезне значення для народів Європи і всього світу. Робітничий клас, широкі трудящі маси, народи європейських країн дістали орієнтацію, яка сприятиме активізації їх боротьби за припинення гонки озброєнь, зміцнення міжнародної розрядки, за свої життєві інтереси².

В центрі уваги учасників Конференції була промова глави делегації Комуністичної партії Радянського Союзу Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва. Вона мала принципове значення і зустрінена з глибоким інтересом всіма комуністами європейського континенту. Цей виступ дістав великий міжнародний резонанс, викликав і продовжує викликати численні відгуки і коментарі державних, громадських діячів, преси, інших засобів масової інформації.

У своїй промові Генеральний секретар ЦК КПРС дав марксистсько-ленінський аналіз сучасної обстановки і перспектив світового розвитку, нових можливостей комуністичного руху в боротьбі за інтереси народів, за світлі ідеали людства. Він розкрив нерозривний зв'язок будівництва комунізму в СРСР з глибоко благородною, гуманною зов-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 30.

² «Радянська Україна», 3 липня 1976 р.

нішньоополітичною лінією Радянського Союзу. Науково аргументована, проникнута впевненістю у торжество справи марксизму-ленізму, промова стала органічним продовженням положень і висновків, вироблених XXV з'їздом КПРС. «Наша партія,— сказав Л. І. Брежнев на Конференції, — вірна великим ідеям пролетарського інтернаціоналізму, ніколи не відділяла долі Радянської країни від долі інших країн Європи і всього світу. І зовнішня політика СРСР, спрямована на зміцнення справи миру і свободи народів, і наша внутрішня політика, яка має на меті побудову комунізму, відповідають не тільки корінним інтересам радянського народу, а й являють собою, ми в цьому переконані, наш вклад у загальну боротьбу комуністів усього світу за краще майбутнє людства»³.

Величезне значення для цієї справи має висунута главою радянської делегації конкретна програма в галузі роззброєння, без чого мир не може бути надійно забезпечений, а також чіткі напрями боротьби за поглиблення розрядки напруженості, розширення взаємовигідного економічного співробітництва, звільненого від бар'єрів і обмежень. Саме тому на всіх паралелях і меридіанах всі, кому дорогі світлі перспективи, палко схвалюють промову Л. І. Брежнева.

Неослабну увагу світової громадськості привертає та частина промови, в якій ідеться про здійснення пунктів Заключного акта наради в Хельсінкі, насамперед про обмін інформацією і досягненнями культури. Практика показує, що сили реакції і «холодної війни» всіляко саботують виконання домовленостей, досягнутих у столиці Фінляндії. Під фальшивими масками «поборників» правди, свободи, прав людини вони в своїх підступних цілях розгойдують маховик антикомуністичної істерії, поширюють давно запліснявілі й набридлі плітки про соціалістичний лад, плекаючи цим самим надію відволікти увагу трудящих капіталістичних країн від соціальних проблем і класової боротьби, підірвати єдність антиімперіалістичного фронту. З метою ослабити притягальну силу соціалізму, очорнити його обличчя буржуазна пропаганда вигадала міф про «закрите суспільство». Вона твердить, ніби соціалістичні країни уникають спілкування з іншими народами, ухиляються від обміну інформацією і розвитку контактів між людьми.

Проте факти, як кажуть, річ вперта. Саме вони виставляють строкатих «піклувальників» свободи в одязі відомого казкового короля, розбивають «доводи» різноманітних противників розрядки. Тільки у 1975 р. країни — члени РЕВ відвідало більш як 58 млн. гостей з-за рубежу. І, в свою чергу, близько 35 млн. громадян держав соціалістичної співдружності виїжджали за кордон.

Радянський Союз всіляко заохочує культурний обмін з іншими країнами. В числі його партнерів 120 держав. Що ж до діяльності Заходу в сфері обміну духовними цінностями, то тут від красивих слів до практичних кроків — дистанція великого розміру. Про це неспростовно свідчать матеріали, наведені у виступі глави делегації КПРС на Конференції. Зокрема, в Англії і Франції видають у шість-сім разів менше книг радянських авторів, ніж в СРСР — англійських і французьких. У західних країнах демонструють у десятки разів менше радянських кінофільмів, ніж у Союзі РСР — західних, у три рази менше радянських телевізійних програм тощо. Лише в минулому році у СРСР побувало 980 зарубіжних профспілкових і робітничих делегацій і 750 радянських делегацій виїздили за кордон. Натомість світовій громадськості відомі акти відвертої дискримінації, виявлені властями

³ «Радянська Україна», 30 червня 1976 р.

США, які, зокрема, відмовили у видачі віз радянським профспілковим делегаціям, запрошеним американськими профспілками⁴.

Ці та інші приклади переконливо спростовують буржуазні фальсифікації про соціалізм як «закрите суспільство», показують, чого варті байки «жовтої преси». Кордони нашої держави, яка в законодавчому порядку ще у 1951 р. заборонила будь-яку пропаганду війни, відкриті для всього чесного, правдивого, прогресивного. Країни соціалізму всемірно примножують контакти, використовують сприятливі умови, які створює розрядка міжнародної напруженості, для розвитку добросусідства й взаєморозуміння народів. Але двері братніх країн будуть завжди закриті перед рекламою насильства і расизму, гангстеризму і розбещеності, людиноненавистництва і мілітаризму, для всіх тих, хто, галасуючи про «свободу» контактів, чинить брудні справи і підливні дії проти нового суспільного ладу.

Реакційні кола міжнародних монополій добре усвідомлюють, що в міру загострення загальної кризи капіталізму наростає притягальна сила соціалізму, його вплив на корінні перетворення в буржуазних країнах. Звідси зрозуміло, чому ці кола, що намагаються перешкодити процесу розрядки напруженості і відволікти увагу людей праці від невиліковних пороків експлуаторської системи, спрямовують свій основний удар на те, щоб наклепами дискредитувати СРСР, соціалістичні країни, реальний соціалізм.

Сучасний антикомунізм і антирадянська кампанія, що оркестрована в наші дні у міжнародному масштабі, полягає у намаганні вбити клин між соціалістичною співдружністю та робітничим класом капіталістичного табору і національно-визвольним рухом. Зусилля антикомуністів спрямовані на те, щоб підірвати як дедалі ширше втілення в практику принципів мирного співіснування, так і згуртованість між країнами соціалізму та прогресивними силами інших держав, що є неодмінною умовою дальшого розгортання загальнореволюційного процесу.

З огляду на це надзвичайно важливим є той факт, що компартії Європи, врахувавши нерозривний зв'язок між боротьбою робітничого класу в своїх країнах і класовою боротьбою у світі, з усією рішучістю наголосили в підсумковому документі Берлінської конференції на тій небезпеці, яку несе справі миру і прогресу войовничий антикомунізм. Він був і лишається знаряддям імперіалізму в його боротьбі не тільки проти комуністів, але й проти інших демократів та демократичних свобод.

Реакція розгортає кампанії проти компартій соціалістичних країн, насамперед Радянського Союзу, проти сил соціалізму й прогресу, кампанії, що ведуться з метою дискредитувати політику та ідеали комуністів в очах народних мас, не допустити єдності робітничого руху і співробітництва всіх борців проти гноблення й експлуатації. Учасники форуму в Берліні, враховуючи прагнення народних мас до прогресу і демократичного розвитку, висунули завдання — ізолювати й перемогти антикомунізм. Комуністичні і робітничі партії заявили про свій намір діяти таким чином, щоб їх політика та ідеали справедливості й прогресу, носіями яких вони є, дедалі більше ставали силою, що сприяє найширшій єдності трудящих і народних мас⁵.

Рішуча відсіч будь-якій формі антикомунізму і особливо його головній складовій частині — антирадянщині — передумова справжньої

⁴ Там же.

⁵ «Правда», 1 липня 1976 р.

єдності комуністів, інших прогресивних сил капіталістичних країн для досягнення миру і прогресу.

Антикомуністична і антирадянська пропаганда, — заявив на Конференції глава делегації Компартії Норвегії М. Кнутсен, — недовіжно переслідує мету — сіяти страх і недовір'я, підозри щодо СРСР, інших соціалістичних країн. У діях ворожої пропаганди, поряд з реакцією правого толку, беруть участь ультраліві угруповання, тим самим ставши пособниками антикомунізму⁶.

Комуністи Європи, обговоривши підсумки Конференції всередині своїх партій, ще раз наголосили у прийнятих резолюціях на необхідності рішучого наступу на реакційну ідеологію і пропаганду. Зокрема, липневий пленум ЦК Компартії Австрії підкреслив, що успіхи мирної політики держав соціалістичної співдружності наочно спростовують антикомуністичні міфи. Підсумки XXV з'їзду КПРС, завдання, які він накреслив щодо дальшого розвитку економіки, задоволення дедалі зростаючих потреб населення, розвитку соціалістичної демократії, — це цінна допомога в боротьбі з антикомунізмом. Боротьба проти антикомунізму, зазначається в документі австрійських комуністів, невіддільна від боротьби за матеріальні і духовні інтереси трудящих, за демократичні права, за соціалізм. Комуністи протиставляють антикомунізму невтомне і послідовне відстоювання інтересів трудящих, їх захист від наступу капіталу⁷.

Одним із знаменних явищ останнього часу стало зростання впливу комуністичних партій у капіталістичних країнах. Зросла їх чисельність, набагато збільшилась кількість виборців, які голосують за комуністів на виборах до парламентів і місцевих органів. Про успіхи міжнародного комуністичного руху говорить і той факт, що програма антиімперіалістичних дій, висунута Народою 1969 р., в багатьох пунктах втілена в життя. Отже, комуністи правильно обрали шлях і основні напрями боротьби. Їх спільна робота на благо народів знаходить широкий відгук у масах, дає корисні результати⁸.

Величезну роль у зміцненні єдності й згуртованості революційних сил відіграє взаємодія комуністів, зокрема європейських країн соціалізму і капіталізму. В 1967 р. представники братніх партій обох частин Європи на Карловарській конференції спільно виробили курс боротьби за мир і безпеку на континенті, який знайшов свій дальший розвиток і конкретизацію на форумі в столиці НДР. «Ми, радянські комуністи, — підкреслив на Конференції в Берліні Л. І. Брежнєв, — як і комуністи інших соціалістичних країн, глибоко вдячні товаришам з країн капіталу, які були солідарні з нами і в складні моменти нашої історії, і в дні нормальної, мирної праці. У свою чергу ми постійно виявляємо солідарність з боротьбою, яку ведуть наші брати по класу в таборі капіталізму, прагнемо подавати їм моральну і політичну підтримку»⁹.

Численні приклади показують, що комуністи Західної Європи добилися значних успіхів у справі завоювання на свій бік широких мас, об'єднання робітничого класу і всіх сил, здатних виступити проти влади монополій, боротися за встановлення справді демократичних режимів, створення передумов переходу до соціалізму. Саме завдяки послідовній і невтомній боротьбі за корінні інтереси широких народних мас компартії Італії і Франції, Фінляндії і Португалії, Данії і ФРН та інших капіталістичних країн стали авторитетною політичною силою.

⁶ «Правда», 3 липня 1976 р.

⁷ «Правда», 13 липня 1976 р.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 34.

⁹ «Радянська Україна», 30 червня 1976 р.

Переконливим свідченням цього є видатний успіх італійських комуністів на червневих виборах 1976 р. до парламенту. Вони здобули 34,4% голосів і на 50 депутатських місць збільшили своє представництво. Тепер вже не 179, а 229 з 630 депутатів представляють компартію. Загалом ліві сили одержали понад 46% голосів і випередили християнських демократів — партію великих монополій, за яку проголосувало менше 39% виборців. Все це, за висловом секретаря ЦК ІКП Дж. Черветті, стало справжнім «виборчим землетрусом», під час якого було чітко зафіксовано важливі зрушення вліво, і змінило співвідношення сил у країні.

У трудящих соціалістичних і капіталістичних країн, у їхніх комуністичних і робітничих партій існують спільні корінні інтереси. Успіхи одних зміцнюють позиції інших. Спільним інтересам відповідає і спільна відповідальність. Вона зростає у тій мірі, в якій зростає вплив компартій у різних країнах. Все це, як і раніше, незаперечно підтверджує актуальність пролетарського інтернаціоналізму — солідарності робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за єдині цілі.

Комуністичні і робітничі партії, представлені на Конференції, діють у різних умовах. Деякі з них вже давно здійснюють керівництво будівництвом соціалістичного суспільства. Компартії капіталістичних країн працюють в інших обставинах. Але всіх їх об'єднує спільна велика мета — побудувати суспільство соціальної справедливості, свободи для робітничого класу і всього трудового народу, створити на планеті такий лад, в якому пануватиме мир, повага людської гідності. У комуністів існує загальний принцип пролетарської солідарності, єдності в боротьбі проти імперіалізму, який загрожує миру і силкується зупинити прогрес людства. Саме тому, зазначив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у виступі на Конференції в Берліні, пролетарський інтернаціоналізм, «...така товариська солідарність, прапорonoсцем якої ось уже понад сто років є комуністи, і в наш час повністю зберігає все своє велике значення. Вона була і лишається могутньою і випробуваною зброєю компартій і взагалі робітничого руху»¹⁰.

Комуністичні і робітничі партії Європи разом з іншими демократичними і миролюбними силами відіграли вирішальну роль у тих політичних зрушеннях, які сталися на континенті. Їм належить провідне місце в тих ініціативах, які зробили можливим поворот до розрядки, зміцнення безпеки і співробітництва на європейському материку. В Берліні партії — учасниці форуму підтвердили своє прагнення й надалі активно виступати за Європу миру, співробітництва і соціального прогресу. В ім'я цього вони розвиватимуть свою інтернаціоналістську товариську, співробітництво і солідарність на основі великих ідей Маркса, Енгельса, Леніна при суворому додержанні рівноправності і суверенної незалежності кожної партії, невтручання у внутрішні справи, поважання свободи вибору різних шляхів у боротьбі за прогресивні соціальні перетворення, за соціалізм¹¹.

Класова боротьба носить міжнародний характер. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до інтернаціонального співробітництва комуністичних партій. Класовий противник — світова буржуазія координує свої антикомуністичні дії проти сил національного і соціального визволення. Прикладів цього можна навести чимало.

Повернемося до початку післявоєнного періоду. Своєю самовідданістю, жертвами, принесеними на алтар перемоги над фашизмом, комуністи здобули величезний авторитет серед народів. Вони по праву ввій-

¹⁰ Там же.

¹¹ «Правда», 1 липня 1976 р.

шли до складу урядів ряду країн Європи. Цим самим відкрилися перспективи створення демократичних держав, перспективи їх прогресу і оновлення. Проте об'єднаними зусиллями внутрішньої реакції і американського імперіалізму, що взяв на себе роль міжнародного жандарма, представники компартій були позбавлені міністерських посад. Згодом імперіалістичні кола спільним фронтом намагалися завдати поразки національно-визвольному рухові, врятувати колоніальні імперії Англії, Франції, Бельгії, пізніше Португалії. Міжнародна реакція силкувалася і силкується задусити волелюбні прагнення ліванського, чилійського, кіпрського та інших народів, корінного населення Південно-Африканської Республіки і Родезії.

Нині, коли у деяких країнах Західної Європи знову з'явилася можливість участі комуністів в уряді, історія повторюється. Реакційні кола, лідери НАТО стали на шлях втручання у їх внутрішні справи. Зокрема, США, ФРН, Англія і Франція недавно прийняли негласне рішення — відмовити Італії в будь-якій фінансовій та економічній допомозі у разі входження до складу її уряду представників ІКП.

Це рішення викликало обурення в багатьох країнах, причому не тільки серед лівих сил, але й в консервативних колах, які розглядають його як посягання на суверенітет Італії. Її народ рішуче відкидає спроби втрутитися в його внутрішні справи і перешкодити самому визначити дальшу долю країни. Цей крок США та їх партнерів — пряме порушення принципів Заключного акта хельсінської наради, під яким стоять підписи й чотирьох згаданих держав.

Подібна ситуація підтверджує висновок підсумкового документа Конференції про те, що дедалі більше утвердження принципів мирного співіснування, принципів і положень Заключного акта створює сприятливі передумови для повної незалежності і самостійного розвитку країн, сприяє боротьбі народів за економічний і соціальний прогрес. Воно створює більш сприятливі умови боротьби рухів за демократичні і соціальні перетворення в капіталістичних країнах¹².

Імперіалістичний тиск і втручання у внутрішні справи є джерелом прямої загрози миру, перепорою на шляху здійснення прагнень європейських народів до незалежності й прогресу. Разом з тим ця політика імперіалізму демонструє його страх перед комунізмом, революційними перетвореннями у світі. Такі кроки міжнародної реакції — не ознака сили, а прояв побоювань перед могутнім потоком соціального прогресу. У відповіді Л. І. Брежнєва на запитання кореспондента «Правди» наголошено, що спроби диктату обертаються в наш час протилежними результатами. Вони переконують комуністичні й робітничі партії, інші революційні й миролюбні сили в необхідності виявляти ще більшу енергію і згуртованість у відстоюванні великої справи миру і свободи¹³.

Конференція компартій Європи ще раз підтвердила, що головні революційні сили сучасності — соціалістичні країни, робітничий клас держав капіталу, національно-визвольний антіімперіалістичний фронт. Вони здатні разом з усіма іншими демократичними миролюбними силами подолати опір реакції, відвернути загрозу світової війни. Форум у Берліні довів, що європейські комуністи реально, глибоко, всебічно і з революційною перспективою аналізують процеси розвитку суспільства, намічають нові шляхи розв'язання його найважливіших проблем, визначають головні напрями своєї діяльності.

¹² Там же.

¹³ «Правда», 30 липня 1976 р.

Комуністичний рух вже нагромадив величезний досвід і в справі будівництва нового ладу, і в справі боротьби за життєві права та інтереси трудящих, консолідації прогресивних сил, спільного захисту революційних завоювань. Цей досвід потребує дальшого узагальнення, теоретичного осмислення, адже діяльність марксистсько-ленінських партій, ґрунтуючись на загальних закономірностях, водночас має свою специфіку, пов'язану з національними особливостями, що являють інтерес для всього комуністичного руху. До того ж, життя постійно приносить нове у розвиток об'єктивних суспільних процесів як у світі, так і в окремих країнах. Воно ставить нові завдання. Ось чому одним з своїх головних обов'язків комуністи вважають творчий розвиток марксизму-ленінізму.

У багатьох виступах на Конференції, в її підсумковому документі була відзначена вирішальна роль держав соціалістичної співдружності, насамперед Радянського Союзу, як провідної, рушійної сили прогресивних соціально-економічних та політичних перетворень в Європі і одночасно головної сили, що утверджує мир на всій планеті. Радянський Союз, — сказав з трибуни берлінської зустрічі Генеральний секретар ЦК СЄПН Е. Хонеккер, — своїм могутнім потенціалом і своєю послідовною політикою вселяє в усі народи впевненість в успіхах, дає імпульс для їх боротьби. Програма миру, документи XXV з'їзду КПРС, їх глибокий вплив на хід світових подій, на успіхи всіх антиімперіалістичних сил — кращий доказ того ¹⁴.

На форумі європейських комуністів підкреслювалося, що всебічне зміцнення Радянського Союзу, інших соціалістичних країн, швидке зростання їх економічного потенціалу, миролюбна політика у взаємодії з усім прогресивним табором — все це дало змогу здійснювати найглибший вплив на міжнародні справи. І в сучасних умовах економічна могутність, стабільність, динаміка господарського, соціального розвитку соціалістичних держав являють собою надійну основу для зміцнення миру і здійснення принципів мирного співіснування, для роззброєння, відіграють видатну роль у справі відвернення загрози ядерної катастрофи.

Країни соціалістичної співдружності, розвиваючись на стійкій плановій основі, стали найбільш динамічним індустріальним регіоном у світі. Прискоренню темпів їх просування вперед служить використання переваг міжнародного соціалістичного поділу праці в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги — найбільшої економічної організації в історії людства, що діє на принципах соціалістичного інтернаціоналізму.

Комуністичні і робітничі партії країн — членів РЕВ, гідно виконуючи роль політичного вождя трудящих, забезпечують науково обґрунтоване керівництво соціалістичною економікою, яка досягла значних висот. Наведемо кілька конкретних цифр з документів XXX сесії Ради Економічної Взаємодопомоги, що відбулася у липні 1976 р., недовзі після Конференції компартій, у столиці НДР. Національний дохід країн — членів РЕВ за 1971—1975 рр. зріс на 36%, у той час як у розвинутих капіталістичних країнах — на 14%. Понад 80% всього приросту промислової продукції в країнах РЕВ було одержано за рахунок зростання продуктивності праці. Значно зміцніла матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва. Незважаючи на несприятливі погодні умови, в більшості країн РЕВ середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства перевищив рівень минулого п'ятиріччя на 14%. Реальні доходи населення братніх країн у розрахунку на

¹⁴ «Правда», 3 липня 1976 р.

одну людину зросли приблизно на 29%; вдвічі збільшився товарооборот, який досяг у 1975 р. 70 млрд. крб.¹⁵

XXX сесія РЕВ відкрила новий етап господарської взаємодії. Йдеться про підготовку спільних цільових програм у паливно-енергетичних і сировинних галузях, в машинобудуванні, забезпеченні трудящих основними видами продовольства, розширенні виробництва і взаємних поставок промислових товарів народного споживання, в розвитку транспортних зв'язків. Такі програми, розраховані на 10—15 років, складуть у сукупності комплекс практичних заходів, покликаних сприяти прискоренню об'єктивно необхідного, закономірного історичного процесу зближення і вирівнювання рівнів господарського розвитку країн — членів РЕВ. Ці успіхи — результат самовідданої праці робітничого класу, селянства, інтелігенції, очолюваних комуністичними і робітничими партіями. Вони свідчать про велетенські творчі можливості соціалістичного ладу.

Своїми досягненнями у розвитку економіки, науки і техніки, постійним поглибленням і вдосконаленням соціалістичної демократії, підвищенням життєвого рівня трудящих кожна країна — член РЕВ виконує важливий національний та інтернаціональний обов'язок, демонструє переваги соціалізму, сприяє зростанню його притягальної сили.

Конференція комуністичних і робітничих партій Європи обговорила ключову проблему для континенту й усієї планети — проблему дальшої боротьби за мир, співробітництво й соціальний прогрес. Вона підтвердила, що найбільш послідовними борцями за світле майбутнє народів, за широке співробітництво між ними виступають комуністи — авангард світового робітничого руху.

Глибоко символічно, що саме комуністичні й робітничі партії взяли на себе завдання забезпечити розвиток Європи по шляху миру й прогресу. В матеріалах Конференції наголошується на тому, що між боротьбою за мир, розрядку, безпеку і втілення в життя принципів мирного співіснування, за зміцнення взаємного довір'я між народами і державами та боротьбою за нові економічні і політичні завоювання трудящих існує тісний взаємозв'язок.

Учасники берлінського форуму виходять з того, що досягти цих цілей можна тим швидше, чим більш ефективними будуть зусилля, спрямовані на відсіч будь-яким тенденціям реакційного і авторитарного характеру, на припинення гонки озброєнь, на здійснення роззброєння, на обмеження і подолання влади монополій у житті окремих країн і в міжнародному масштабі. Компартії Європи в підсумковому документі Конференції розглядають боротьбу за розрядку як важливий вклад у створення таких міжнародних умов, які сприяють соціальному прогресу.

Учасники представницької зустрічі в Берліні виробили спільні оцінки і висновки про шляхи боротьби за мир і прогрес в Європі, накреслили орієнтацію, яка сприятиме активізації боротьби народів за припинення гонки озброєнь і зміцнення розрядки, а також план прийняття конкретних заходів щодо роззброєння і створення зусиллями всіх європейських країн ефективної безпеки.

Комуністи континенту настійно закликали робітничий клас, народні маси енергійно виступати за припинення гонки озброєнь всіх видів, насамперед ядерних; за прискорення переговорів з питань роззброєння у рамках ООН і здійснення ефективних заходів, спрямованих на реалізацію загального і повного роззброєння під суворим міжнародним

¹⁵ «Правда», 10 липня 1976 р.

контролем. Вони наголосили на необхідності ліквідувати загрозу ядерної війни, розв'язання якої було б найбільшим злочином проти людства.

Поряд з цим компартії врахували, що посилилась активність ворогів розрядки, сил реакції і мілітаризму, які б хотіли повернути коло історії назад, реставрувати часи «холодної війни» і балансування на грані ядерної катастрофи. Вони підкреслили, що загальний мир ще не гарантований, на шляху до надійної безпеки і співробітництва ще зберігаються серйозні перепони. Очевидне намагання капіталу до зміцнення і розширення НАТО як провідного політичного і воєнного союзу імперіалістичних держав, його використання проти прогресивних тенденцій у різних країнах. На боці ворожих розрядці імперіалістичних кіл стоять різні пособники світової реакції. Вони не гребують ніякими засобами, якщо йдеться про зрив справи миру.

Продовжується гонка озброєнь, нагромадження смертоносних матеріалів, зростають ядерні арсенали, воєнні бюджети. За п'ять років витрати європейських країн — членів НАТО на воєнні цілі зросли більш як у два рази. Лише в 1975 р. воєнні бюджети десяти країн, що входять до так званої Єврогрупи, зросли, порівняно з попереднім роком, на 5,5 млрд. доларів. У цілому воєнні витрати НАТО в 1975 р. становили 149 млрд. доларів проти 132 млрд. у 1974 р. Затверджений конгресом воєнний бюджет США на 1976/77 фінансовий рік становить небачену в історії країни астрономічну суму — понад 112 млрд. доларів¹⁶. Політика імперіалізму, неоколоніалізму і всі форми гноблення та експлуатації залишаються головною загрозою миру, незалежності і рівноправності народів.

Позиції імперіалізму, природа якого не змінилась, в результаті зрушень у співвідношенні сил ослабли. Це знаходить свій вияв у тому, що він вже не здатний ні переписати історичні завоювання соціалізму, ні зупинити просування вперед прогресивних сил, рух за визволення і незалежність народів. Такий висновок зроблено в колективному документі Конференції¹⁷.

Дедалі поглиблюється загальна криза капіталістичної системи, яка охопила всі сфери її життя: економічну, соціальну, моральну і політичну. Загострилися міжімперіалістичні суперечності, а також суперечності між капіталістичними монополіями і країнами, що розвиваються. Все це доводить, що економічна і соціальна структура капіталістичного суспільства вступає у дедалі більшу протилежність з потребами трудящих і народних мас, з вимогами соціального руху, демократичного і політичного розвитку. Робітничий клас, трудящі капіталістичної Європи борються за такий вихід з кризи, який би відповідав інтересам народу, відкривав шлях до соціалістичного перетворення суспільства.

Учасники Конференції виступили проти будь-якої дискримінації і переслідування комуністів та інших прогресивних сил, проти антидемократичних законодавств. У підсумковому документі берлінського форуму підкреслено, що для демократії і соціального прогресу, для збереження миру і міжнародних відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі і вигідному співробітництві, необхідно викоренити фашизм, запобігти його відродженню у відкритій чи завуальованій формі, боротися проти організації і діяльності фашистських та неофашистських терористичних організацій і груп. Сьогодні, як ніколи, необхідно посилити боротьбу на захист і за розвиток демократичних прав з тим, щоб зупинити зростаючу тенденцію монополістичного капіталу вдаватися до репресивних і авторитарних методів панування, що загрожує

¹⁶ «Коммунист», 1976, № 11, стор. 13.

¹⁷ «Правда», 1 липня 1976 р.

досягненням європейських народів та їхньому просуванню по шляху миру і соціального прогресу.

Конференція високо оцінила результати Наради з питань безпеки і співробітництва в Хельсінкі, відзначивши, що вони є величезним успіхом справи миру і мирного співіснування. При цьому в документі форуму наголошено, що комуністи, активізуючи рух за краще майбутнє людства, об'єднують свої зусилля із зусиллями інших демократичних сил, всіх людей доброї волі. Єдність, співробітництво і солідарність комуністичних і робітничих партій, сказав у своєму виступі Генеральний секретар ЦК Компартії Португалії А. Куньял, є фактором першочергового значення для забезпечення співробітництва і єдності широких соціальних і політичних сил, які незамінні для захисту миру, безпеки і соціального прогресу в Європі¹⁸.

Серед магістральних напрямів боротьби за мир, вироблених Конференцією в Берліні, — добиватися від всіх держав не застосовувати ядерну зброю і не погрожувати нею; припинити гонку озброєнь, запобігти розповсюдженню ядерних матеріалів, створити без'ядерні зони, скоротити ядерні озброєння і засоби їх доставки; заборонити розробку і виробництво нових видів зброї масового знищення і нових її систем. Комуністи виступили за суворе дотримання всіх укладених договорів і угод в галузі припинення гонки озброєнь, висловились за якнайшвидшу заборону пропаганди агресивних воєн або будь-якої форми погрози силою чи застосування сили.

Дуже важливе значення для всієї миролюбної громадськості світу мають положення підсумкового документа Конференції, в яких наголошено на необхідності ліквідації вогнища воєнної небезпеки на Близькому Сході, виведення ізраїльських військ з усіх окупованих Тель-Авівом арабських земель. Комуністи Європи висловили свою одностайну солідарність з народами В'єтнаму, Лаосу, Кампучії в їх зусиллях по ліквідації руйнувань, заподіяних імперіалістичною агресією; підтримали ініціативу КНДР, спрямовану на мирне об'єднання Кореї на демократичній основі; патріотів Анголи, демократів Чілі, Уругваю, Парагваю, Іспанії, антиімперіалістичну боротьбу арабських народів, народів Південної Африки, Намібії, Зімбабве, всіх борців проти неоколоніалізму і расизму, висловили підтримку жертвам агресії і фашизму.

Конференція в Берліні продемонструвала головне — прагнення комуністичних і робітничих партій співробітничати ще більш конструктивно, ще більш тісно й згуртовано. Сам факт її скликання, успішна робота, що проходила в товариській обстановці, одностайно прийнятий документ свідчать про те, що Конференція стала фактором зміцнення взаємодії братніх партій європейського континенту, розвитку інтернаціоналістського співробітництва на базі загальноприйнятих норм взаємовідносин між ними.

У буржуазній пресі та через інші реакційні засоби масової інформації робилося чимало всіляких домислів, висловлювались надії на розбіжності в комуністичному русі, на невдачу представницької зустрічі комуністів Європи. Тепер реакції довелося розпрощатися з ілюзіями. Фактом стало те, що при розв'язанні найбільш пекучих проблем нашої епохи — боротьби за безпеку і мир, соціальний прогрес і соціалізм — братні партії діють спільно і це — незаперечна реальність. Учасники Конференції розглядають цей форум як успіх об'єднаних зусиль на благо зміцнення співробітництва комуністичних і робітничих партій Європи і тим самим як важливий вклад у зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху в цілому.

¹⁸ «Правда», 3 липня 1976 р.

Важливим є те, що чітка і взаємопов'язана в усіх своїх частинах програма була висунута спільно комуністичними і робітничими партіями соціалістичних і капіталістичних країн. У ній синтезовано всі найважливіші зовнішньополітичні ініціативи держав соціалістичної співдружності, що відбивають як глибоку заінтересованість народів, зайнятих будівництвом нового суспільства, у зміцненні миру, так і демократичні зовнішньополітичні вимоги трудящих Західної Європи, тісно пов'язані з їх боротьбою за свої пасущі матеріальні потреби, за демократичні і соціальні права ¹⁹.

Підсумки Конференції відповідають кровним інтересам народів, свідчать про високе почуття обов'язку і відповідальності, яким керуються комуністи, очолюючи боротьбу за мир і прогрес. Вони сприятимуть об'єднанню зусиль, активізації спільних дій братніх партій у боротьбі за міцний мир на європейському континенті і всій планеті. Розв'язання актуальних проблем, які висуває життя, показало, що важливо й далі працювати заради згуртованості комуністів на принциповій основі марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму. Комуністична партія Радянського Союзу, — підкреслено в документі Політбюро ЦК КПРС про підсумки Конференції, — буде енергійно і наполегливо вести боротьбу за досягнення цілей, поставлених у підсумковому документі форуму європейських комуністів у Берліні ²⁰.

Радянський народ своєю творчою працею і далі вноситиме гідний вклад у загальну інтернаціональну справу комуністичного руху, всіх антиімперіалістичних і миролюбних сил, у справу боротьби за мир, безпеку народів, демократію і соціалізм.

¹⁹ «Коммунист», 1976, № 11, стор. 12.

²⁰ «Радянська Україна», 3 липня 1976 р.

А. В. Кудрицкий

КОНФЕРЕНЦИЯ КОМПАРИИ ЕВРОПЫ — ВАЖНАЯ ВЕХА В БОРЬБЕ ЗА МИР И СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС НАРОДОВ

Резюме

В статье раскрывается значение Берлинской конференции коммунистических и рабочих партий Европы для международного коммунистического движения, мирового революционного процесса. Подчеркнута роль КПСС и Советского государства, всего социалистического содружества, коммунистических и рабочих партий нашего континента в достижении положительных сдвигов, происшедших в мире за последнее десятилетие. Значительное внимание уделено положениям и выводам итогового документа Конференции, в котором братские партии подчеркнули необходимость последовательной борьбы против антикоммунизма, милитаризма и международной реакции, свое стремление и в дальнейшем развивать интернационалистское товарищество, сотрудничество на основе великих идей Маркса, Энгельса, Ленина, во имя мира, социализма и социального прогресса народов Европы и всей планеты.

НЕСПРОМОЖНІСТЬ БУРЖУАЗНИХ КОНЦЕПЦІЙ ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ДОЖОВТНЕВОГО ПЕРІОДУ

Позитивні зрушення у світовій політиці, поворот від «холодної війни» до розрядки і нормального взаємовигідного співробітництва держав з різним суспільним ладом створили сприятливі умови для великого поширення ідей соціалізму. «Але, з другого боку, — відзначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — ідейне протиборство двох систем стає більш активним, імперіалістична пропаганда — більш витонченою»¹.

У наш час різкого загострення ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом більш гнучкішою стала і методика нападок захисників капіталізму на Комуністичну партію Радянського Союзу і нашу соціалістичну державу. Відмовившись від лобової атаки і відвертого заперечення досягнень СРСР, вони вдалися до більш досконалих методів боротьби, часто-густо рядяться в тогу «об'єктивності» і цитують твори В. І. Леніна, документи партії, покликаються на новітні праці радянських вчених і т. д. Але антирадянська, антикомуністична спрямованість їх концепцій і теорій від цього не змінилася. Керуючись марксистсько-ленінською методологією, її основоположними принципами партійності й історизму, радянські вчені ведуть наступальну, безкомпромісну боротьбу проти антикомунізму і антирадянщини. Серйозну увагу викриттю методології сучасних антикомуністів та їх фальсифікаторських вправ з історії КПРС приділяють і в Українській РСР².

Сучасні зарубіжні буржуазні історики проявляють свою активність у різних напрямках і зокрема всіляко намагаються перевернути і зфальсифікувати діяльність партії та її місцевих організацій на Україні за дожовтневий період. Крім загальних праць з історії КПРС і російської революції Л. Шаніро, Р. Пайпса, Б. Левицького, Р. Данієлса, П. Феденка та інших реакційних істориків написано чимало спеціальних «досліджень» з окремих питань історії більшовизму і революційного руху, таких як «Росія 1917 р. Лютнева революція» Д. Каткова, «Росія в революції. 1890—1918 рр.» Л. Кочена, «Більшовики» А. Юлема, «Російська революція 1905 р.» С. Шварца, «Коріння російського комунізму» Д. Лейна та ін. У цьому різноголосому хорі трубадурів капіталізму на крайньому правому фланзі всіх сил міжнародної реакції виступають і недобитки української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, викинутої трудящими нашої Батьківщини на смітник історії і пригрітої урядами імперіалістичних держав. Націоналістичне охвістя — В. Голуб, І. Майстренко, Ю. Бойко та їм подібні — особливо грубо фальсифікує історичне минуле Комуністичної партії і радянського народу, в тому числі історію більшовицьких організацій і революційно-визвольного руху на Україні.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

² М. А ко п о в. Ідеологічні міфи імперіалізму, К., 1971; В. М а з у р. Ревізіонізм вчора і сьогодні, К., 1973; Л. Н а г о р н а. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні, К., 1971; В. Ш е в ч е н к о. Вигадки фальсифікаторів і життя. К., 1974; Критика буржуазно-націоналістичних та ревізіоністських перевертень історії КПРС, К., 1975 та ін.

Серед виданих останнім часом праць зарубіжних авторів слід відмітити книгу канадського історика Ральфа Картера Ельвуда «Російська соціал-демократія в підпіллі. Дослідження РСДРП на Україні 1907—1914 рр.»³. Фактично це перша монографія, присвячена діяльності соціал-демократичних організацій на Україні за дожовтневий період. Її автор — уродженець Канади, спеціалізувався у США, отримав докторську ступінь у Колумбійському університеті в Нью-Йорку, зараз працює в Карлтонському університеті в Оттаві і водночас — заступником редактора органа канадських радянознавців «Канадських слов'янських записок». Він давно вже студіює в цій галузі, виступав з публікаціями про соціал-демократичне підпілля в Катеринославі, більшовицьку «Правду» 1912—1914 рр., партійні школи 1909—1911 рр., брав участь у підготовці збірника документів РСДРП за 1898—1917 рр., до якого (на відміну від аналогічних радянських видань) включено переважно матеріали антиленінських груп і фракцій. Саме такого роду документами широко оперує він і в останній своїй книжці, побіжно «покликаючись» при цьому на твори В. І. Леніна, на «Правду», «Пролетарий» та іншу більшовицьку пресу, на «Нариси історії Комуністичної партії України», статті М. Р. Донія і В. Л. Харитонова з журналу «Вопросы истории КПСС», книги О. О. Воскресенського, М. Я. Запорожець, М. І. Куліченка, Ф. Є. Лося, С. К. Мельника та інших відомих дослідників. Науковий апарат у нього досить солідний — на 276 сторінок тексту дано 1328 посилань на джерела, а крім того наприкінці книги вміщено бібліографію документальних публікацій (список займає 4 стор.) і авторських праць (11 стор.), а також різні покажчики. Така широка джерельна база придає монографії Р. К. Ельвуда видимість об'єктивного наукового дослідження. Рядовому зарубіжному читачеві, який не знайомий з радянською науковою літературою, легко пройтись довір'ям до добропорядності автора і аргументованості його висновків.

Раніш ніж перейти до розгляду основних концепцій автора, слід звернути увагу на історію написання самої книги, про що стисло говориться в її передмові. Вона готувалася при фінансовій підтримці американського фонду Форда, а також Канадської Ради наукових досліджень та університетів Альберта і Карлтона. Науковим керівником виступав покійний Генрі Робертс — один з провідних американських радянознавців, колишній директор Російського інституту Колумбійського університету. У рецензуванні й обговоренні рукопису брали участь професори цього ж університету О. Даллін, О. Ерліх, М. Раєв, Л. Хеймсон, професори канадських університетів Б. Бочурків і Р. Макніл, співробітник амстердамського Міжнародного інституту соціальної історії Б. Сапір, які також спеціалізуються в галузі історії Росії і російської соціал-демократії, віддаючи перевагу у своїх працях меншовикам, троцькістам та іншим опортуністам. Книгу випустило в світ видавництво «Ван Горкум», що перебуває в голландському м. Ассені і спеціалізується на публікації книг, що виходять під егідою амстердамського Міжнародного інституту соціальної історії — органу Соціалістичного інтернаціоналу.

Коротко про зміст книги. Після передмови дається досить великий вступ, в якому показуються джерела революційного руху в місті і на селі та перебіг подій революції 1905—1907 рр., а потім у шести основних розділах розповідається про період реакції і умови партійного підпілля, діяльність нелегальних соціал-демократичних організацій, ви-

³ R. C. Elwood. Russian social democracy in the underground. A Study of the RSDRP in the Ukraine, 1907—1914. Assen. Van Gorcum, 1974, XX, 304 p.

користання ними легальних можливостей, наростання революційного руху напередодні першої світової війни. «Епілог» містить загальну оцінку діяльності більшовиків України в роки війни і у 1917 р.

Чому ж канадський історик звернувся до діяльності організацій РСДРП на Україні? Адже досі українською тематикою займалися, як правило, українські буржуазні націоналісти. Виявляється, Україна, за визначенням Р. К. Ельвуда, є цікавим дослідницьким полем, найбільшим і історично одним з найважливіших прикордонних регіонів Росії, де швидко індустріалізація наприкінці XIX ст. створила сприятливі умови для соціал-демократичного руху. Особливий інтерес дослідженню РСДРП на Україні надає той факт, що більшовики, за його словами, «програли українську революцію 1917 р.» (стор. IX), а причини їх поразки можна знайти начебто у довоєнному періоді — в організації і складі партії, а також в національній й аграрній політиці Леніна.

Своє історіографічне «кредо» автор висловлює досить чітко: він хоче дати «нове дослідження» підпільної партії в Росії, її складу, організації і діяльності, прагне розвіяти стереотип російського революціонера як змовника з бомбою, організатора експропріацій, що склався у західного читача, і разом з тим відійти від начебто упереджених концепцій радянських істориків про «неминучість 1917 р.» і «поступальний рух до революції» у Жовтні 1917 р. (стор. VII).

В радянській історіографії, як відомо, вже багато зроблено для вивчення об'єктивних передумов і закономірностей Великої Жовтевої соціалістичної революції, показу вирішального значення титанічної діяльності В. І. Леніна і створеної ним Комуністичної партії для забезпечення її перемоги. Не обходять наші автори і тих труднощів, які випали на долю партії у переджовтневий період, коли поряд з жорстокими переслідуваннями царизму їй прийшлося вести непримиренну боротьбу проти меншовиків-ліквідаторів, одзовістів, троцькістів, буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістів, які намагалися ревізувати вироблені партією політичні й організаційні принципи, ліквідувати нелегальну партію пролетаріату і тим обезглавити робітничий клас і селянство. Але більшовики на чолі з В. І. Леніним відбили всі атаки ворогів марксизму і відстояли партію, її теорію і революційні принципи, що мало вирішальне значення для торжества Великого Жовтня. Саме таку концепцію відстоюють автори багатомної «Історії КПРС», нарисів історії республіканської і обласних партійних організацій та інших досліджень, яких канадський історик дорікає в однобічності показу неминучості перемоги Великого Жовтня.

Щоб довести відсутність необхідних соціально-економічних передумов для революції, Р. К. Ельвуд повторює стару, давно вже розвічану наукою версію про відсталість України, про те, що вона була нібито «селянською країною» (стор. 4), а якщо й визнає прискорений розвиток вугільно-металургійної промисловості в Донбасі та Придніпров'ї з кінця XIX ст. і появу сучасних фабрично-заводських робітників, то всіляко підкреслює, що вони були не місцеві, а прийшли з Росії, що саме серед цих нових промислових робітників України «марксизм знайшов благодатний ґрунт» (стор. 10).

Твердячи про інонаціональний склад і характер організацій РСДРП на Україні, їх слабкість і неспроможність забезпечити перемогу народних мас в революції 1905—1907 рр., автор разом з тим визнає і слабкість націоналістичних груп і партій, говорить про розпорошеність «сил українського націоналізму і соціалізму», про те, що частина з них була в Галичині, а частина — на Україні, одні працювали серед селян, інші — серед пролетарів, одні виступали за незалежність, а

другі — за автономію, одні звертались до російської соціал-демократії за допомогою, а інші — хотіли самі все зробити. Саме ця розпорошеність, на думку Р. К. Ельвуда, і була однією з причин поразки революції. «Провал українських націоналістів проявлявся в усьому», — визнає він (стор. 20). Після поразки революції «Спілка» практично «перестала грати важливу роль в аграрній політичній боротьбі на Україні» (стор. 21), УСДРП «з 1907 по 1914 р. нічого не робила» (стор. 22), новоутворена ТУП також «не забезпечувала активного керівництва націоналістичним рухом» (стор. 23).

Здається, канадському історикові не відмовиш в об'єктивності оцінки реального стану українських націоналістичних партій й груп, хоч щодо організації РСДРП він виявляє явно упереджене ставлення, повторюючи висновки і характеристики Д. Кіпа, С. Шварца, Д. Лейна та інших антикомуністів, праці яких він посилено цитує. Правда, в ряді місць Р. К. Ельвуд дає і правильні оцінки, скажімо, він визнає РСДРП єдиною нелегальною партією, яка після поразки революції 1905—1907 рр. зберегла своє існування і продовжувала готуватися до нової революції (стор. 24). Він показує важкі умови роботи революційних соціал-демократів в період наступу столипінської реакції і з посиланням на «Нариси історії Комуністичної партії України» пише про те, що в ряді міст України — Юзівці, Херсоні, Єлисаветграді, Полтаві, Вінниці, Чернігові, Сумах, Житомирі та інших — партійні організації у другій половині 1907 р. були розгромлені і протягом ряду місяців, а то й років не проявляли себе як самостійно діючі організації (стор. 38—39). З посиланням на ті ж «Нариси» він наводить цифри про створення профспілок на кінець 1905 р. і їх різке скорочення в період реакції, про спад хвилі страйкового руху, розповсюдження газет «Пролетарий» і «Социал-демократ», використання легальних з'їздів тощо. Проте не ці фактичні дані і окремі правильні спостереження визначають лице книги Р. К. Ельвуда, бо в ній, по-перше, переважають джерела зовсім іншого гатунку — з ліквідаторського «Голоса социал-демократа», троцькістської газетки «Правда» та інших подібних видань, а, по-друге — і це основне, проводиться тенденційність у відборі фактів і намагання нав'язати невірні, односторонні оцінки соціал-демократичного руху на Україні і в Росії в цілому. Саме тут чітко простежується та грань, яка розділяє буржуазне і марксистське дослідження з історії нашої партії.

Передусім Р. К. Ельвуд намагається посіяти сумнів щодо загальноприйнятого уявлення про характер внутріпартійної боротьби і на протязі всієї книги посилено пропагує «теорію» про конфлікт і ворожнечу між партійними організаціями в Росії, з одного боку, і їх партійними лідерами в еміграції, з другого, про те, що партія всередині царської Росії не відбивала начебто тих фракційних конфліктів, які мучили ієрархію партії за кордоном, що більшість підпільників Росії були об'єднані організаційно і виступали в опозиції до «шкідливого фракціонізму своїх лідерів-емігрантів» (стор. VIII). Цей конфлікт між місцевими комітетами і центрами партії в еміграції він виводить ще з боротьби В. І. Леніна і керованої ним «Искры» проти сепаратистської політики групи «Южный рабочий» в перші роки ХХ ст. (мовляв, соціал-демократи на Україні обурювалися з приводу цього «втручання з-за кордону» — стор. 13), потім показує загострення боротьби В. І. Леніна і більшовиків проти меншовиків в місцевих організаціях після II з'їзду РСДРП і в період революції 1905—1907 рр. (перехід комітетів у табір меншовиків він пояснює не їх дрібнобуржуазно-інтелігентським складом, а скоріше «невдоволенням емігрантським втручанням» і «біль-

шовицьким диктатом» (стор. 14), а далі вже більш детально простежує перипетії внутріпартійної боротьби в період реакції і до 1912 р., всіляко підкреслюючи загострення протиріч між надбудовою партії в еміграції і підпільним базисом у Росії.

Щоб підтвердити свою «теорію» про невдоволення партійних низів емігрантськими верхами, «більшовицьким диктатом» Леніна, канадський історик цитує відповідно підібрані листи і замітки лідерів групи «Южный рабочий» і її друкованого органу, меншовицьких діячів, троцькістської «Правды». Особливо до вподоби йому віденська «Правда» Троцького. «За всіма даними, — пише Ельвуд, — віденська «Правда» була любимою газетою партії в роки реакції» (стор. 134). А ці дані — свідчення ліквідаторського «Голоса социал-демократа».

Але ж для об'єктивного з'ясування стану речей тут слід було вивчати свідчення інших газет, донесення поліції про розповсюдження газет і т. ін. Саме глибоке знання реального впливу Троцького в місцевих організаціях дало можливість В. І. Леніну зробити висновок: «...в Росії він — 0...»⁴.

Всі намагання Троцького добитися більш-менш широких зв'язків з місцевими організаціями не увінчалися успіхом. Його газетка «Правда» не користувалась серйозним впливом. З цього приводу відома більшовичка Є. Б. Бош у спогадах про діяльність київських більшовиків у 1907—1912 рр. писала: «Правда» Троцького не поширюється, хоча одержують кілька транспортів її; розповсюджується виключно більшовицька література»⁵. Та й сам Ельвуд фактично заперечує свій висновок про «любиму газету», бо далі змушений визнати марність намагань Троцького об'єднати антибільшовицькі сили у своєму горезвісному серпневому блоці (стор. 78), написати про відсутність на віденській «конференції», яку скликав Троцький у серпні 1912 р., «меншовицьких представників з України» (стор. 82).

Сучасні зарубіжні історики особливо запозв'язано піднімають на щит Троцького і його газетку «Правда», видаючи їх за приклад партійності і «позафракційності». Тут Ельвуд не проявляє оригінальності, повторюючи версії Шапіро, Решетара та інших західних «спеціалістів» в галузі історії партії. Але та «єдність», яку силкувався нав'язати партії Троцький при підтримці реформістських лідерів II Інтернаціоналу, не мала нічого спільного з монолітною єдністю партії, яку відстоював В. І. Ленін у непримиренній боротьбі проти опортуністичних груп і течій у РСДРП.

Р. К. Ельвуд не показує справжніх причин гострої принципової боротьби В. І. Леніна і більшовиків проти опортунізму всередині РСДРП. Йому не зрозуміти, що вперта внутріпартійна боротьба в РСДРП — це не результат особистих якостей Леніна і його бажання «посилити свої власні фракційні позиції» в РСДРП, а об'єктивна закономірність, яка відбиває класові взаємовідносини в країні. «Ніде в світі, — писав В. І. Ленін, — пролетарський рух не народжувався і не міг народитися «відразу», в чистому класовому вигляді, з'явитися на світ готовим, як Міневра з голови Юпітера. Лише довгою боротьбою і важкою працею самих передових робітників, усіх свідомих робітників давалося виділення і зміцнення пролетарського класового руху з усіляких дрібнобуржуазних домішок, обмежень, вузькостей, перекручень»⁶. І в такій довготривалій, принциповій боротьбі проти буржуазних і дрібно-

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 6.

⁵ Є. Бош. Київська парторганізація більшовиків 1907—1912 рр. (Схема). «Незаконна організація РСДРП у Києві за часів піднесення (1910—1914), К., 1930, стор. 108.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 97.

буржуазних впливів В. І. Ленін будував, зміцнював нелегальну пролетарську партію в Росії.

Особливо гостру боротьбу В. І. Ленін вів проти Троцького, який при підтримці Каменева, Зінов'єва та інших примиренців насаджував центризм у пролетарській партії, тобто ідеологію і політику пристосування і підпорядкування пролетарських інтересів дрібнобуржуазним. Троцький був більш небезпечний, ніж відкриті ліквідатори з меншовицького табору, бо своє ліквідаторство маскував центризмом, твердячи, нібито він стоїть «поза фракціями» і добивається примирення між більшовиками і меншовиками під гаслом захисту «свободи думок». В. І. Ленін назвав Троцького найпідлішим кар'єристом, що «базикає про партію, а поводить гірше від усіх інших фракціонерів»⁷.

В результаті героїчних зусиль В. І. Леніна і його однодумців у соціал-демократичних організаціях України восторжествував більшовицький напрямок. Це змушений визнати й Р. К. Ельвуд, коли говорить про стан соціал-демократичних організацій України в останні роки реакції, їх представництво на «двох партійних конференціях» 1912 р. (так він називає Празьку конференцію РСДРП і зборище прихильників Троцького у Відні) і про результати виборів по робітничій курії до IV Державної думи. «Більшовики захопили ініціативу у своїх меншовицьких суперників» (стор. 255),— пише він. У його книзі можна знайти визнання і зміни соціального складу партії після революції 1905—1907 рр. яка раніше була, мовляв, інтелігентською організацією, але внаслідок відходу тимчасових попутників з числа інтелігенції «вперше почала приймати пролетарський характер» (стор. 64). Правда, приплив нових членів партії — робітників, як намагається показати автор, привів до послаблення партійних організацій, бо нове покоління не мало ні освіти, щоб написати пропагандистську листівку, ні впевненості старих революціонерів, ні досвіду конспірації для роботи в підпіллі.

Щодо відсутності у робітників освіти й досвіду написання пропагандистських листів, то тут нічого заперечувати Р. К. Ельвуду. Так, вони дійсно були позбавлені можливості навчатися у гімназіях та інших середніх навчальних закладах. Але непохитна віра в справу революції допомагала передовим робітникам швидко набути необхідні навички і прилучитися до активної партійної роботи. Саме в ці важкі роки реакції в партію вступили С. В. Косіор, В. Я. Чубар, В. Й. Єрмощенко, Д. З. Лебідь, М. І. Арсенічев, А. Б. Батов, О. К. Сербіченко та інші робітники, які стали згодом видатними діячами партійного підпілля на Україні. С. В. Косіор незабаром після вступу до лав партії став одним з керівників Алмазно-Юр'ївського комітету РСДРП. У Києві Заводський районний комітет очолював робітник-токарь П. І. Старостін, у Харкові на чолі Залізничного районного комітету стояли робітники М. К. Муранов і О. Г. Скороход, у Катеринославі Заводським районним комітетом керували робітники Т. Л. Бондарев і А. К. Войцехович. Тільки явно упереджений дослідник може сказати, що таке пролетарське поповнення ослабило підпільні партійні організації.

Р. К. Ельвуд дуже багато місця присвячує організаційній будові підпільної партії, структурі і методам роботи місцевих організацій, виданню листівок і газет, пропагандистським гурткам і мітингам, розповідає про невдалі спроби створення обласної (регіональної) організації на Україні, про успішні дії царської охоранки. Можна було б закинути тут авторові за окремі неточності, фактичні помилки і перебільшення, яких він припускається, але не в них суть. Основна ідея, яку по-

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 47, стор. 181.

силено пропагує і всіляко обґрунтовує автор, — довести слабкість партійних організацій, їх неспроможність очолити і забезпечити успіх революційних виступів мас. Після масових репресій, з якими царизм обрушився на робітничий клас і його організації в зв'язку з поразкою революції 1905—1907 рр., партія так і не пройшла «відродження до війни», через те підпліла не могла підготувати «ґрунт для революції», — твердить Ельвуд. «Партія на Півдні не відновила своєї організаційної сили чи впливу на маси навіть в тій обмеженій мірі, як то було на Півночі», — заявляє він (стор. 230).

У книзі наводиться таблиця чисельного складу найбільших соціал-демократичних організацій і України в цілому, яка покликана підтвердити такий висновок автора. Посилаючись на доповіді з місць в партійні газети чи партійним з'їздам і конференціям, а також на власні оцінки, Р. К. Ельвуд дає таку кількість членів РСДРП на Україні: у 1905—1907 рр. — 20 тис., 1907 — 10 тис., 1908 — 1 тис., 1909 — 300, 1910 — 220, 1911 — 420, 1912 — 700, 1913 — 500, 1914 — 550 і 1915—1916 рр. — 1 тис. (стор. 38). Не важко помітити, що дані за період першої російської революції і початкові роки столипінської реакції в основному співпадають з тими даними, які є в нарисах історії республіканської і обласних партійних організацій, а ось щодо чисельності за роки нового революційного піднесення і період війни, то тут вони явно занижені. Скажімо, за 1912—1914 рр. Ельвуд наводить середні цифри 700—500—550 членів партії і підкреслює тенденцію до зменшення чисельності соціал-демократичних організацій на Україні, хоч насправді після VI (Празької) конференції РСДРП вони з року в рік збільшувалися, зростали і становили перед війною не менше 2 тис. членів партії. У Катеринославі і Катеринославській губернії, наприклад, він називає 200 членів партії на 1914 р., тим часом за підрахунками П. Л. Варгатюка до середини 1914 р. тільки число членів Катеринославської організації збільшилось до 400 чол., а в губернії діяло близько 40 партійних організацій і груп, які об'єднували понад 1000 більшовиків⁸.

Про зміцнення більшовицьких організацій України перед війною свідчить і такий факт: якщо на Празьку конференцію РСДРП у січні 1912 р. від України мали право послати своїх делегатів лише 4 організації (Київ, Катеринослав, Миколаїв, Луганськ), то в червні 1914 р. ЦК РСДРП намічав делегувати на VI з'їзд партії, який тоді готувався, 9—10 представників уже від 7 організацій України (Київ, Катеринослав, Миколаїв, Донбас, Харків, Одеса, Кременчук)⁹. Більшовицькі організації України підтримували тісні зв'язки з В. І. Леніним, ЦК РСДРП і одержували від них систематичну допомогу і підтримку. Як видно з адресної книги ЦК РСДРП, В. І. Ленін у 1912—1914 рр. підтримував зв'язки з більшовицькими організаціями і групами в Києві (12 адрес для листів і явок), Катеринославі (7 адрес), Харкові (8), Кременчуці (3), Маріуполі (3), Юзівці (3), Луганську (2), Чернігові (2), Полтаві (2), Одесі (2), Єнакієвому (1), Олександрії (1), на Вознесенському (2) і Орлово-Оленівському (1) рудниках¹⁰.

Виняткову роль у зміцненні більшовицьких організацій на Україні відіграла створена В. І. Леніним у квітні 1912 р. легальна робітничая газета «Правда». Під її безпосереднім впливом виникли десятки груп читачів і розповсюджувачів, робітничих кореспондентів-активістів,

⁸ П. Варгатюк. Партії великої загін.— В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини, Дніпропетровськ, 1970, стор. 132.

⁹ «Исторический архив», 1958, № 6, стор. 10.

¹⁰ «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 15—25.

які склали основне ядро і новостворених, і «старих» партійних організацій. За кількістю передплатників ленінської «Правди» перше місце на Україні влітку 1913 р. належало Катеринославській губернії, де було 312 передплатників, далі йшли Харківська (134 передплатники), Таврійська (115), Київська (більше 60) і Херсонська (понад 60) губернії. Через рік, у червні 1914 р., кількість передплатників зросла в Катеринославській губернії до 795, у Харківській — до 190, Таврійській — 153, Київській — 317 передплатників. А по Україні в цілому кількість передплатників зросла з 1200 до 1500¹¹. Якщо врахувати, що за кожним передплатником стояло кілька, а то й десятки читачів газети, то можна скласти уявлення про загальну чисельність прихильників і послідовників ленінської «Правди» на Україні. До того ж, крім постійної передплати, газета «Правда» розповсюджувалась ще і шляхом роздрібного продажу через кіоскерів, спеціальних агентів та довірених осіб. Незважаючи на часті репресії, на Україні розповсюджувалось від 4 до 5 тис. примірників газети.

Таким чином, дані про чисельний склад партійних організацій України, їх листування з В. І. Леніним, ЦК РСДРП та про розповсюдження газети «Правда» засвідчують не ослаблення партійних організацій після 1912 р., не «сплячку РСДРП» (стор. 230), як це намагається довести Р. К. Ельвуд, а посилення і активізацію діяльності більшовицьких організацій на Україні в роки нового революційного піднесення.

У книзі значна увага приділяється участі соціал-демократичних організацій у проведенні політичних і економічних страйків робітників України, зокрема за 1912—1914 рр., але при цьому всіляко підкреслюється стихійність і слабкість цих виступів, неспроможність партійних організацій очолити їх. «РСДРП на Україні рідко стимулювала чи очолювала страйки», — заявляє Ельвуд (стор. 168). Побіжно він говорить і про окремі «поспішно випущені» листівки, створення постійних конфліктних комісій деякими організаціями РСДРП, але це, мовляв, не міняє суті справи.

Розділ про розгортання страйкового руху 1912—1914 рр. він назвав «Україна — виняток», всіляко протиставляючи Україну центральним районам Росії, підкреслюючи зменшення долі українських страйкарів у загальноросійській хвилі пролетарських виступів перед війною (з 14% у 1912 р. до 7% у першій половині 1914 р. — стор. 244), спад страйкової боротьби робітників України, які не змогли паралізувати економіку Півдня і відтягнути сили уряду, не подали суттєвої допомоги своїм братам по класу на Півночі. Та не проблема класової солідарності цікавить тут канадського вченого, йому потрібно будь-що довести слабкість більшовицьких організацій і їх неспроможність очолити робітничі виступи. Але дипломованому історикові слід би знати, що інтенсивність робітничого руху і характер його керівництва — це різні проблеми, які не можна плутати. Посилання на меншу інтенсивність робітничих страйків на Україні ще не дає підстав для переоцінки характеру їх керівництва. Тенденція до посилення революційного руху і активізації діяльності більшовицьких організацій проявлялась всюди, як на Півночі, так і Півдні, хоча і не рівномірно.

Загальновідомо, що страйковий рух найінтенсивнішим був у Петербурзі, який у 1914 р. дав більше половини загальної кількості страйкарів у Росії. В багатотомній «Історії КПРС» відзначається: «Авангард пролетаріату вирвався далеко вперед. У той час, як у Пітері і Лодзі справа дійшла до барикад, у Центральному промисловому районі,

¹¹ «Пролетарская правда», 3 січня 1914 р.; «Трудовая правда», 1 липня 1914 р.

на Уралі, в Сибіру та багатьох інших місцях робітники тільки піднімалися на боротьбу»¹². Так було і на Україні, де більшовицькі організації керували розгортанням страйкової боротьби і зокрема у липні 1914 р., коли по всій Україні прокотилась хвиля політичних страйків протесту проти насильства уряду над бакинськими нафтовиками і розстрілу путіловських робітників у Петербурзі. Листівки місцевих комітетів та інші документи, які вміщені у збірниках «Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.)» та «Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907 г. — февраль 1917 г.)» (до речі, на стор. IX книги Р. К. Ельвуд називає їх в числі основних джерел своєї праці, хоча насправді, як видно з використаних ним матеріалів, це далеко не так) беззастережно спростовують всі ці твердження канадського історика.

Коли почалась перша світова війна, царський уряд обрушився жорстокими репресіями на робітничий клас і його політичну партію. Внаслідок арештів та мобілізації на фронт на початку війни частина більшовицьких організацій на Україні була зруйнована або ослаблена. Але незабаром вони знову відновили свою діяльність. На кінець 1916 р. — початок 1917 р., за неповними даними, більшовицькі організації і групи діяли в більш як 40 населених пунктах України, об'єднуючи в своїх рядах 1,5—2 тис. чоловік¹³. Найбільші партійні організації встановлювали зв'язки з В. І. Леніним, ЦК РСДРП, Петербурзьким комітетом РСДРП, який під час «провалів» Російського бюро ЦК виконував роль загальноросійського центра, одержували від них настанови, літературу, допомогу кадрами партійних працівників. На основі ленінських настанов у питаннях війни, миру і революції більшовицькі організації України розгортали активну революційну роботу, видавали листівки і газети, закликали маси готуватися до нової революції. Отже, і тут нема підстав для висновків Р. К. Ельвуда про нездатність РСДРП відновити свою силу і вплив напередодні 1917 р.

Поряд з організаційною будовою і складом партійних організацій України, які є основним об'єктом дослідження Р. К. Ельвуда, у книзі побіжно порушуються питання їх національної й аграрної політики. Відомо, що сучасні буржуазні і буржуазно-націоналістичні фальсифікатори особливо перекидують зміст і принципи ленінської національної політики, роблять ставку на буржуазний націоналізм і шовінізм, силкуючись будь-що дискредитувати ідеологію пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів. Свій внесок у цей різноголосий хор противників інтернаціоналізму вносить і Ельвуд, намагаючись зобразити РСДРП як чисто руську організацію, лідери якої дотримувалися строго всеросійської орієнтації і «не висували вимог автономії України ні всередині партії, ні в майбутній соціалістичній державі» (стор. 14).

Щодо «автономії України всередині партії», то тут він правильно відзначає негативне ставлення В. І. Леніна і більшовицької партії до федералізму в партійному будівництві. У книзі згадується про відоме рішення II з'їзду РСДРП, який рішуче засудив націоналістичні тенденції Бунда і його намагання нав'язати федеративний принцип побудови партії, говориться про IV з'їзд РСДРП і домагання на ньому представника УСДРП об'єднатися з РСДРП на федеративних засадах

¹² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2, К., 1967, стор. 439.

¹³ М. Сидорчук. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 — лютий 1917), Львів, 1966, стор. 262; В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні, Харків, 1966, стор. 128.

і при умові визнання її єдиним представником українського пролетаріату. Проте і домагання УСДРП не зустріли підтримки і вона не була прийнята до складу РСДРП, як організація дрібнобуржуазна, націоналістична. «Пропозиція УСДРП про злиття була відкинута» (стор. 17) — зазначає автор.

Так, В. І. Ленін завжди надавав першорядного значення інтернаціональному принципу побудови партії і вів непримиренну боротьбу проти всіляких спроб роздробити єдині партійні організації за національною ознакою. Підкреслюючи своє негативне ставлення до федеративного принципу будівництва партії у багатонаціональній державі, який восторжествував у Австро-Угорській імперії, В. І. Ленін писав в одному з листів до О. М. Горького у 1913 р.: «Ні, тієї мерзоти, що в Австрії, у нас *не буде*. Не пустимо!»¹⁴.

Інтернаціональний характер побудови ленінської партії не означав, однак, що вона негативно ставилась до корінних інтересів окремих народів і не підтримувала, зокрема, боротьби трудящих України за автономію, як це пише Ельвуд. Загальновідомо, що ще до першої Програми партії, прийнятої II з'їздом РСДРП, було включено вимоги широкого місцевого самоврядування і обласного самоврядування, повної рівноправності всіх громадян незалежно від статі, віросповідання, раси і національності, права населення дістати освіту рідною мовою, висловлюватися рідною мовою на зборах, у місцевих громадських і державних установах, права націй на самовизначення¹⁵. Більшовики не лише проголосили, а й провадили активну боротьбу за втілення в життя ленінських принципів національної політики. В. І. Ленін виступив з рядом статей («Критичні замітки з національного питання», «Про право націй на самовизначення», «Кадети про українське питання», «Як єпископ Нікон захищає українців?» та інші), в яких нещадно таврував великодержавних шовіністів, відстоюючи право українського народу на самовизначення.

Проте не ці документи партії і праці В. І. Леніна цікавлять Ельвуда. Він цитує листа В. І. Леніна до Інесси Арманд, в якому вождь партії різко негативно оцінює роман «Заповіді батьків» — одного з лідерів УСДРП В. Винниченка, інші виступи В. І. Леніна проти діячів українського націоналізму і тут же робить висновок, що в цих листах відчувається негативне ставлення до всього українського (стор. 263).

Звичайно, якби Ельвуд навів документи про глибокий інтерес В. І. Леніна до історії і культури українського народу, до його мови, пісні, поезії і зокрема Т. Г. Шевченка, про особисту дружбу з багатьма партійними діячами України, то подібного висновку не можна було б зробити. Але тоді автор не виправдав би сподівань своїх наукових керівників і консультантів, хазяїв фонду Форда і видавців Соцінтерну.

Такий же прийом використовує він і для критики аграрної політики партії. Аграрний рух в революції 1905—1907 рр. змусив партію переглянути свою оцінку селянства і внести відповідні зміни в аграрну програму. Але ці зміни не врятували великоруську партію від невдачі у своїх спробах залучити українських селян на бік революції. Ця невдача, за словами Ельвуда, була ще однією з причин того, чому «РСДРП на Україні залишилась сектантським, чужорідним і не особливо впливовим рухом напередодні війни і революції 1917 р.» (стор. 270).

Ось так «розиралившись» з партією, а побіжно з її національною й аграрною програмами, Р. К. Ельвуд в «Епілозі» робить «логічний»

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 158.

¹⁵ Див. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 40.

висновок про непричетність більшовиків до Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. Як і в Петрограді, соціал-демократична партія на Україні, заявляє Ельвуд, не може претендувати на те, що вона «зробила Лютневу революцію», вона не була навіть у змозі «взяти під свій контроль революцію» (стор. 274). Натомість революція сколихнула і викликала небачене піднесення націоналістичних партій, які швидко зміцніли і завоювали довір'я селян, що становили більшість населення України. Для підтвердження цього висновку він покликається на склад так званого Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві, на який разом з законно обраними делегатами прибуло за викликом Центральної ради понад 2000 представників «селянських спілок» і українізованих військових частин (відомо, що справжні обранці українського народу залишили це куркульсько-націоналістичне зборище і переїхали в Харків, де невдовзі і відбувся I Всеукраїнський з'їзд Рад), а також на дані виборів до Установчих зборів, які дали перевагу українським націоналістичним партіям. «Цей переконливий мандат, — заявляє Р. К. Ельвуд, — означав, що маса населення України вважала 1917 р. скоріше національною, ніж класовою революцією» (стор. 275—276). Проте версія про «національну революцію», яку так посилено пропагувала і продовжує пропагувати буржуазна і буржуазно-націоналістична історіографія, не витримує критики. Справжній науковий аналіз результатів виборів до Установчих зборів, який дав В. І. Ленін у статті «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату», беззастережно спростовує подібні висновки сучасних радянських авторів¹⁶.

Прихильникам версії «національної революції» варто нагадати визнання одного з лідерів буржуазно-націоналістичної Центральної ради В. Винниченка, який невдовзі після революції писав про вибори до Установчих зборів: «Не будемо посылатись на наші успіхи у виборах. Це буде так само не совісно, не широко, як і наша демократичність. Будьмо чесними з собою і з другими: ми скористувались забитістю, несправедливістю мас. Не вони нас вибирали, а ми їм накинули нас. Вони занадто темні, несміливі були, щоб добре розібратися в тому, що ми їм обіцяли... Коли ідеї більшовизму стали широко відомі в армії, серед солдатів, а через них і на селі, то село прийняло їх з прихильністю. А всі блискучі результати наших виборів лишилися тільки в паперах виборчих комісій»¹⁷.

Не важко зрозуміти, що Р. К. Ельвуд всі свої основні концепції запозичує з арсеналу українських буржуазних націоналістів. Для нього український селянин — це «селянин з Правобережжя» (стор. 1, 273), — теза типова для буржуазно-націоналістичних ідеологів, які видають цей район України за свою соціальну базу. Український робітник — це у нього «донецький токарь з Москви» (стор. 1, 273), — теж запозичена у націоналістів теза, хоч загальновідомо, що на той час 2/3 робітників України були корінної національності¹⁸. І завер-

¹⁶ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 1—23. Детальніше див.: И. К. Рыбалка. Рабочий класс Украины на выборах во Всероссийское и Всеукраинское учредительные собрания. — «История СССР», 1965, № 1; М. І. Куліченко. Крах політики української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. — УІЖ, 1967, № 5; Л. Нагорна. Назв. праця.

¹⁷ В. Винниченко. Відродження нації, ч. II, Київ—Відень, 1920, стор. 190—193.

¹⁸ Детальніше див. М. А. Рубач. Реакційна суть націоналістичних «теорій» — безкласовості та єдиного потоку, К., 1955, стор. 44—45; С. М. Короливський, М. А. Рубач, Н. І. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, М., 1967, стор. 36.

шується його книга характерною для всіх націоналістичних писань, фальсифікаторською заявою про те, що партія на Україні була не в змозі у 1917 і навіть у 1918—1919 рр. здійснити «свою власну Жовтневу революцію», що більшовизм, не будучи ніби місцевим рухом, нав'язав себе Україні «за допомогою Червоної Армії з Півночі» (стор. 276).

Книга Р. К. Ельвуда відбиває погляди буржуазного ідеолога. Не зважаючи на великий «науковий апарат», вона не є науковим дослідженням і не вносить нічого нового в історію РСДРП 1907—1914 рр. Всякий раз, коли канадський історик наводить важливу наукову або політичну оцінку партії чи її місцевих організацій на Україні, він покликається не на радянських дослідників, а на зарубіжних радянознавців, буржуазних націоналістів, на меншовицько-троцькістські джерела, на свідчення всіх тих, хто був ідейним противником В. І. Леніна і більшовиків. Через те його книга є кроком не вперед, а назад. В усіх своїх основних положеннях вона повертається до застарілих ідей і висновків, які давно вже відкинуті практикою революційного руху і розвитком справжньої історичної науки. У деяких місцях Р. К. Ельвуд мав можливість на основі наявних у нього джерел дати західному читачеві хай популярну, але досить правдиву картину соціал-демократичного підпілля на Україні у передреволюційний період. Однак він цього не зробив, оскільки перебував у полоні домислів і концепцій ворогів революції, починаючи з ліквідаторів і троцькістів тих років і кінчаючи сучасними ідеологами антикомунізму. Ця класова позиція канадського історика чітко простежується на протязі всієї книги, з першої і до останньої сторінки. Він служить не інтересам науки, а її фальсифікаторам, ворогам марксизму-ленінізму. Його «наукові розвідки» особливостей соціал-демократичного руху на Україні, інтенсивності страйкової боротьби робітників Півдня і Півночі та інші знадобились для заперечення того факта, що об'єктивні і суб'єктивні фактори розвитку революції, незважаючи на неоднакові їх прояви в різних районах країни, знаходились у руслі єдиного процесу визрівання буржуазно-демократичної і соціалістичної революцій.

Аналіз основних концепцій книги Р. К. Ельвуда показує, що говорити про якусь суттєву еволюцію чи «розрив» сучасних радянознавців з концепціями минулих десятиліть, і зокрема з відкрито фальсифікаторськими вправами української буржуазно-націоналістичної еміграції, нема ніяких підстав. Спроби застосувати більш витончені методи, ускладнити аргументи, надати новітнім працям буржуазних істориків вид «науковості» й «об'єктивності» аж ніяк не міняють їх справжньої класової природи. Від початку і до кінця вони явно тенденційні, просякнуті антимарксистським духом, повторюють застарілі і давно вже розвінчені концепції, а якщо де-інде і зустрічаються нові чи модернізовані конструкції та висновки, як це має місце в книзі Р. К. Ельвуда, то вони служать для нових «доказів» і аргументів на користь все тих же вилазок антикомуністів проти В. І. Леніна і КПРС.

Життя, реальна дійсність беззаперечно спростовують всі ці вигадки ворогів ленінізму. Ось уже скоро 60 років, як ленінська партія в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції стала правлячою.

Підсумки минулого шістдесятиріччя переконливо свідчать про те, що Комуністична партія впевнено йде ленінським шляхом, користуючись безмежним довір'ям і підтримкою робітничого класу, всього народу. «Наша партія, — підкреслив Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові КПРС, — високо несе революційний прапор марк-

сизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, з честю здійснює свою історичну місію, безустанно бореться за торжество комуністичних ідеалів»¹⁹.

¹⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 70.

Н. В. Романовский, П. М. Шморгул

НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ БУРЖУАЗНЫХ КОНЦЕПЦИЙ
ИСТОРИИ БОЛЬШЕВИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ УКРАИНЫ
ДООКТЯБРЬСКОГО ПЕРИОДА

Р е з ю м е

В современных условиях резкого обострения идеологической борьбы между социализмом и капитализмом более гибкой стала методика наскоков зарубежных антикоммунистов на КПСС и Советское государство. Но антисоветская, антикоммунистическая направленность их концепций от этого не изменилась. В статье на примере книги канадского историка Р. К. Эльвуда «Российская социал-демократия в подполье. Исследование РСДРП на Украине 1907—1914 гг.» показывается несостоятельность буржуазных концепций истории большевистской партии и ее местных организаций на Украине за дооктябрьский период.

Повідомлення

З історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941—1945 рр.)

ДОПОМОГА ПАРТИЗАНІВ І НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ

І. Я. ЖУЧЕНКО (Київ)

На початку серпня 1944 р. війська 4-го Українського фронту почали наступальну операцію, метою якої було визволення Закарпатської України. Радянським частинам довелося діяти у винятково складних умовах гірсько-лісової місцевості. Район бойових дій мав слабо розвинуту мережу шляхів, які пересікалися великою кількістю річок і потічків. Війська противника використовували цей складний рельєф для створення оборонних рубежів.

Що ж стосується політичної обстановки, то вона аж ніяк не сприяла ворогові. Як відомо, в 1938 р. за мюнхенською угодою німецько-фашистські окупанти, розчленувавши Чехословацьку республіку, передали Закарпатську Україну і південні райони Словаччини до фашистської Угорщини як колонії. Роки тимчасової окупації — це найчорніший період в історії Закарпатської України. Населення краю протягом шести років під керівництвом Комуністичної партії боролось за своє визволення.

Опір трудящих Закарпаття мав найрізноманітніші форми: саботаж, антифашистська пропаганда, ухиляння від служби в угорській армії тощо. Партійні організації діяли в підпіллі в умовах жорстокого фашистського режиму. Комуністів постійно переслідували. Тільки навесні і влітку 1940 р. в найбільших містах Закарпаття було заарештовано близько 400 членів нелегальних партійних організацій¹. Комуністи організовували трудящих на боротьбу з окупантами. Зокрема, активно діяв Ужгородський підпільний комітет на чолі з М. Ротманом.

На початку 1942 р. для керівництва антифашистським рухом у Закарпаття була направлена група партійних працівників кількістю 6 чол. на чолі з Олексом Борканюком², а в серпні 1943 р. — ще одна група кількістю 7 чол., яку очолював активний учасник громадянської війни в СРСР Ференц Патакі. Члени цієї групи налагодили зв'язок з підпільниками Хустського, Севлюшського та Мукачівського округів і за допомогою останніх розгорнули активну розвідувальну роботу. За короткий час група Патакі зросла чисельно (на початку грудня 1943 р. в ній на-

¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 323.

² Там же, стор. 324.

лічувалося вже 110 чол., називалася вона «Хустські партизани»). Але в лютому 1944 р. гітлерівцям вдалося напасти на слід організації. Почалися масові арешти, спочатку в селах Хустського, а потім і інших округів. Всього в справі хустських партизанів було заарештовано 300 чол.³, з них майже 100 чол. були закатовані ворогами.

12 травня 1944 р. поблизу с. Ізвор (нині — Родниківка) за 35 км на північний схід від Мукачева висадилася організаторська група імені Ватутіна під командуванням І. Г. Мельникова у складі 11 чол. Згодом ця група переросла в партизанський загін. УШПР направив у Закарпаття ще кілька партизанських груп, частина з яких влилася пізніше до партизанського з'єднання, яким командував О. В. Тканко.

Під керівництвом ЦК ВКП(б) Комуністична партія України проводила велику організаторську роботу по зміцненню й активізації комуністичного підпілля та інших форм боротьби з окупантами. Влітку 1944 р., коли Червона Армія підійшла безпосередньо до Карпат, партизанський рух значно поживався. В зв'язку з цим ЦК КП(б)У і УШПР вжили заходів для посилення всенародної боротьби проти фашистських окупантів. В цей час УШПР за вказівками ЦК КП(б)У сформував і направив у Закарпаття ще 10 організаторських партизанських груп⁴.

Так, на початку липня було сформовано і направлено в район на північ від Мукачева й Ужгорода десантну групу, яку очолювали командир Герой Радянського Союзу О. В. Тканко, комісар О. С. Страх і начальник штабу В. М. Бурій⁵. 9 липня перші члени групи Тканка висадилися в районі гори Полонина-Руно на Великоберезнянщині, 21 липня прибуло ще 13 чол. А вже наступного дня, ще не налагодивши радіозв'язку з центром, групі партизанів з 6 чол. на чолі з Тканком довелося вести бій з каральним загonom. Тільки завдяки допомозі місцевого населення група Тканка зуміла врятуватися, а пізніше виросла у велике з'єднання. 27 липня після об'єднання кількох невеликих груп у партизанському загоні Тканка налічувалося 24 чол., а через два з половиною місяці до його складу входило вже 843 чол. З'єднання поповнювалося за рахунок місцевого населення, а також радянських військовополонених, визволених партизанами з концентраційних таборів. Партизани встановили контакти з підпільними антифашистськими групами й організаціями Перечинщини та Великоберезнянщини, а також з підпільними комуністичними організаціями, зокрема, з організаціями, якими керували Ю. Вакула (налічувала в своєму складі 571 чол.), Х. Чекан та І. Керч (109 чол.), М. Туряниця, та підпільними організаціями Перечина й Вище-Визниці. Останні вели активні бойові дії й переросли в партизанські загоны.

Дотримуючись строгої конспірації, штаб партизанського з'єднання для того, щоб залучити до партизанського руху місцеве населення, направив своїх представників в усі села. Підпільні групи були створені в селах Люта і Тихе, а також у ряді населених пунктів Турянської долини. Майже з кожним селом чи селищем був налагоджений зв'язок. Місцеві підпільники, виконуючи завдання штабу з'єднання, збирали важливі дані про розміщення ворожих гарнізонів, про засади і облави, що готували фашисти на партизанів⁶. Проводилася велика диверсійна робота. Так, організація В. Юрія підірвала 3 військових ешелони і склад з боєприпасами, група Х. Чекана («Живий стру-

³ В боях за Карпати, Ужгород, 1975, стор. 349.

⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 93, арк. 215—216.

⁵ Там же.

⁶ Там же, ф. 1, оп. 9а, спр. 19, арк. 6.

мін») знищила один військовий ешелон і 2 млини, які постачали борошном 18-у угорську армію, а також спалила 24 вагони з борошном⁷⁻⁸. 7 жовтня підпільники Кручениця, Фічер і Турянчик в районі Чинадієвого загнали в тупик вагон з боеприпасами. А в ніч на 8 жовтня вони разом з партизанами розвантажили вагон і перенесли в ліс 2100 гранат, які були використані партизанами в боях⁹.

Завдяки допомозі підпільних антифашистських організацій і підтримці місцевого населення з'єднання О. Тканка провело багато сміливих операцій проти німецько-угорських окупантів. Партизани вели бої з невеликими гарнізонами ворога, каральними загонами й регулярними частинами, мінували залізниці й шосейні шляхи, знищували обози, влаштовували засідки, збирали й передавали в УШПР важливі розвіддані. За час дій на території Закарпатської України (з 9 липня по 2 листопада 1944 р.) з'єднання Тканка завдало відчутних збитків ворогу: 965 солдатів і офіцерів убито, 31 — захоплено в полон, підірвано 3 військових ешелони з технікою і боеприпасами противника, захоплено 800 гвинтівок та автоматів. Партизани не дали змоги ворогу перегнати до Угорщини тисячі голів худоби і зберегли від руйнування кілька промислових підприємств.

1 серпня 1944 р. за наказом УШПР була сформована партизанська група переважно з числа угорських військовополонених (кількістю 23 чол.). Її очолили Дюла Уста (уродженець с. Дрисіна на Мукачівщині, воював у складі партизанського з'єднання О. Ф. Федорова), політпрацівник Б. Гамбургер і начальник штабу росіянин Г. Казначеев. 8 і 25 серпня 1944 р. партизани двома групами десантувалися в районі Нового Села, за 35 км на південь від Мукачева.

Загін Д. Усти об'єднався з групою І. Прищепи, яка в кількості 12 чол. у ніч на 26 серпня висадилася в районі гори Бужора. Другий літак, на борту якого знаходилося ще 10 членів групи Прищепи, загинув у Карпатах. На 28 жовтня у складі об'єднаного загону налічувалося вже 163 чол. Партизани розгорнули активну діяльність в районах Іршави й Сваляви. Найбільші бої цей загін провів у другій половині жовтня 1944 р. Так, 18—20 жовтня були розгромлені ворожі гарнізони у Волосянці та Крайній Мартинці. Партизани успішно відбили кілька атак регулярних частин ворога і жандармів, врятували місцевих жителів від розправи фашистів. Тільки за один день 20 жовтня бійці зволу Л. Матасова знищили і захопили в полон 89 фашистів. Всього з 8 серпня по 20 жовтня 1944 р. партизани загону Усти-Прищепи пустили під укіс 7 ешелонів з живою силою і технікою ворога, захопили багато трофеїв, у тому числі 21 кулемет і 40 автоматів. У боях з народними месниками окупанти втратили кілька сот солдатів і офіцерів¹⁰.

12 серпня 1944 р. у Києві був сформований чехословацький партизанський загін¹¹. Він складався переважно із закарпатців, а також досвідчених радянських партизанів. Групу очолювали В. Русин, начальник штабу І. Стендер, І. Фабріці. Загін Русина згодом переріс у партизанське з'єднання, в якому налічувалося 250 чол. Воно складалося з 6 загонів, якими командували М. Логойда, Д. Керечун, І. Печкан, Л. Святиня, В. Мишко і Л. Зозуля. Добре знаючи місцевість, партизани провели ряд успішних розвідувальних і бойових операцій. Зокрема, вони блокували залізниці і шосейні шляхи в районі Мукачево-Ловець-Лавочне.

⁷⁻⁸ Там же, ф. 98, оп. 1, спр. 1, арк. 72.

⁹ В боях за Карпати, стор. 378—379.

¹⁰ Партархів Закарпатського обкому Компартії України, ф. 3378, оп. 1, спр. 1, арк. 6—22.

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 2, спр. 845, арк. 96.

У ніч на 27 серпня 1944 р. на північ від Ужгорода висадилося партизанська група під командуванням підпоручика М. Перечинського (уродженець с. Доманинці) і комісара П. Худинця (м. Хуст). Ця група склала ядро партизанського загону «За свободу Чехословаччини», в якому налічувалося 114 чол. За період з 27 серпня по 12 листопада 1944 р. народні месники провели в Ужгородському, Перечинському й Великоберезнянському округах 22 бойові операції, знищили і взяли в полон 494 солдатів і офіцерів ворога¹².

У той час, коли Червона Армія вийшла на Карпатські перевали, партизани посилили боротьбу з німецько-угорськими окупантами. Всі сили партизанських загонів були кинуті на допомогу частинам Червоної Армії. Між великими загонами і з'єднаннями були розподілені райони дій¹³. Так, з'єднання О. В. Тканка вело бої в тилу ворога на Мукачівсько-Ужгородському напрямку, з'єднання В. Русина діяло на Свалявсько-Мукачівському напрямку, загін Усти-Прищепи вів бій проти двох ворожих батальйонів у районі Смоговиця — Загаття.

Партизани обрушилися на тили ворога, відрізуючи йому шляхи до відступу і підведення резервів. Так, 11 жовтня розгорнулися бої за визволення с. Воловець. Німецько-угорське командування мало намір швидко кинути на фронт додаткові резерви живої сили і техніки. Щоб перешкодити здійсненню цих намірів, необхідно було зруйнувати залізницю між станціями Пасіка і Свалява. Це завдання мали виконати В. Г. Турик і Л. В. Святиня. У ніч на 12 жовтня 1944 р. вони замінували залізницю на схід від станції Пасіка і пустили під укіс 5 вагонів з боеприпасами та продовольством, було вбито 13 ворожих солдатів. Рух поїздів на дільниці Мукачеве-Свалява припинився на цілу добу¹⁴.

19 жовтня партизанські загони з'єднання О. Тканка здійснили наліт на залізничну станцію Оноківці (поблизу Ужгорода), знешкодили охорону, вивели з ладу станцію, знищили 2 паровози. В районі Ужгорода вони підірвали 70 вагонів з боеприпасами, 3 залізничних ешелони і 2 автомашини. 28 жовтня 1944 р. в районі с. Середнє танківці зустрілися з передовими частинами Червоної Армії, що наступали по шосе Мукачеве-Ужгород. 2 листопада 1944 р. партизани з'єдналися з частинами Червоної Армії¹⁵⁻¹⁶.

23 жовтня під час боїв за Сваляву загони з'єднання В. П. Русина відрізали шляхи відходу ворожим частинам в районі с. Пасіка. В боях за с. Бистрицю вони знищили 166 і взяли в полон 310 гітлерівців¹⁷. 28 жовтня загони І. М. Печкана, Г. І. Керечуна і П. І. Зозулі під загальним командуванням начальника штабу з'єднання І. П. Стендера дістали завдання захопити с. Чинадієве і відрізати шляхи відступу ворожим військам¹⁸. Це завдання було виконане. Всього за період з 14 серпня по 26 жовтня партизани з'єднання В. Русина знищили і взяли в полон 630 фашистів, захопили 14 кулеметів і мінометів, 44 автомати. 3410 ручних гранат, пустили під укіс військовий ешелон¹⁹.

Партизанський загін під командуванням М. М. Перечинського 27 жовтня вибив ворожі частини, що відступали з Новоселиці. Було взя-

¹² Там же, арк. 99—100.

¹³ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 325.

¹⁴ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 19, арк. 29.

¹⁵⁻¹⁶ Там же.

¹⁷ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 325.

¹⁸ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 19, арк. 30—31, 44.

¹⁹ Там же.

то в полон 83 солдати та офіцери противника²⁰. Під час наступу радянських військ рішуче діяли й інші місцеві партизанські загони. Своїми ударами по ворожих тилах і комунікаціях вони відволікали на себе з фронту значні сили ворога, деморалізували його війська.

Вступ Червоної Армії на територію Закарпатської України мав велике політичне значення. Місцеве населення зустріло її з великою радістю, воно бачило в ній не лише армію-визволительку, а й армію могутньої держави народів Радянського Союзу, з якими трудящі Закарпаття могли нарешті будувати щасливе спокійне життя.

Багато зробили для організації всебічної допомоги воїнам Червоної Армії комуністичні організації Закарпаття, які вийшли з підпілля й активно розгорнули свою діяльність. Ще не змовкли залпи гармат на вулицях Ужгорода, а партійні організації вже взялися за налагодження громадського життя. 28 жовтня була організована міська управа, до якої ввійшли представники робітничого класу та прогресивної інтелігенції. На першому її засіданні начальник політвідділу 18-ої армії генерал-майор Л. І. Брежнев розповів присутнім про визвольну місію Червоної Армії. Він підкреслив, що Радянські Збройні Сили поставили своїм завданням розгромити ворога, допомогти поневоленим народам повернути втрачену свободу і незалежність. У ці дні політвідділ 18-ої армії доповідав Політуправлінню фронту: «Настрій особового складу бойовий. Місцеве населення зустрічає наші війська виключно привітно й гостинно»^{21–22}.

Але не лише хлібом-сіллю і вдячними словами зустрічали закарпатці доблесну Червону Армію.

Одним з яскравих проявів патріотичного руху населення був добровільний вступ молоді до лав Червоної Армії. Протягом двох місяців 15 000 жителів записалися добровольцями на фронт²³. Часто з однієї сім'ї йшло по 2—3 брати. За героїзм, проявлений у боротьбі з ворогом, багато з них нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу²⁴. Були серед них і дівчата, які з захопленням ставилися до радянських жінок-воїнів, що служили в Червоній Армії. Марія Долинай, вступаючи до Червоної Армії, сказала: 6 років тому мій брат пішов на Радянську Україну. Тепер він бореться в лавах Червоної Армії. Я хочу разом з братом допомогти розгромити гітлерівську Німеччину²⁵.

Молодь йшла на збірні пункти колонами, з прапорами й піснями. Так було, наприклад, в с. Золотарево, звідки 100 добровольців пішло на фронт. Прощаючись з ними, односельчани наказували їм бути доблесними воїнами і відомстити фашистам за горе й страждання, які вони принесли населенню.

Багато місцевих жителів брали безпосередню участь у наступних боях проти фашистів. Вони були провідниками, розвідниками, санітарами, допомагали відновлювати зруйновані дороги, мости, розбирати завали в горах, вказували обхідні шляхи, доглядали поранених до появи санітарних частин і підрозділів²⁶.

У Сваляві, зокрема, в день визволення міста відбулося засідання міської управи, на якому обговорювалося питання про організацію допомоги радянським військовим частинам²⁷.

²⁰ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 325.

^{21–22} Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 2980, спр. 70, арк. 295.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 194, арк. 352.

²⁴ Закарпатський обласний державний архів, ф. 971, оп. 1, спр. 23, арк. 4—5.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 194, арк. 353.

²⁶ В боях за Карпати, стор. 239.

²⁷ Архів МО СРСР, ф. 462, оп. 12 963, спр. 8, арк. 103.

Колишній командир 5-ої гвардійської Новоросійської танкової бригади, учасник боїв за визволення Закарпатської України І. М. Морус у своїх спогадах пише, що як тільки на вулицях Ужгорода почали стихати постріли, з'явилися місцеві жителі, радісно вітали воїнів, пригощали хто чим міг. До танка, який стояв на одній з вулиць, підбігли двоє чоловіків і попередили про небезпеку: два фашисти підкрадалися до нього з фаустпатронами. Танкісти вчасно розправилися з ворогами²⁸. Жінка — місцева жителька — попередила механіка-водія В. Я. Зайцева про німецьку засаду. Бійці вжили заходів, щоб ліквідувати фашистів.

Жителі Ужжа, Нижньої Ростоки, Ставного, Вишки та інших населених пунктів допомагали офіцерам і солдатам Темрюкського інженерного батальйону ремонтувати дорогу в горах, яка в багатьох місцях була зруйнована фашистами²⁹.

З ініціативи місцевих комуністів жителі с. Загорба побудували два мости й відремонтували ділянку шосе. В ніч на 5 жовтня 1944 р. розгорівся жорстокий бій за висоту біля Канори. Селяни допомагали евакуювати поранених радянських бійців. «Адже це наш обов'язок, — говорили вони. — Ми допомагаємо нашим братам-слов'янам». 68-річний Й. Варо, сам поранений у голову, вивіз з поля бою 9 бійців. По 200—300 селян щодня працювали на ремонті дороги Кривка-Нижні Верещьки. За 5 днів вони відремонтували 3 км шосе, побудували 7 мостів, налагодили 2 броди. Доповідаючи командуванню про наслідки операції по визволенню Воловця і Нижніх Верещок, начальник політвідділу 351-ої стрілецької дивізії писав: «Спостерігаються численні випадки, коли місцеве населення, саме, без прохання подає допомогу безпосередньо в районі боїв»³⁰.

У Рахівському окрузі 4 тис. селян разом з радянськими воїнами побудували 11 тимчасових мостів і проклали 72 км залізниці. Жителі Мукачєва, Ужгорода, Хуста, Сваляви, Тячева допомагали обладнувати госпіталі для поранених³¹. Госпіталь у Мукачєві, зокрема, був обладнаний повністю на кошти місцевого населення³².

В авангарді патріотичного руху населення Закарпаття за подання всебічної допомоги частинам Червоної Армії йшли комуністи. В архівних документах збереглося багато прикладів, які підтверджують цей факт. Так, у донесенні начальника політвідділу 151-ої стрілецької дивізії від 24 жовтня 1944 р. зазначається: «...В с. Загорб наші бійці зустріли групу чоловіків, які заявили, що вони є членами Комуністичної партії Чехословаччини. Серед них був організатор осередку, місцевий учитель Облетилів Дмитро, комуністи Мужек і Дадар... Вони організували місцевих жителів і побудували 2 мости, полагодили дороги. Мужек організував збір сіна для наших коней і молока для поранених бійців. 22 жовтня в селищі Волосянці був проведений мітинг, на якому зібралось понад 150 місцевих жителів. Вони вирішили дати Червоній Армії 10 тонн м'яса, молоко для поранених і працювати на ремонті шляхів і відновленні мостів; наступного дня було зібрано 80 літрів молока, багато жителів вийшло на відновлення моста...»³³.

Прагнучи допомогти рідній Червоній Армії швидше розгромити й добити загарбників, населення с. Клеганова виділило для радянських

²⁸ В боях за Карпати, стор. 224—225.

²⁹ Там же.

³⁰ Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6886, спр. 34, арк. 59—60.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 141, спр. 167, арк. 1, 40.

³² Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 326.

³³ Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 45 830, спр. 11, арк. 59—60.

військ 3000 кг м'яса і 7000 кг овочів. «Хай наша турбота про червоноармійців, — казали жителі, — допоможе нашим визволителям швидше одержати остаточну перемогу над ворогом»³⁴.

У перші ж дні після визволення Берегового за ініціативою місцевих комуністів, які вийшли з підпілля, було створено сільський народний комітет, до складу якого ввійшли В. Жупан, В. Бондар, І. Осузки. Очолив його І. Векаї. Комітет організував трудящих Берегового на будівництво і ремонт шляхів. Тільки протягом одного місяця на цих роботах щоденно працювало по 50 чол. Із своїх запасів берегівчани на початку 1945 р. здали 200 центнерів м'яса, 400 — вівса, 100 — сіна, багато місцевих жителів пішло добровольцями на фронт³⁵.

Свідченням патріотизму був збір коштів для створення ескадрильї «Молодь Закарпаття». Марія Гвоздь — секретар організації спілки молоді с. Корольове Севлюшського округу (нині — Виноградарський район), передаючи гроші на будівництво літака, заявила: «Хай на наші гроші побудують літак, який буде бити німців. Чи думала я, що дочка селянина-бідняка може говорити й робити так, як їй це підказує совість. Тільки Червона Армія, тільки Радянський Союз дали мені це. Я все зроблю, щоб допомогти Червоній Армії вигнати заклятого ворога з нашої землі»³⁶.

Таким чином, масовий партизанський рух на Закарпатті, антифашистські виступи трудящих, а також всебічна допомога населення Червоній Армії сприяли швидшому розгрому ворога. Всього за два з половиною місяці боїв на підступах до Карпат і в Закарпатті війська 4-го Українського фронту разом з частинами 1-го Українського фронту просунулися вперед на 340 км, визволили Закарпатську Україну і вийшли на Угорську рівнину.

Ще до визволення Закарпаття під впливом героїчних подвигів бійців Червоної Армії на фронтах Великої Вітчизняної війни і радянських партизанів у тилу ворога посилюлася боротьба закарпатських трудящих за возз'єднання з своїми єдинокровними братами. Приклад радянського народу, вихованого Комуністичною партією на ідеях марксизму-ленінізму й пролетарського інтернаціоналізму, надихав і піднімав на боротьбу з німецько-фашистськими окупантами трудящих Закарпаття.

³⁴ Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. VI, Ужгород, 1965, стор. 95.

³⁵ Закарпатський обласний державний архів, ф. 971, оп. 1, спр. 23, арк. 4—5.

³⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 93, арк. 168—169.

ЗРОСТАННЯ РЯДІВ КОМУНІСТІВ У ВІЙСЬКАХ УКРАЇНСЬКИХ ФРОНТІВ

В. В. БУХОНСЬКИЙ (Київ)

У роки Великої Вітчизняної війни, як і в період громадянської війни та іноземної інтервенції, яскраво виявилася така закономірність: чим більше у військах комуністів і чим активніше вони ведуть політвиховну роботу, тим бездатніші частини, з'єднання, тим більше здобувається перемог.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Центральний Комітет партії, політоргани Радянської Армії багато уваги приділяли зростанню

рядів партії, зміцненню армійських партійних організацій, підвищенню їх ролі в бойовій діяльності військ. При цьому вони керувалися вказівкою В. І. Леніна: «Більше нових працівників з маси в ряди партії...— такий наш прийом боротьби з усіма труднощами, такий наш шлях до перемоги»¹. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 19 серпня 1941 р. «Про порядок прийняття в партію червоноармійців і начальницького складу Червоної Армії, що особливо відзначилися в боях», було встановлено новий порядок прийому в партію в діючій армії. В ряди партії приймали воїнів, які особливо відзначилися в боях і мали рекомендації від трьох членів партії з річним партійним стажем, які знали рекомендованих по спільній роботі не менше одного року. При цьому, вступаючи в партію повинні були подавати бойову характеристику політичного керівника підрозділу чи комісара частини². Питання прийому в партію дозволялося розглядати на засіданнях бюро первинної парторганізації з дальшим затвердженням партійною комісією з'єднання, минаючи загальні збори первинної парторганізації³. Постановою ЦК ВКП(б) від 9 грудня 1941 р. «Про прийом в члени ВКП(б) кандидатів, які відзначилися в боях з німецькими загарбниками» дозволялося політорганам Червоної Армії приймати в члени партії після тримісячного кандидатського стажу воїнів, що відзначилися в боях⁴.

Ці постанови Центрального Комітету партії сприяли швидкому зростанню партійних організацій на фронті. Якщо за січень — червень 1941 р. армійські партійні організації прийняли в партію 66 931 чол., то за липень — грудень того ж року — 175 812 чол. (з них в кандидати 125 908 і в члени партії — 49 904 чол.), а в 1942 р. — 1 072 088 чол. (80% від числа прийнятих в партію по всій країні)⁵.

Швидке зростання рядів партії дало змогу створити в усіх частинах і підрозділах Червоної Армії повнокровні партійні організації, які були надійною опорою командирів і політпрацівників у вихованні захисників соціалістичної Батьківщини і мобілізації їх на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників.

У період, коли почалося визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників, і зокрема, визволення Української РСР, Центральний Комітет партії вжив ряд заходів щодо дальшого зростання і зміцнення армійських партійних і комсомольських організацій. Важливу роль у цьому відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 24 травня 1943 р. «Про реорганізацію структури партійних і комсомольських організацій у Червоній Армії і зростання ролі фронтових, армійських і дивізійних газет». Згідно з постановою створювалися в полку партійне бюро, в батальйоні — первинна парторганізація, в роті — ротна парторганізація на чолі з парторгом. Одночасно вводився порядок призначення парторгів рот, батальйонів і полків. Парторг роти призначався парторгом полку, батальйону — начальником політвідділу дивізії, парторг полку — підбирався начальником політвідділу і затверджувався начальником політвідділу армії.

За новою структурою первинна партійна організація батальйону була основною ланкою. Партійне бюро полку працювало на правах

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 211.

² Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941—1945 гг.) (далі — Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне...). Документы и материалы, М., 1970, стор. 55.

³ Партийно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны, М., 1968, стор. 57.

⁴ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне..., стор. 61.

⁵ Идеологическая работа КПСС на фронте (1941—1945 гг.), М., 1960, стор. 42—43.

партійного комітету. Така структура партійних організацій установлювалася згаданою вище постановою ЦК ВКП (б) тільки у стрілецьких частинах Червоної Армії, а розпорядженням Головного політичного управління Червоної Армії вона вводилася і в інших родах військ відповідно до особливостей кожного роду військ ⁶.

У результаті перебудови значно зросло число партійних організацій. Так, якщо на 1 червня 1943 р. у Червоній Армії було 40 262 первинні парторганізації, то після переходу на нову структуру — 60 414 ⁷. У військах Воронежського * фронту, наприклад, до перебудови в травні 1943 р. було 2063 первинні парторганізації, після перебудови в червні того ж року — 3305; у військах Степового фронту у січні 1943 р. було 1573 первинні парторганізації, а в липні — 2458; у військах Південного фронту кількість первинних організацій зросла з 1820 (травень 1943 р.) до 2766 (липень 1943 р.) ⁸.

Зростання первинних партійних і комсомольських організацій супроводжувалося чисельним ростом партійного і комсомольського активу, допомагало оперативно розв'язувати питання партійно-політичної роботи, наближало первинні організації до мас воїнів і сприяло посиленню ідейно-політичного виховання всього особового складу армії.

З утворенням первинних партійних організацій у батальйонах, дивізіонах створилися більш сприятливі умови для прийому в партію. У суворі роки Великої Вітчизняної війни багато радянських воїнів, які зі зброєю в руках боролися на фронтах за перемогу над ворогом, намагалися зв'язати своє життя з ленінською партією, вступали в її ряди. Втілювався в життя заповіт В. І. Леніна про те, що у воєнний час «...в нашу партію ідуть ті, хто насамперед мобілізується на фронт» ⁹.

Політоргани і партійні організації проводили повсякденну роботу по добору в партію воїнів, які відзначилися в боях. Партія зростала в основному за рахунок бойового активу. Наприклад, у 112-й стрілецькій дивізії 1-го Українського фронту із 99 воїнів, прийнятих в партію у жовтні 1943 р., 63 чол. нагороджені орденами і медалями, в 280-й стрілецькій дивізії — 61 чол. з 96 прийнятих в партію. В 75-й гвардійській стрілецькій дивізії у жовтні 1943 р. в ряди партії вступили 6 Героїв Радянського Союзу, в 1-й гвардійській артилерійській дивізії — 3 Герої Радянського Союзу, 6-й гвардійській стрілецькій дивізії — 5 Героїв Радянського Союзу. У військах 4-го Українського фронту в березні 1944 р. із загального числа нагороджених орденами і медалями 185 780 чол. комуністи становили 59 449 чол., комсомольці — 37 156 чол. У партійній організації фронту в цей період стояло на обліку 207 Героїв Радянського Союзу ¹⁰. Важливою базою зростання партійних рядів був комсомол. Питома вага комсомольців у складі прийнятих в партію була досить високою. Так, у партійній організації 1-го Українського фронту наприкінці листопада 1943 р. вона становила 44% ¹¹.

Виконуючи директиву Головного політичного управління Червоної Армії «Про усунення недоліків у справі прийому у ВКП (б) і створення повнокровних ротних партійних організацій» (грудень 1941 р.),

⁶ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне..., стор. 98—99.

⁷ КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил, М., 1967, стор. 338.

* З 20 жовтня 1943 р. Воронежський, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти були перейменовані відповідно в 1, 2, 3 і 4 Українські фронти.

⁸ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 198, арк. 5, 6; ф. 240, оп. 2772, спр. 83, арк. 608, 609; ф. 244, оп. 2980, спр. 105, арк. 22, 33.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 338.

¹⁰ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 7, арк. 28; ф. 244, оп. 2980, спр. 142, арк. 70.

¹¹ Там же, ф. 236, оп. 2675, спр. 7, арк. 27.

політоргани і партійні організації багато уваги приділяли питанням зростання партійних рядів у стрілецьких частинах, а також прийому в партію насамперед рядового, сержантського, командуючого складу і воїнів провідних бойових спеціальностей. Так, по 1-му Українському фронту у листопаді 1943 р. було прийнято в члени партії і кандидати у члени ВКП (б) 10 293 чол. З них 9 474 чол. — рядовий, сержантський і командний склад, 819 чол. — адміністративно-господарський, медичний, інженерно-технічний персонал. У грудні того ж року по 2-му Українському фронту було прийнято членами і кандидатами у члени партії 12 562 чол., з них у стрілецьких частинах — 5 447 чол., артилерійських і мінометних — 4570, бронетанкових — 721, авіаційних — 206, частинах зв'язку — 751, інженерно-саперних — 867 чол.¹²

Партійні організації всіх Українських фронтів за своїм складом були інтернаціональними. Так, на 1 січня 1944 р. партійні організації 1-го Українського фронту об'єднували у своїх рядах представників 89 національностей, 3-го Українського фронту — 84. Серед прийнятих у партію 12 443 воїнів 2-го Українського фронту в січні 1944 р. були представники 48 національностей, з 9285 воїнів 1-го Українського фронту — представники 53 національностей¹³.

Багатонаціональний склад партійних організацій давав змогу краще проводити роботу по вихованню воїнів різних національностей у дусі радянського патріотизму, дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму.

Характерно, що найбільша кількість заяв з проханням про прийом в партію надходила від воїнів у дні самих напружених боїв. Так, у 47-й армії в період активних бойових дій (друга половина серпня — вересень 1943 р.) число членів партії збільшилося на 72,8%. В цілому на Воронезькому фронті у серпні 1943 р. в період активних наступальних дій було прийнято до лав партії 21 782 чол., проти 18 435 чол., прийнятих у липні того ж року. Відповідно на Південному фронті — 13 852, проти 10 695 чол.¹⁴

Збільшення притоку заяв радянських воїнів про прийом у партію в самі напружені періоди війни свідчить про зростання авторитету Комуністичної партії, про її тісні зв'язки з масами воїнів. У зв'язку із зростанням партійних рядів відбувалося зміцнення партійних організацій, вони стали багаточисленнішими. Так, якщо у військах Воронезького фронту на 1 червня 1943 р. у кожній первинній парторганізації було в середньому 25 комуністів, то на 1 жовтня того ж року — 33¹⁵.

Зростання числа комуністів у первинних партійних організаціях мало важливе значення. Комуністи, показуючи особистий приклад у боях, об'єднували воїнів навколо Комуністичної партії, проводили з ними повсякденну ідейно-виховну роботу, мобілізували на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників.

Політоргани займалися питаннями розстановки членів ВКП (б), регулювали чисельністю і перерозподілом партійних сил у тих частинах і підрозділах, які зазнали тяжких втрат в бою.

Внаслідок всієї цієї роботи, не дивлячись на тяжкі наступальні бої і значне зменшення при цьому комуністів, партійні організації швидко

¹² Там же, спр. 2, арк. 280; ф. 240, оп. 2772, спр. 93, арк. 2.

¹³ Підраховано автором за статистичними матеріалами Архіву МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 210, арк. 1, 2; ф. 240, оп. 2772, спр. 94, арк. 2, 3; ф. 243, оп. 2914, спр. 143, арк. 1; ф. 244, оп. 2980, спр. 114, арк. 1, 2.

¹⁴ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 279; спр. 20, арк. 85. Підраховано автором за статзвітом Південного фронту (Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 2980, спр. 105, арк. 33, 37).

¹⁵ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 119.

відновлювалися, а число комуністів не тільки не зменшувалося, а весь час зростало. Так, якщо у військах Воронежського фронту в травні 1943 р. було 93 148 комуністів, у липні — 114 898, то в грудні — 190 992. Відповідно у військах Південного фронту — 82 846, 84 828, 131 755¹⁶.

У середньому в 1942—1944 рр. армійські і флотські партійні організації приймали щомісяця кандидатами в члени партії 100 тис. воїнів. Всього з 1 липня 1941 по 1 липня 1945 рр. партійні організації Червоної Армії прийняли кандидатами в члени партії 3788 тис. і в члени партії — 2376 тис. воїнів. На 1 січня 1945 р. у Радянських Збройних Силах налічувалося більше 3 млн. комуністів (52,6% всього складу партії або 23% всього особового складу армії). До весни 1945 р. кожний четвертий радянський воїн був комуністом¹⁷.

Позитивно оцінюючи зростання рядів партії, Центральний Комітет разом з тим вимагав від політорганів і партійних організацій поліпшення виховної роботи серед комуністів, особливо підвищення ідейно-політичного виховання молодих комуністів. Це було необхідно, з одного боку, тому, що деякі політоргани ослабили виховну роботу з комуністами, з другого, в ряди партії влилося багато молодих комуністів. Так, у партійних організаціях частин і з'єднань 38-ої армії 1-го Українського фронту комуністи, які мали партстаж до одного року, становили близько 40%, в 18-й армії в червні 1944 р. багато партійних організацій, особливо в стрілецьких підрозділах, створювалися в основному з молодих комуністів, в окремих частинах і з'єднаннях молоді члени партії разом з кандидатами в члени ВКП(б) становили 60%¹⁸.

Виконуючи вказівки Центрального Комітету партії, політоргани і партійні організації розгорнули активну роботу по піднесенню ідейно-політичного рівня членів і кандидатів партії. З молодими комуністами (залежно від фронтової обстановки) один-два рази на тиждень проводилися двогодинні заняття, на яких вивчався Статут ВКП(б), важливі воєнно-політичні події, а також окремі теми з історії партії.

Для комуністів читалися лекції і доповіді. Наприклад, комуністам і комсомольцям частин 40-ї армії, з жовтня 1943 по лютий 1944 рр. було прочитано 71 лекцію і доповідь на теми: «Партія Леніна — організатор перемог Червоної Армії», «Що вимагає партія від комуністів у Великій Вітчизняній війні», «Партія Леніна — керівник і організатор комсомолу», «Про боротьбу українського народу проти німецьких загартбників», «Про сучасний момент» та ін.¹⁹

Широко практикувалося проведення з комуністами групових та індивідуальних бесід на такі теми: «Права і обов'язки комуністів», «Роль комуністів в бою», «Комуніст — червоноармійський ватажок», «Як виконувати воєнну присягу на фронті», «Яким повинен бути комуніст в бою», «Партія більшовиків — партія нового типу», «Комуніст — вірний товариш і вихователь бійців» та ін.²⁰

Велике значення в ідейному вихованні комуністів, особливо молодих членів і кандидатів в члени партії, мали партійні доручення. Політоргани і партійні організації намагалися охопити партійними дору-

¹⁶ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 198, арк. 5, 7, 12; ф. 244, оп. 2980, спр. 105, арк. 22, 33, 66.

¹⁷ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, стор. 370, 373, 376; Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР. Исторический очерк, М., 1974, стор. 210.

¹⁸ Партийно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны, стор. 358; Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 74, арк. 18, 31.

¹⁹ Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2772, спр. 116, арк. 27.

²⁰ Там же, спр. 24, арк. 271; ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 240; спр. 7, арк. 31.

ченнями більшість комуністів, залучали їх насамперед до активної агітаційно-масової роботи. Багато тисяч комуністів Українських фронтів працювали агітаторами підрозділів. Так, у 30-й стрілецькій Києво-Житомирській Червонопрапорній дивізії в складі агітаторів підрозділів було 43,5% комуністів, в 4-й гвардійській армії — 45,7% ²¹. У кожній дивізії було в середньому 400—500 агітаторів. Більшість з них були комуністи і комсомольці. В 60-й армії, наприклад, вони становили 85% всіх агітаторів ²².

Багато комуністів призначалися редакторами бойових листків, читцями, перекладачами серед воїнів, які погано знали російську мову. Це був багаточисленний актив, з допомогою якого політоргани і партійні організації проводили постійну масово-політичну роботу серед воїнів. Наприклад, у 30-й стрілецькій Києво-Житомирській Червонопрапорній дивізії партійно-комсомольський актив становив 1442 чол. З них агітаторів було 322 чол., читців — 470, редакторів бойових листків — 83, перекладачів — 567 чол. ²³ Приблизно така ж кількість партійно-комсомольського активу була і в інших дивізіях Українських фронтів. Участь в ідейно-політичній роботі такого широкого кола комуністів, комсомольців, а також передових безпартійних воїнів забезпечувала ідейно-політичну роботу у військах, сприяла зміцненню морально-політичного настрою особового складу частин і з'єднань Українських фронтів, прояву масового героїзму воїнів різних національностей у боях за визволення України від німецько-фашистських загарбників.

²¹ Підраховано автором за матеріалами Архіву МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 315; ф. 240, оп. 2772, спр. 115, арк. 80.

²² Партійно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны, стор. 275.

²³ Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 315.

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА СЕРЕД ВОЇНІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ

І. Т. МУКОВСЬКИЙ (Вінниця)

В історії Великої Вітчизняної війни її перші 178 днів відносяться до початкового періоду війни. За своїм характером цей період являв собою складний комплекс оборонних і наступальних дій в дуже невигідних для радянських військ умовах.

Починаючи бойові дії, гітлерівське командування мало значну перевагу в силах. Так, проти 45, 62, 87, 124-ї стрілецьких, 41-ї танкової дивізій і двох укріплених районів першого ешелону 5-ї армії Південно-Західного фронту ворог виставив п'ять танкових, чотири моторизовані і дванадцять піхотних дивізій. Ще більшу концентрацію військ вороже командування створило на напрямі головного удару. На ділянці Усти-дуг — Сокаль проти двох радянських дивізій (87-ї і 124-ї) наступали 8 піхотних і три танкові німецькі дивізії ¹. «Ворог покладав великі надії на люфтваффе, — згадував Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков. — Він розраховував ударами маси літаків зірвати мобілізацію в західних районах нашої країни, дезорганізувати роботу найближчого тилу, транспорту і державного апарату, підірвати волю народу до опору» ².

¹ И. Д. Вакулов, Г. И. Андреев. Генерал Кирпонос, М., 1969, стр. 68.

² Г. К. Жуков. Воспоминания и размышления, т. I, М., 1974, стр. 317.

В цих умовах особливого значення набула партійно-політична робота у військах. Бойовою програмою мобілізації особового складу частин і з'єднань фронту на боротьбу з ворогом стала Директива ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 29 червня 1941 р. В Директиві, а також у наказі Народного комісара оборони і Головного політичного управління Радянської Армії від 20 липня 1941 р. перед командирами, політорганами, політпрацівниками, партійними організаціями ставилася вимога «...перебудувати свою роботу негайно і добитися рішучого перелому в підвищенні боєздатності кожної частини, кожного підрозділу»³, надати партійно-політичній роботі безперервності, більшої цілеспрямованості і оперативності. «Зараз як ніколи, — говорилося в документі, — необхідна воля до перемоги, ідейна згуртованість, залізна дисципліна, організованість... величезна самовідданість, готовність йти на будь-які жертви в ім'я перемоги над ворогом»⁴.

Керуючись цими вказівками, Політичне управління Південно-Західного фронту зобов'язало політоргани проводити партійно-політичну роботу наполегливо і безперервно, з урахуванням конкретної обстановки, добиватися мобілізації всього особового складу на прояв високого патріотизму, чесного виконання свого обов'язку перед Батьківщиною⁵.

Виконуючи вказівки ЦК партії і Головного політичного управління, політоргани, партійні організації Південно-Західного фронту активно роз'яснювали воїнам справедливі цілі війни з боку радянського народу, викривали імперіалістичний, розбійницький характер дій німецько-фашистських загарбників. При цьому політпрацівники пам'ятали вказівку В. І. Леніна, що «переконавання в справедливості війни, усвідомлення необхідності пожертвувати своїм життям для блага своїх братів підносить дух солдатів і змушує їх зносити нечувані тяготи»⁶.

Для подання допомоги командирам, політорганам, політпрацівникам і партійним організаціям частин і з'єднань за рішенням військової ради Південно-Західного фронту в 5, 6 частини і 26-у армію 23 червня було направлено кілька груп політпрацівників⁷. Перебуваючи в частинах і з'єднаннях, вони розгорнули активну діяльність, спрямовану на виховання особового складу в дусі високої стійкості. Для цього використовувались з урахуванням конкретної обстановки такі оперативні і дохідливі форми і засоби партійно-політичної роботи, як мітинги особового складу, бесіди, читання статей, листівок, газет та ін.

Важливу роль у вихованні у особового складу стійкості, мужності відігравали партійний і комсомольський актив. Політпрацівники частин і підрозділів постійно вчили партійних і комсомольських активістів працювати в бойовій обстановці, узагальнювали досвід роботи передових парторгів, комсоргів, агітаторів і пропагували його серед воїнів.

Особлива увага приділялась добору і розстановці агітаторів у підрозділах. Агітатори були основною фігурою усієї масово-політичної роботи. «Слова агітатора повинні звучати в наші дні, — писала газета «Правда» 17 липня 1941 р., — як набатний заклик до захисту Батьківщини, до знищення ворога». Через них у складній бойовій обстановці військкоми доводили до особового складу повідомлення про становище на фронті, про воїнів-героїв, що відзначилися, про звірства німецько-

³ Ю. П. Петров. Партийное строительство в Советской Армии и Флоте. (1918—1961), М., 1964, стор. 358.

⁴ Партийно-политическая работа в Советских Вооруженных Силах в годы Великой Отечественной войны. Краткий исторический обзор, М., 1968, стор. 32.

⁵ Архів Міністерства Оборони СРСР (далі — Архів МО СРСР), ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 10.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 113.

⁷ Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 10.

фашистських загарбників. З цією метою було розширено коло осіб, що займалися агітацією. В частинах і підрозділах було створено групи агітаторів з числа кращих воїнів. Агітаторами широко пропагувалися бойові подвиги.

Багаточисленні приклади мужності і стійкості надихали воїнів з'єднання на нові подвиги, допомагали їм глибше усвідомити свій обов'язок по захисту Батьківщини, були наочним прикладом, що війська фронту не тільки відбивають удари ворога, але й завдають йому відчутних втрат.

Велика партійно-політична робота провадилась в усіх з'єднаннях Південно-Західного фронту. Так, незважаючи на складну обстановку, в якій перебувала 1-а артилерійсько-протитанкова бригада (командир бригади генерал-майор К. С. Москаленко, батальйонний комісар П. Земцов) партійно-політична робота служила могутнім фактором зміцнення морального духу особового складу, тісно пов'язувалась з бойовими завданнями, що вирішувалися. До всього особового складу бригади доводилися накази, директиви й інші документи, які вимагали ще вище піднести воїнську дисципліну, організованість, стійкість бійців і командирів у бою. В бригаді організовували регулярне приймання центральних радіопередач. Через партійний і комсомольський актив зміст їх оперативно повідомлявся воїнам у бесідах і на політінформаціях. В частинах бригади, як і в інших з'єднаннях фронту було проведено цикл бесід з тематики, затвердженої Управлінням політичної пропаганди Південно-Західного фронту. Серед них: «Високо тримати честь воїна Червоної Армії». «Зневага до смерті народжує героїв», «Зрада Батьківщини — найважчий злочин» та ін.

Добре було поставлено роботу з бойовим активом. Характерна в цьому відношенні робота старшого батальйонного комісара Б. І. Дегтярьова 712-го артилерійського полку. Він систематично збирав та інструктував бойовий актив. При цьому велику увагу приділяв роз'ясненню бойового завдання. Після одержання наказу він інструктував секретарів партійних організацій, комісарів дивізіонів про те, що треба зробити по підготовці особового складу до виконання бойового завдання, як організувати політроботу в ході бою. Завдяки цьому особовий склад бригади відзначався високою свідомістю, глибоким розумінням своїх завдань. Так, в бою під м. Затурці один тільки 3-й дивізіон 680 артилерійського полку, що вперше зустрівся в лобовій атаці з мотомехчастинами ворога, знищив прямою наводкою 42 танки.

В перервах між боями комуністи і комсомольці бригади допомагали прибулим по мобілізації молодим бійцям вивчити бойову техніку і вміло її застосовувати. В частинах бригади з ініціативи комуністів 712-го артилерійського полку розгорнувся рух за оволодіння суміжними спеціальностями.

Правильне визначення основних напрямів і змісту партійно-політичної роботи, вміле використання її форм і методів сприяло підвищенню політичної свідомості бійців, вихованню у них залізної стійкості в боротьбі з ворогом. В боях під Луцьком, Цуманню, Клеванню, Коростенем, Новоград-Волинським, Коростенем, Малином воїни 1-ї артилерійської протитанкової бригади вели героїчні бої. Героїзм і стійкість були масовими. Не на життя, а на смерть билися з перших годин і хвилин війни бійці, командири і політпрацівники всіх частин бригади. В перші місяці війни вони знищили 250 танків ворога і таку ж кількість автомашин та мотоциклів⁸.

⁸ Там же, ф. 32, оп. 11289, спр. 84, арк. 91; ф. 229, оп. 213, спр. 13, арк. 44.
5. Український історичний журнал № 10

Мужність і героїзм були характерною рисою прикордонників, піхотинців і артилеристів, танкістів і льотчиків, саперів і зв'язківців, усіх родів військ частин і з'єднань Південно-Західного фронту. Так, війська 9-го, 19-го і 22-го механізованих корпусів, втративши в боях танки, діяли як загальновійськові з'єднання. Танкісти, взявши в руки кулемети, автомати і гвинтівки, пліч-о-пліч з піхотинцями відбивали атаки ворога. Так було на всьому Південно-Західному фронті. Свідченням доблесті і героїзму воїнів частин і з'єднань є політдоносення Політуправління Південно-Західного фронту від 18 жовтня, в якому вказується, що за перші місяці боїв до урядових нагород було представлено 3445 червоноармійців, командирів і політпрацівників. Тільки Військова рада 26-ї армії в період з 1 по 15 серпня 1941 р. до урядових нагород представила 211 чол., з них 182 були комуністи і комсомольці⁹.

У досліджуваній період центральне місце в роботі командирів, політорганів, партійних і комсомольських організацій займало питання зміцнення військової дисципліни. Це зумовлювалося запеклим, безкомпромисним характером боротьби з імперіалістичним агресором, необхідністю зупинити, а потім і розгромити ворога, який посягнув на свободу і незалежність нашої Батьківщини.

Зміст партійно-політичної роботи по зміцненню військової дисципліни визначався наказом Ставки Верховного Головнокомандування від 16 серпня 1941 р. В ньому накреслювалися шляхи виховання особового складу в дусі дисциплінованості, бездоганного виконання свого військового обов'язку перед Батьківщиною¹⁰.

Політуправління фронту, політвідділи армій і з'єднань розробили практичні заходи для виконання цього наказу, доведення його до кожного бійця і командира. За рішенням Військової ради Південно-Західного фронту було створено 10 оперативних груп у складі 75 чол.¹¹ Весь політсклад частин і з'єднань у підрозділах знайомив бійців із змістом і вимогами наказу. В більшості частин наказ читали на передовій лінії, проводилися також мітинги, партійні і комсомольські збори, загальні збори військовослужбовців. Було проведено інструктивні наради командирів і комісарів полків, секретарів партбюро і працівників політорганів. Центр усієї роботи був перенесений в батареї, роти, батальйони.

Ось один з прикладів роз'яснення наказу Ставки групою пропагандистів, яку очолював начальник Політуправління Південно-Західного фронту бригадний комісар О. І. Михайлов. Перебуваючи в частинах і підрозділах 37-ї армії, політпрацівники під вогнем ворога, переповзаючи від бійця до бійця, знайомили весь особовий склад із змістом наказу, роз'яснювали особовому складу суть і особливості радянської військової дисципліни. Там, де дозволяла обстановка, було проведено бесіди.

Мобілізуючу роль у зміцненні військової дисципліни відігравав особистий приклад комуністів і комсомольців у ході бою. Ці питання регулярно обговорювалися на партійних і комсомольських зборах, засіданнях бюро, під час бесід.

Комуністам і комсомольцям під час виконання бойових завдань до ручалося йти в перших рядах атакуючих, першими вдиратися у ворожі траншеї. Так, партійна організація 4-ї батареї 19-го гаубично-артилерійського полку 22-го механізованого корпусу тільки в серпні 1941 р. питання про авангардну роль комуністів у зміцненні військової дисципліни обговорювала двічі¹².

⁹ К. С. Москаленко. Маршал Советского Союза. На Юго-Западном направлении, М., 1969, стор. 54, Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 433.

¹⁰ Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 416.

¹¹ Там же, арк. 390.

¹² Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 520.

Питання зміцнення військової дисципліни і порядку у військах фронту, підвищення організованості особового складу широко висвітлювалися військовою пресою. Наприклад, газета 26-ї армії «Советский патриот» у статті «Захист Вітчизни — священний обов'язок» від 26 серпня 1941 р. роз'яснювала положення військової присяги, суть і особливості радянської військової дисципліни. На допомогу агітаторам на сторінках газети було вміщено статті: «Ніякої пощади боягузам і панікерам», «Воїн Червоної Армії в полон не здається» та ін.¹³

Повсякденна, копітка робота командирів, політорганів, партійних і комсомольських організацій фронту по вихованню воїнів у дусі залізної військової дисципліни відіграла важливу роль у підвищенні стійкості військ Південно-Західного фронту. Зросла сила відпору ворогові, зміцнювався порядок у військах, ефективніше розв'язувалися бойові завдання. Свідченням є те, що тільки на харківському напрямку протягом серпня 1941 р. ворог втратив убитими і пораненими 120 тис. солдатів і офіцерів, 450 танків, 200 гармат різного калібру та іншої техніки¹⁴.

Важливе місце в роботі політорганів, партійних і комсомольських організацій фронту займало виховання у воїнів палкої ненависті до ворогів. При цьому вони виходили з того, що війна між Радянським Союзом і фашистською Німеччиною виникла не з національної ворожнечі, а це була жорстока класова битва між соціалізмом і фашизмом.

Командири і політпрацівники розкривали сутність звірячої, людиноненависницької расової ідеології фашизму, на конкретних прикладах показували звірства німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій радянській території. Багато матеріалів публікувалося на сторінках газети 38-ї армії «Сталинское знамя». Тільки в період з 27 вересня по 21 жовтня там було опубліковано 8 статей, в яких викривалося звіряче обличчя окупантів¹⁵. Використовуючи повідомлення Державної надзвичайної комісії і матеріали газет, командири і політпрацівники провадили політінформації і бесіди з воїнами на теми: «Фашизм — найзапекліший ворог людства», «Звірства і знущання ворога над військовополоненими» та ін.

Політичні заходи, що провадилися, викликали у воїнів новий приплив енергії і ненависті до ворога, зростала стійкість, бойова активність військ. Яскравим свідченням цього був рух винищувачів фашистських танків, що зародився в частинах фронту в липні 1941 р. Комуністи і комсомольці ставали першими в ряди винищувачів фашистських танків. На 5 серпня в частинах 26-ї армії було 89 винищувальних груп і загонів загальною чисельністю 1158 чол.¹⁶ Досвід боротьби з танками ворога нагромаджувався з кожним новим боем. Командири і політоргани узагальнювали його і впроваджували в бойову практику військ. Однією з найважливіших форм поширення бойового досвіду були листівки, пам'ятки про тактико-технічні дані ворожої бойової техніки і засоби для боротьби з нею.

Сміливі і рішучі дії винищувачів танків, їх досвід широко висвітлювався в армійській пресі. Так, газета «Сталинское знамя» (38-а армія) в період з 27 вересня по 24 жовтня опублікувала 16 статей про досвід боротьби з ворожими танками: («Як знищити танк ворога пляшкою з рідиною», «Як я знищив ворожий танк», «Як боротися з танками

¹³ Там же, ф. 392, оп. 8966, спр. 1, арк. 32, 36, 39.

¹⁴ Сообщения Совинформбюро, т. I, стор. 329.

¹⁵ Архів МО СРСР, ф. 393, оп. 8999, спр. 1, арк. 7—32.

¹⁶ Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 276.

ворога» та ін.)¹⁷. Друковане слово доходило до кожного бійця і давало позитивні результати. Так, винищувальними групами 227-ї стрілецької дивізії за період з 17 по 20 серпня було знищено 28 ворожих танків, з них 8 було підпалено пляшками з запалювальною сумішшю¹⁸.

Важливе місце в роботі політорганів Південно-Західного фронту посідали питання зміцнення партійних організацій частин і підрозділів, підвищення їх ролі у виконанні бойових завдань. При цьому важливе значення мали партійні мобілізації, що передбачали направлення комуністів до діючої армії політпрацівниками вищої і старшої ланки. Всього в початковий період війни у війська Південно-Західного фронту за рішенням ЦК КП(б)У було направлено 167 секретарів обкомів, міськкомів, райкомів партії. Серед них: Л. І. Брежнев, М. О. Бурмистенко, В. А. Бегма, О. О. Єпішев, Н. Т. Кальченко, А. П. Кириленко, О. І. Кириченко, Я. Н. Ткач, І. М. Мартиненко, Ф. К. Щербак та ін.¹⁹ В армію було направлено тисячі комуністів. Так, партійні організації Вінницької області направили в діючі частини Південно-Західного фронту половину свого складу і понад 700 чол. з числа керівних працівників. На другий день війни Станіславська обласна парторганізація мобілізувала і направила в частини 44-ї і 58-ї стрілецьких дивізій 600 комуністів²⁰.

Винятково важливе значення для зміцнення партійних організацій, посилення партійного впливу серед особового складу мало рішення ЦК ВКП(б) від 27 і 29 червня 1941 р. про мобілізацію на фронт членів і кандидатів у члени партії, членів ВЛКСМ «...для посилення партійно-політичного впливу в полках»²¹. У липні в період жорстоких боїв у частини і з'єднання Південно-Західного фронту було направлено 4107 чол.²²

Політбійці виправдали високе довір'я партії і народу. Вони відіграли величезну роль у підвищенні стійкості бійців і командирів частин і підрозділів фронту. Командування Південно-Західного фронту дало високу оцінку їх діяльності. Так, у політдонесенні начальника політвідділу 175-ї стрілецької дивізії від 8 серпня відзначалося: «Політбійці — носії порядку і дисципліни. Вони відіграли важливу роль у зміцненні морального духу й організованості, активізували роботу партійних і комсомольських організацій»²³.

З прибуттям політбійців зміцніли ряди партійних і комсомольських організацій частин і підрозділів фронту. Так, в частини 175-ї стрілецької дивізії влилося 445 політбійців і було знову сформовано 9 низових парторганізацій, що сприяло розширенню партійного активу, зростанню його ідейного впливу²⁴.

У важких випробуваннях перших днів війни ряди армійських комуністів зростали не тільки за рахунок партійних мобілізацій, а й за рахунок прийому в партію воїнів, що відзначилися в боях. При цьому політоргани, партійні організації керувалися постановою ЦК ВКП(б) від 19 серпня 1941 р., згідно якої в партію приймалися воїни, які особливо відзначилися в боях, за рекомендацією трьох членів партії, які

¹⁷ Там же, ф. 393, оп. 8999, спр. 1, арк. 6—34.

¹⁸ Там же, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 276.

¹⁹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1, К., 1975, стор. 80.

²⁰ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 15, спр. 338, арк. 40; Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 77.

²¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, К., 1974, стор. 164.

²² Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 202.

²³ Там же, арк. 243.

²⁴ Там же.

мали навіть річний партстаж і знали рекомендованого по спільній роботі не менше року. В цих випадках вступаючи в партію подавали бойову характеристику політкерівника або комісара частини²⁵. Встановлення пільг для воїнів-фронтовиків, що відзначилися в боях, при вступі у ВКП(б) не суперечило ленінському принципу індивідуального добору в партію. Бо бій — це важкий екзаме́н на політичну зрілість людини, на його відданість справі комунізму.

Ця постанова дала можливість політорганам і партійним організаціям військ Південно-Західного фронту, як і всіх фронтів, зміцнити парторганізації ротної і батаре́йної ланки за рахунок притоку свіжих сил в ряди партії. Прагненням битися з ворогом, будучи комуністами, були пройняті сотні тисяч заяв радянських воїнів. Ось одна з них: «Прошу парторганізацію прийняти мене кандидатом в члени ВКП(б). Зараз, коли вся країна перебуває в стані війни, я вважаю потрібним бути в партії і битися проти фашистської зграї комуністом. В районі Трипілля я знищив понад 15 фашистів. У наступних боях я ще більш мужньо битимуся за свою Батьківщину, за нашу любиму партію»²⁶, — писав у своїй заяві старший сержант 27 мотострілецького полку 64-го стрілецького корпусу Ісаков. «Хочу битися з німецько-фашистськими загарбниками тільки комуністом», «Бажаю йти у бій проти фашизму разом з комуністами, в їх рядах» — так починалося багато заяв воїнів частин і підрозділів Південно-Західного фронту з проханням прийняти їх в ряди Комуністичної партії в цей важкий для країни час.

Слід відзначити, що потяг воїнів у партію посилювався в період найбільш відповідальних подій. Якщо з 1 по 18 серпня в партійні організації частин і підрозділів 37 армії надійшло 833 заяви про прийом в ряди ВКП(б), то за 7 днів після постанови ЦК ВКП(б) — 938, з яких 458 були розглянуті партійними комісіями і всі бійці були прийняті в партію. В період з 19 по 30 серпня 1941 р. парторганізаціями частин і з'єднань Південно-Західного фронту в партію було прийнято 6814 чол.²⁷

Засідання партійні комісії, як правило, проводили в частинах. Так, партійна комісія 193-ї стрілецької дивізії в ході важких оборонних боїв у період з 20 по 30 серпня провела 10 засідань у підрозділах на передових позиціях і прийняла в партію 56 чол.²⁸ Напружена бойова остановка в період найтяжчих битв перших місяців війни величезною мірою ускладнювала своєчасне і оперативне розв'язання питань прийому в партію нових членів. Части́ну заяв зовсім не вдалося розглянути: хто гине́в на полі бою, хто потрапляв у госпіталі. В ході безперервних оборонних боїв на підступах до Києва у серпні 1941 р. парткомісії дивізій 31-го стрілецького корпусу розглянули лише 50% заяв з проханням про прийняття в ряди ВКП(б)²⁹. Робота політорганів і партійних організацій по прийому в партію кращих радянських воїнів забезпечила безперервне нарощування партійних сил.

Величезний приплив у партію став, з одного боку, результатом серйозної і цілеспрямованої роботи політорганів і партійних організацій, а з другого — підтвердженням авангардної ролі комуністів у виконанні найбільш складних завдань командування, бути завжди там, де найтяжче.

²⁵ Див. Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941 г.— 1945 г.). Документы и материалы, М., 1970, стор. 55.

²⁶ Архів МО СРСР, ф. 32, оп. 11318, спр. 12, арк. 76.

²⁷ Там же, арк. 94—95.

²⁸ Там же, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 55.

²⁹ Там же, арк. 336.

Особливе піклування політоргани і партійні бюро виявляли про зміцнення ротних та рівних їм партійних організацій. Досвід показав, що від їх діяльності багато в чому залежали політикоморальний стан особового складу, успіх в бою. У військах фронту за перші п'ять місяців війни в основному за рахунок зростання партійних рядів кількість ротних та рівних їм парторганізацій збільшилася в 3,5 раза³⁰.

Серйозна увага приділялася також зміцненню армійських комсомольських організацій, що були надійним резервом і активним помічником партії у вихованні молодих воїнів у дусі священної любові до соціалістичної Батьківщини і ненависті до її ворогів.

Робота політорганів, партійного і комсомольського активу сприяла зміцненню армійських комсомольських організацій, систематичному їх поповненню за рахунок кращої молоді. За перші два місяці війни в комсомольські організації Південно-Західного фронту було подано 13 626 заяв про прийом у комсомол, 11 149 чол. прийнято в ряди ВЛКСМ³¹.

Наявність в частинах і підрозділах міцних партійних і комсомольських організацій, посилення впливу комуністів на широкі маси воїнів відіграли важливу роль у підвищенні стійкості частин і з'єднань Південно-Західного фронту. Ворог, зустрівши впертий і активний опір військ Південно-Західного фронту, змушений був тільки на Київському напрямку перейти до оборони більше ніж на два з половиною місяці, зазнавши відчутних втрат. Тільки на рубежі Київського укріпленого району війська фашистської Німеччини втратили понад 100 тис. солдатів і офіцерів, близько 200 літаків і сотні танків³². Уже на цьому етапі нашими військами закладалися підвалини майбутньої великої перемоги над гітлерівською армією.

Суворі випробування Великої Вітчизняної війни з новою силою підтвердили, що партійно-політична робота є могутньою зброєю, що підносить моральний дух військ, зміцнює їх сили в боротьбі за перемогу над ворогом.

³⁰ Там же, ф. 32, оп. 11318, спр. 12, арк. 95.

³¹ Там же, арк. 91; ф. 229, оп. 213, спр. 10, арк. 119—122.

³² Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. I, стор. 199.

3 історії інтернаціональних зв'язків

ЗВ'ЯЗКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УРСР З РОБІТНИКАМИ І СЕЛЯНАМИ БУРЖУАЗНО-ПОМІЩИЦЬКОЇ ПОЛЬЩІ (1929—1933 рр.)

П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ), В. О. НЕРОД (Київ)

Роки переможної ходи першої п'ятирічки в Радянському Союзі і глибокої економічної кризи, що охопила на той час капіталістичні країни всього світу, характеризуються зміцненням міжнародної пролетарської солідарності, розширенням інтернаціональних зв'язків між трудящими СРСР і зарубіжним пролетаріатом.

У цьому дослідженні йдеться про інтернаціональні зв'язки трудящих Радянської України з робітниками і селянами сусідньої капіталістичної Польщі, в якій у травні 1926 р. був встановлений профашистський режим.

Стан вивчення даної проблеми уже висвітлювався одним з авторів цих рядків¹. Оскільки в названій статті фактичні матеріали з історії інтернаціональної солідарності стосувалися переважно діяльності Всеукраїнської секції МОДР СРСР, нижче піде мова про інтернаціоналістську діяльність інших громадських організацій Української РСР протягом того ж періоду (1929—1933 рр.).

Важливе значення у справі пожвавлення інтернаціональних зв'язків трудящих республіки з братами по класу в капіталістичних країнах, зокрема в Польщі, відіграла прийнята у червні 1931 р. постанова ЦК КП(б)У «Про масову роботу профспілок, МОДРу, комсомолу та інших організацій по інтернаціональному вихованню»².

Багатомільйонні маси членів профспілок республіки відразу приступили до активного втілення в життя поставлених партією завдань. Справа всебічної допомоги зарубіжним революційним борцям завжди була їм близькою. Досить нагадати відомий страйк текстильників у Лодзі (1928 р.), коли радянські профспілки надіслали польським робітникам півтора мільйона злотих. Щоправда, вороже настроєні до СРСР лідери ППС, які в той час очолювали польські профспілкові об'єднання, спочатку відмовилися від цих коштів, і вони були одержані й розподілені між робітниками лише наприкінці страйку³. Протягом усього 1929 р., як свідчить листування ЦК спілки будівельників із Всеукраїнською Радою Професійних Спілок (ВУРПС), тривало перерахування коштів у фонд допомоги текстильникам Польщі: 30 січня —

¹ В. О. Нерод. Солідарність трудящих УРСР з політичними в'язнями капіталістичної Польщі (1929—1933 рр.). — «УІЖ», 1975, № 5.

² «Пролетарий» (орган ЦК КП(б)У і ВУРПС), 17 червня 1931 р.

³ Див.: А. Мацко. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков, 1918—1939 гг., Минск, 1972, стор. 131.

338 крб. 50 коп., 19 лютого — 2406 крб. 34 коп., 1 березня — 549 крб. 50 коп., 31 липня — 1280 крб. 47 коп., 12 жовтня — 1896 крб. 82 коп.⁴

«Ми пам'ятаємо, як допомогли нам закордонні робітники під час інтервенції, — писали в листі до текстильників Лодзі робітники і робітниці Київської трикотажної фабрики. — Ми також допомагаємо закордонним робітникам під час їхньої політичної та економічної боротьби з буржуазією»⁵.

Свою солідарність із страйкуючими текстильниками Лодзі висловили також трудящі Херсона на загальних зборах міської спілки працівників місцевого транспорту⁶.

В лютому 1930 р. робітники Дніпропетровського 1-го шкіряного заводу через журнал «Международное рабочее движение» звернулися до всіх членів профспілок СРСР з пропозицією створити постійний фонд допомоги жертвам капіталу шляхом щорічного внеску в день 1-го Травня так званого «інтернаціонального полтинника», що мало дати 6 млн. крб. Крім цього, було запропоновано продовжувати збирання тимчасових відрахувань з ініціативи самих робітників — на випадок, «коли страйк у якійсь капіталістичній країні набуде гострого характеру і широких розмірів»⁷.

Тогочасне правоопортуністичне керівництво радянських профспілок в особі Томського та інших недооцінювало інтернаціонально-виховну роботу, вважало МОДР за благодійну організацію. Лише десята частина членів профспілок країни перебувала в рядах МОДР. Після усунення правих опортуністів у 1930 р. від керівництва ВЦРПС і Профінтерном справа докорінно поліпшилась⁸. У резолюції «Про підтримку Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР)», прийнятій V Всесвітнім конгресом Профінтерну (серпень 1930 р.), вказувалося: «...Матеріальна і моральна допомога МОДРу в'язням капіталу та їх сім'ям, юридична допомога борцям революції, яких буржуазія посадила на лаву підсудних, допомога політичним емігрантам, які позбавлені права притулку, дали змогу зберегти для революції сотні і тисячі передових борців. Звідси висновок, що революційні профорганізації усього світу повинні значно ширше і більше, ніж досі, брати участь у роботі МОДРу, подавати всіляке сприяння у всіх заходах, що він проводить»⁹.

Однією з важливих політичних кампаній початку 30-х років було, зокрема, відзначення Міжнародного Червоного антиімперіалістичного дня — 1 серпня. У директиві ВУРПС до всіх профспілкових організацій республіки зазначалося, що «навколо «Червоного дня» повинна бути мобілізована увага широкої пролетарської громадськості»¹⁰. Готуючись до цього свята, робітники підприємств УРСР надсилали зарубіжному пролетаріату листи, в яких розповідали про свої досягнення в соціалістичному будівництві¹¹.

Піднесенню інтернаціонального виховання трудящих сприяло перебування в Радянському Союзі, зокрема на Україні, робітничо-селян-

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5475, оп. 12, спр. 302, арк. 1—17.

⁵ «Пролетарська правда» (одноденна газета Київського окружного КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради), 30 липня 1929 р.

⁶ Документи і матеріали по історії советсько-польських отношений (далі — Документи і матеріали...), т. V (май 1926 г. — декабрь 1932 г.), М., 1967, стор. 326.

⁷ «Международное рабочее движение» (орган Профінтерну і ВЦРПС), 1930, № 5, стор. 4.

⁸ Профсоюзы СССР. Документы и материалы, т. II, М., 1963, стор. 678.

⁹ 10 лет МОПР в резолюциях и документах (1922—1932), М., 1932, стор. 265.

¹⁰ «Пролетарий», 23 червня 1931 р.

¹¹ «Пролетарий», 31 липня 1931 р.

ської делегації з Польщі (1929 р.)¹² і делегації Міжнародної робітничої допомоги (1930 р.). У декларації, надісланій на адресу ВУРПС, члени делегації Міжнародної робітничої допомоги, звертаючись до всіх робітників і селян України, писали про величезне значення для трудящих усього світу творчої роботи радянських трудящих, спрямованої на здійснення п'ятирічного плану¹³.

У Всесвітній конгрес Профінтерну приділив особливо багато уваги питанням інтернаціонального виховання трудящих. Виходячи з його рішень і директив ВЦРПС, президія ВУРПС ухвалила 7 жовтня 1931 р. постанову «Про інтернаціональну роботу профспілок», в якій вказувалося на необхідність створення Всеукраїнського бюро міжнародного зв'язку. Відзначивши недоліки у листуванні із зарубіжним пролетаріатом, президія ВУРПС доручила всім міським радам профспілок і великим райпрофрадам створити бюро міжнародного зв'язку. У проведенні інтернаціонально-пропагандистської роботи рекомендувалося більше розповідати трудящим про білий терор на Західній Україні і в Польщі¹⁴. Про стан міжнародного робітничого листування в УРСР йшлося також у постанові президії ВУРПС від 8 жовтня 1932 р.¹⁵ ВУРПС рекомендувала ширше знайомити зарубіжних трудящих з великими соціальними і культурними досягненнями нашої країни за роки Радянської влади.

Восени 1932 р. бюро міжнародного зв'язку ВУРПС вказало на необхідність розгортання у профспілкових організаціях масово-інтернаціональної роботи у зв'язку з наближенням 15-ї річниці Великого Жовтня¹⁶. На підприємствах і в установах республіки організовувалися огляди стану інтернаціональної роботи та діяльності осередків МОДРу. Так, на Чернігівщині у стінгазетах, що їх видавали партійні, профспілкові та комсомольські організації, систематично висвітлювалися інтернаціональні зв'язки із закордонними робітниками, популяризувалося листування з підшефними Чернігівської обласної організації МОДРу — політв'язнями 36 тюрем Німеччини, Польщі та інших капіталістичних країн¹⁷. Бюро міжнародного зв'язку активно діяло також при робкорівському відділі газети «Пролетарська правда»¹⁸.

Однією з форм інтернаціонального зв'язку в 1929—1933 рр. був пролетарський есперантистський * рух. Кількість міст і промислових центрів з організаціями і осередками Спілки есперантистів збільшилася в республіці з 29 (у 1929—1930 рр.) до 59 (у 1933 р.). Серед 39 капіталістичних країн, з якими підтримувався міжнародний зв'язок за допомогою есперанто, була й Польща. Особливо добре налагодили між-

¹² Советско-польские отношения. 1918—1945, М., 1974, стор. 111—128; Gereon Iwański, Władysław Mroczkowski. Udział delegacji robotniczo-chłopskich w obchodach rocznic Rewolucji Październikowej w Związku Radzieckim w okresie dwudziestolecia międzywojennego.— „Kwartalnik historii ruchu zawodowego”, 1967, стор. 84—96.

¹³ «Комуніст» (орган Центрального Комітету і Харківського окружкому КП(б)У), 1 січня 1930 р.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 177; «Пролетарий», 1 грудня 1931 р.

¹⁵ Чернігівський обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. Р-1117, оп. 3, спр. 1, арк. 122, 134 зв.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 153.

¹⁷ ЧОДА, ф. Р-1117, оп. 1, спр. 19, арк. 3; спр. 136, арк. 42.

¹⁸ Київський обласний державний архів (далі — КОДА), ф. Р-709, оп. 2, спр. 211, арк. 6.

* Есперанто — штучна міжнародна мова, що дістала свою назву від псевдоніма автора проєкту д-ра Л. Заменгофа (Варшава). Перші підручники есперанто видані у 1887 р. російською, польською та іншими мовами. Організації есперантистів існують у багатьох країнах. Мовою есперанто видається близько 100 журналів.

народний зв'язок комсомольці м. Кременчука, досвід яких був поширений в усій республіці¹⁹.

Найбільших успіхів у здійснюваній спільно з модрівськими організаціями республіки роботі по інтернаціональному вихованню трудящих і розширенню їх зв'язків із зарубіжним пролетаріатом досягли профспілкові організації харківських заводів «Серп і молот» і тракторного, заводу «Більшовик» та 4-ї взуттєвої фабрики в Києві, Одеського інтернаціонального клубу іноземних моряків, Будянського скло-фарфорового заводу та ін.²⁰

Боротьба пролетаріату Польщі проти політики профашистського уряду дедалі більше загострювалася. Посилювалися й репресії властей. У 1930 р. за комуністичну діяльність в країні було заарештовано 3755 чол., у 1931 р. — 5307, а в 1932 р. — 6982 чол.²¹. Профспілкам України було доручено взяти безпосереднє шефство над політв'язнями Польщі. Тюрми, в яких перебували політв'язні, були закріплені за 48 найбільшими промисловими підприємствами УРСР. Зокрема, шефство над революціонерами, ув'язненими в тюрмі м. Дрогобича, взяв колектив заводу «Більшовик» (Київ), в тюрмі м. Вадовіце — колектив заводу ім. М. В. Фрунзе (Суми), у варшавській в'язниці «Павіак» — робітники Краматорського машинобудівного заводу, у познаньській тюрмі — заводу «Червоний Жовтень» (Харків), у самбірській — заводу ім. Січневого повстання (Одеса), у катовіцькій — шахти ім. Ілліча (Кадіівка) і т. д.²².

Робітники і селяни Української РСР разом з усіма трудящими Радянського Союзу брали активну участь у міжнародному революційному змаганні, яке почало набирати розмаху з другої половини 1929 р. і мало сприяти успішному розв'язанню завдань соціалістичного будівництва в СРСР і пожвавленню революційної діяльності організацій зарубіжного пролетаріату.

В лютому 1933 р. робітники Московського заводу ім. М. В. Фрунзе закликали членів профспілок країни посилити інтернаціональне виховання у виробничих колективах, проводити зльоти профспілкового активу, читати на них доповіді про форми і методи боротьби революційних профспілок у капіталістичних країнах²³. Ці пропозиції були одностайно підтримані модрівцями та членами профспілок України. Так, трудівники вагонобудівного заводу ім. газети «Правда» в місті Кам'янському (нині — м. Дніпродзержинськ) Дніпропетровської області з метою обміну досвідом інтернаціональної роботи запропонували провести міський «конгрес Профінтерну». Водночас вагонобудівники внесли пропозицію розгорнути міжнародне революційне змагання трудящих споріднених підприємств, встановити постійний міцний зв'язок з пролетарями капіталістичних країн²⁴. У грудні 1933 р. інтернаціональний конгрес відбувся на харківському заводі «Серп і молот». Колектив цього підприємства відпрацював дві години на користь підшефних політв'язнів польської тюрми у Вадовіце. Президія ЦК МОДР УРСР, розглянувши результати проведення заводського інтернаціонального

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 1; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, арк. 19—20; «Кімо́вець» (одноденна газета ЦК ЛКСМУ), 1 вересня 1929 р.

²⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 148—149.

²¹ Historia polskiego ruchu robotniczego. 1864—1964, t. I, Warszawa, 1967, стор. 410.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 150—152.

²³ «Труд», 14 лютого 1933 р.

²⁴ «День МОДРу» (лістівка МК МОДР Кам'янського вагонобудівного заводу). 18 березня 1933 р.

конгресу, рекомендувала поширити цей досвід на інші великі заводи, рудники і радгоспи республіки²⁵. Отже, на початку 30-х років на Україні спостерігався якісно новий етап в інтернаціоналістській діяльності професійних спілок, у зміцненні їх зв'язків з пролетарями капіталістичних країн.

Інтернаціоналістська робота займала одне з важливих місць і в діяльності комсомолу Радянської України. При цьому наголос робився на поданні практичної допомоги закордонним комсомольським організаціям. Особлива увага приділялася зв'язкам з підшефним комсомолом Польщі*.

Питання розвитку інтернаціональних зв'язків між молоддю двох країн неодноразово обговорювалися на конференціях, нарадах і засіданнях бюро ЦК ЛКСМУ²⁶. Важливу роль у зміцненні, зокрема, зв'язків ЛКСМУ з комсомолом Західної України відіграв I з'їзд КСМЗУ, що відбувся у грудні 1931 р. під Харковом. Основним на з'їзді було питання про організацію молоді на революційну боротьбу в умовах наростання економічної кризи²⁷. Кращі представники Ленінського комсомолу України брали безпосередню участь у нелегальній роботі на території Західної України²⁸.

Значно активізувалася інтернаціоналістська діяльність комсомольських організацій у зв'язку з підготовкою до святкування XV Міжнародного юнацького дня і 10-річчя Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (КІМ). 1 вересня 1929 р. тиражем 200 тис. примірників було видано одноденну газету ЦК ЛКСМУ «КіMOVEць», присвячену цим ювілейним датам. Кошти від продажу тиражу повністю надійшли у фонд допомоги підшефним комсомольським організаціям зарубіжних країн. Проскурівська окружна організація ЛКСМУ з нагоди XV річниці Міжнародного юнацького дня надіслала секціям КІМу — комсомолові Польщі, Румунії, Німеччини, Норвегії і Англії — лист-рапорт. Вітаючи своїх зарубіжних друзів, комсомольці Проскурівщини розповідали їм про свої досягнення у колективізації села, у праці та навчанні і давали пролетарське слово — з честю виконати завдання, поставлені перед ними партією. На святкування знаменного ювілею до комсомольців Проскурова (нині — м. Хмельницький) прибув представник польського комсомолу Станіславський, який розповів радянським юнакам і дівчатам про тяжке становище робітничої молоді в Польщі і закликав зміцнювати братерську співдружність²⁹.

В дні підготовки до 10-річчя КІМу, яке відзначалося 20 листопада 1929 р., Харківська комсомольська організація оголосила двотижневик польського комсомолу і розгорнула енергійну підготовку до укладення угоди на революційне змагання з комсомольцями Варшави, які діяли в тяжких умовах підпілля. Ця угода була укладена 8 листопада на Першій інтернаціональній конференції комсомолу Харківщини. В її роботі взяли участь представники Виконкому МОДР, КІМу і підшефного комсомолу Варшави. Угода, яка була укладена на рік, мала спри-

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 144—145.

* ЦК ЛКСМУ ухвалив взяти шефство над комсомолом Польщі на початку 1925 р. (О. М. Осетров. Сторінки пролетарської солідарності, К., 1969, стор. 103—104).

²⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 526, арк. 20.

²⁷ В. Ю. Маланчук. Бойовий шлях комсомолу Західної України, К., 1959, стор. 63—64.

²⁸ На чолі визвольної боротьби. Спогади колишніх активних учасників КПЗУ, К., 1965, стор. 95.

²⁹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 1603, оп. 1, спр. 309, арк. 3—4; «Комсомолець Прикордоння» (орган Кам'янець-Подільського, Проскурівського та Могилів-Подільського окружних комітетів ЛКСМУ), 3 вересня 1929 р.

яти мобілізації трудящої молоді Харкова на виконання завдань соціалістичного будівництва, активізації варшавського комсомолу в його революційній боротьбі, успішному виконанню рішень VI конгресу Комінтерну та V конгресу КІМу. Роль арбітрів у змаганні виконували газети «Комсомольская правда», «Комсомолец України» та журнал «Інтернаціонал молодежи». Наслідуючи приклад харків'ян, комсомольська організація м. Фастова (Київська область) викликала на змагання комсомольців Лодзі³⁰.

Комсомольці республіки брали дедалі активнішу участь у діяльності модрівських організацій. Важливою справою комсомолу було збирання коштів для політв'язнів-комсомольців Польщі, зокрема Західної України, де в 1930 р. їх налічувалося близько трьох тисяч³¹. Однією з форм матеріальної допомоги політв'язням була регулярна сплата членами ВЛКСМ інтернаціональних (10 коп.) і шефських (20 коп.) внесків. Деякі комсомольські організації республіки добровільно відраховували у фонд зарубіжних комсомольських організацій 1% заробітної плати своїх членів³².

У листопаді 1933 р. ЦК ВЛКСМ знову затвердив шефство комсомолу Радянської України над комсомолом Польщі³³. Комсомольські організації республіки постійно цікавилися життям і боротьбою своїх підшефних, чим могли допомагали їм. Важливе значення для розвитку шефства мало проведення інтернаціональних конгресів і з'їздів, яке наприкінці 20-х — на початку 30-х років набуло великого розмаху³⁴. 6 листопада 1929 р. газета «Комсомолец України» виступила із статтю «Організуємо масовий туризм закордонної робочої молоді до Країни Рад». Щоправда, туристських зв'язків з Польщею встановити в той час не вдалося внаслідок протидії правлячих кіл цієї країни. Однак виступ газети мав велике пропагандистське значення, оскільки радянська преса все ж потрапляла до польських робітників і селян³⁵.

Інтернаціональні зв'язки комсомолу Радянської України і Польщі у міжвоєнний період — яскрава сторінка в історії пролетарського інтернаціоналізму.

Високу інтернаціональну свідомість виявляли також члени Всеукраїнського відділення Всесоюзного товариства політкаторжан і засланих, які здійснювали шефство над політв'язнями ряду польських тюрем, активно виступали перед трудящими УРСР з доповідями про міжнародне становище, про білий терор у Польщі, Болгарії та інших капіталістичних країнах. У 1932 р. члени Харківського відділення товариства прочитали 419 лекцій, охопивши ними близько 300 тис. слухачів³⁶.

Важливе значення в діяльності товариства мало листування його членів із зарубіжними секціями МОДРу. Зокрема, польським товаришам колишні революціонери охоче передавали свій багатющий досвід, знайомили їх з особливостями підпільної роботи в царській Росії, що для Польщі було актуальним і в 30-ті роки³⁷.

³⁰ «Комуніст», 5 листопада 1929 р.; «Комсомолец України», 21 листопада 1929 р.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 7, спр. 422, арк. 208.

³² «Комсомолец Прикордоння», 20 серпня 1929 р.

³³ Мы — интернационалисты. Документы и материалы съездов, конференций и пленумов ЦК ВЛКСМ, М., 1972, стор. 109—110.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 7, спр. 453, арк. 39—40.

³⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 222, арк. 2—3; спр. 956, арк. 1—2.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 808, оп. 1, спр. 167, арк. 221; спр. 20, арк. 165 (Всеукраїнська рада товариства політкаторжан і засланих мала, крім Харкова, відділення у Києві, Запоріжжі, Житомирі, Дніпропетровську, Одесі та Полтаві).

³⁷ Там же, арк. 184—184 зв.

Матеріальна допомога політв'язням Польщі і Західної України надходила й від членів Українського Червоного Хреста, які активно збирали кошти для революційних борців за кордоном. У 1931 р. Товариство Червоного Хреста СРСР перерахувало для 309 родин політв'язнів 6825 злотих, а в 1932 р. 332 родини політв'язнів одержали 7420 злотих допомоги³⁸. Представником Червоного Хреста СРСР у Варшаві була прогресивна польська діячка Стефанія Семполовська, яка була тісно зв'язана з «Червоною допомогою» Польщі — польською секцією МОДРу³⁹. Частина коштів, що їх зібрала радянська громадськість, йшла на утримання дитячого будинку у Варшаві, де 1929 р. перебувало 24 дітей політв'язнів⁴⁰.

Почуття братерської солідарності з визвольною боротьбою польського пролетаріату висловлювали й комітети незаможних селян, що існували в УРСР до 1933 р. * Приділяти максимум уваги практичній участі комнезамівського активу в роботі модрівських осередків, залучити до лав МОДРу якнайбільше бідняцько-середняцького селянства — таке рішення прийняла в лютому 1930 р. президія Шепетівського окружного комітету незаможних селян. Комнезамівці Одещини, які шеф-ствували над політв'язнями Львівської тюрми, через журнал «Спутник мопровца» викликали на змагання комнезамівців Київщини⁴¹.

Під час роботи VII Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян (1930 р.) присутні на ньому представники від робітників і селян Західної України Адамовський і Атлас розповіли делегатам про злиденне становище трудящих у буржуазно-поміщицькій Польщі, про білий терор профашистського уряду, який відстоював інтереси панівних класів країни. Президія Всеукраїнської центральної комісії незаможних селян закликала селянство Радянської України піднести голос протесту проти режиму терору на західноукраїнських землях⁴².

Разом з трудящими Української РСР проти білого терору в санатійній Польщі активно виступали члени Спілки революційних письменників «Західна Україна». Створена в 1925 р. при допомозі ЦК КП(б)У і письменницьких організацій УРСР спочатку як творча група, спілка об'єднувала прогресивних українських літераторів і художників, які емігрували з Польщі на Радянську Україну⁴³. В січні 1930 р. у Харкові відбувся організаційний з'їзд Спілки «Західна Україна», яку очолив письменник Мирослав Ірчан *. Незабаром він виступив у пресі з гнівним протестом проти кривавого свавілля над західноукраїнськими робітниками і селянами, проти катування політичних в'язнів, кров'ю яких «польські фашисти гасять полум'я революції»⁴⁴. Невдовзі після свого організаційного оформлення Спілка «Західна Україна» включилася в роботу МОДРу⁴⁵. 10 березня 1930 р. М. Ірчан звернувся до

³⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 964, арк. 12 зв.; спр. 971, арк. 50.

³⁹ Stanisław Michalski. Działalność społeczna, pedagogiczna i polityczna Stefania Sempołowskiej (1870—1944). — „Z pola walki”, 1973. № 1 (61), стор. 90.

⁴⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 3, спр. 939, арк. 6.

* У 1929 р. комнезами об'єднували на Україні майже 1,5 млн. чол. (Історія Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 251).

⁴¹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 458, оп. 1, спр. 328, арк. 16; «Спутник мопровца» (орган ЦК МОДР СРСР), 1931, № 11, стор. 7.

⁴² „Głos młodzieży” (орган ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ), 7 квітня 1930 р.; «Комуніст», 24 жовтня 1930 р.

⁴³ О. М. Осетров. Назв. праця, стор. 104—105.

* У центральне правління Спілки входили також письменники В. Атаманюк, Д. Загул, І. Ткачук, А. Шмигельський, С. Семко, Р. Заклинський, М. Левицький та ін. (Документы и материалы..., т. V, стор. 469).

⁴⁴ В. Власенко, П. Кравчук. Мирослав Ірчан, К., 1960, стор. 119.

⁴⁵ «Комуніст», 12 травня 1930 р.

Кам'янець-Подільського окружного комітету партії з листом, у якому повідомляв про намір провести наприкінці квітня пленум Спілки «Західна Україна» у Кам'янці-Подільському, взяти участь у святкуванні 1 Травня на польсько-радянському кордоні, влаштувати в місті великий літературний вечір⁴⁶. У жовтні 1930 р. члени спілки організували на Харківській радіостанції виступ-протест проти арешту польськими властями революційних письменників⁴⁷.

Орган спілки — однойменний журнал «Західна Україна» (редакція його знаходилась у Харкові) вмістив звернення західноукраїнських письменників до всіх трудящих Радянського Союзу із закликом піднести могутній голос протесту проти кривавої «пацифікації» («умиротворення») на землях Західної України (1930, № 10), а також опублікував звернення МОДРу Польщі до робітників, селян і трудової інтелігенції всього світу (1930, № 7/8). Революційна спрямованість журналу була не до вподоби правлячим реакційним колам капіталістичних країн, зокрема, Польщі, Румунії, Югославії та Чехословаччини, де його заборонили⁴⁸.

На мітингу трудящої інтелігенції Києва і на зборах київського відділення ЛОЧАФу (Літературного об'єднання Червоної Армії і Флоту) з протестом проти білого терору на Західній Україні активно виступили члени Спілки «Західна Україна» М. Козоріз, Л. Дмитерко, Ф. Якубовський та ін.⁴⁹. Одержавши звістку про нелюдські тортури, що їх чинили тюремні власті у Луцьку над революційними письменниками, членами літературної організації «Горно» А. Матулівною і В. Шияном, Спілка «Західна Україна» звернулася до Міжнародного об'єднання революційної літератури (МОРЛ) із закликом допомогти жертвам білого терору. Спілку «Західна Україна» підтримали також Федерація об'єднань радянських письменників України (ФОРПУ) і Українське товариство драматургів, композиторів і сценаристів (УТОДІК). На конференції революційних письменників 23 країн, що відбулася в листопаді 1930 р. в Харкові і проходила під знаком боротьби проти воєнної небезпеки і фашистського терору, була прийнята відозва до всіх письменників світу — стати на захист західноукраїнських трудящих, які боролися за своє соціальне і національне визволення. Київське відділення Спілки революційних письменників «Західна Україна» влаштувало вечір солідарності з жертвами білого терору⁵⁰.

Важливе значення для зміцнення інтернаціональної солідарності трудящих СРСР і Польщі мали культурні й наукові зв'язки між обома народами. На початку 30-х років уповноважений Всесоюзного товариства культурних зв'язків з закордоном, який перебував у Варшаві, фактично не мав можливості вільно спілкуватися з польськими громадянами. Тим часом інтерес до радянської науки і культури був у Польщі надзвичайно великим. Значний успіх у польських глядачів мали, зокрема, постановки на театральних сценах п'єс радянських драматургів, здійснені відомим режисером Леоном Шіллером⁵¹.

Чимало зусиль для пропаганди у Польщі досягнень соціалістичного будівництва докладало також Всеукраїнське товариство культур-

⁴⁶ Цартархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 324, арк. 16.

⁴⁷ В. Власенко, П. Кравчук. Назв. праця, стор. 119.

⁴⁸ Там же, стор. 136.

⁴⁹ «Західна Україна», 1930, № 11/12, стор. 104.

⁵⁰ «Західна Україна», 1931, № 1, стор. 88—101; № 2, стор. 89.

⁵¹ А. Е. Иоффе. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза. 1928—1932, М., 1969, стор. 157, 165.

них зв'язків з закордоном. Лише у 1930 р. воно видало десять номерів спеціального бюлетеня «Хроника из УССР», в якому містилася широка інформація про господарсько-культурне життя Радянської України. Тираж бюлетеня, як і заздалегідь підготовлені окремі статті, розсилався редакціям польських газет і журналів. Інтенсивно проводився книгообмін з багатьма науковими установами, навчальними закладами Польщі. Індустріальна секція Всеукраїнського товариства культурних зв'язків з закордоном розглядала заяви польських спеціалістів, які висловили бажання поїхати працювати на Радянську Україну. Медична секція товариства активно листувалася з лікарями Західної України, запрошувала їх ознайомитися із станом охорони здоров'я в УРСР⁵².

Культурно-наукове співробітництво дещо розширилося після підписання у 1932 р. польсько-радянського пакту про ненапад. Частішими стали взаємні візити вчених, артистів, літераторів. Велике значення для популяризації досягнень Країни Рад мали виставки творів радянського образотворчого мистецтва у Варшаві (березень 1933 р.), в якій брали участь і майстри Радянської України⁵³, а також виставки виданих у Радянському Союзі книг (червень 1933 р.). Польські видавництва, враховуючи великий інтерес читачів, видали у перекладі на польську мову ряд творів провідних радянських письменників⁵⁴. Влітку 1933 р. у трьох кінотеатрах Варшави демонструвалися радянські фільми «Путівка в життя», «Зустрічний», «Голубий експрес» та ін. Їх прем'єри перетворювалися на справжні демонстрації глядачів, які виявляли почуття симпатії до Країни Рад⁵⁵. Правда про першу в світі країну робітників і селян усе глибше проникала в трудящі маси буржуазно-поміщицької Польщі, які на заклик КПП рішуче ставали на захист СРСР від посягань імперіалістів⁵⁶.

Підсумовуючи наведені факти, можна зробити висновок, що інтернаціональні зв'язки громадських організацій Радянської України з робітниками і селянами Польщі, незважаючи на всілякі перешкоди з боку реакційно настроєних польських правлячих кіл, відіграли важливу роль у зміцненні пролетарської солідарності трудящих обох країн у період світової економічної кризи 1929—1933 рр. Вивчення досвіду інтернаціональних зв'язків радянського і польського народів є актуальним і в наш час. «Ми, радянські комуністи, — заявив тов. Л. І. Брежнєв на XXV з'їзді КПРС, — вважаємо захист пролетарського інтернаціоналізму святим обов'язком кожного марксиста-ленінця»⁵⁷. Трудящі Радянської України разом з усім радянським народом неухильно зміцнюють непорушну дружбу з братньою Народною Польщею, яка успішно буде розвинуте соціалістичне суспільство.

⁵² ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 1, спр. 133, арк. 1—22, 29.

⁵³ Документы и материалы..., т. VI, М., 1969, стор. 56—57.

⁵⁴ Jadwiga Urbńska. Radziecka powieść rosyjska w Polsce w latach 1933—1939, Wrocław, 1968, стор. 143.

⁵⁵ Советско-польские отношения. 1918—1945, стор. 169, 175—176.

⁵⁶ Узловые вопросы революционного движения Польши на XII пленуме Исполкома Коминтерна, М., 1933, стор. 113, 123.

⁵⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 35.

КПЗУ — ОРГАНІЗАТОР БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ЗАХИСТ СРСР

М. І. СЛОБОДЯН (Львів)

Боротьба трудящих західноукраїнських земель на захист СРСР в 20—30-ті роки — одна з найбільш яскравих сторінок у суспільно-політичному житті цього часу. Але, фальсифікуючи історію революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях, апологети буржуазії та українські націоналісти всупереч фактам намагаються заперечувати боротьбу трудящих, яка велася на захист СРСР, висувають фальшиві тези про нібито «вороже ставлення» трудящих Західної України до Радянського Союзу.

Отже, завдання радянських учених — науково спростовувати та викривати ворожі фальсифікації з боку ідеологів антикомунізму та їх поплічників — українських буржуазних націоналістів, показувати, що боротьба трудящих Західної України на захист СРСР носила яскраво виражений інтернаціональний характер.

Комуністи, передові громадсько-політичні діячі західноукраїнських земель розглядали утворення СРСР як закономірне явище, обумовлене об'єктивними та суб'єктивними факторами. Газета «Наша правда» — орган КПЗУ, — з цього приводу писала: «Спільна боротьба, майже подібний розвиток вимагали від поодиноких незалежних радянських республік тіснішого зв'язку. На тій підставі і повстали союзні договори з найсильнішою Радянською Республікою... Та з ходом органічного розвитку, коли радянські республіки стояли одним фронтом проти буржуазного світу, ніяк не пов'язані поміж собою, тільки пов'язані договорами з найсильнішою Російською Східною Республікою, так, з другої сторони, господарський розвиток вимагав якнайбільшої централізації, плановості та доцільності, так і виринула думка створити доцільний союз всіх радянських республік, який дав би можливість розвитку національної культури поодиноких республік, а рівночасно пов'язати всі пролетарські республіки в одну організацію, яка дала б змогу більш планового використання економічних ресурсів поодиноких держав і протиставила б капіталістичному Заходові пролетарський Схід»¹.

Теза про захист першої соціалістичної держави була провідною на з'їздах, пленумах, конференціях Комуністичної партії Західної України. Зокрема, велику увагу захистові Радянського Союзу від зазіхань капіталістичного оточення приділив III з'їзд КПЗУ.

В період між 1925—1928 рр. у таборі антирадянської коаліції посилилася підготовка до агресивного нападу на СРСР. Відбулася консолідація великих імперіалістичних держав з капіталістичними країнами, що оточували Союз Радянських Соціалістичних Республік, і які можна було використати як плацдарм для того, щоб завдати воєнного удару по СРСР. У рішеннях III з'їзду КПЗУ зазначалося, що імперіалістичні держави, прагнучи розв'язати війну проти СРСР, намагаються знищити першу в світі соціалістичну державу, яка є маяком для трудящих всього світу в їх боротьбі за соціальне та національне визволення, а також придушити революційно-визвольні рухи в самих капіталістичних країнах. На III з'їзді КПЗУ наголошувалося, що всі питання, поставлені та обговорені на ньому, повинні бути розглянуті з

¹ «Наша правда», 13 січня 1923 р.

точки зору загрози імперіалістичної війни, у зв'язку із боротьбою проти воєнної небезпеки².

У постанові, прийнятій VIII конференцією КПЗУ, роз'яснювалося трудящим західноукраїнських земель, що захист СРСР, організація з цього приводу масових демонстрацій протесту є головним завданням сучасного моменту³. Комуністи наголошували на тому, що конфлікт між капіталістичними країнами і Радянським Союзом є наслідком прямо протилежного соціально-економічного і політичного ладу цих країн. Тому трудящі маси, ведучи боротьбу на захист СРСР, повинні боротися і проти міжнародного імперіалізму. В тезах, ухвалених II пленумом ЦК КПЗУ у січні 1928 р., зазначалося: «Все більше загострюється засадниче протиріччя імперіалістичного світу з Союзом Радянських Соціалістичних Республік. Цей конфлікт буде поглиблюватися в результаті: а) дальших успіхів соціалістичного будівництва в СРСР та банкрутства надій міжнародної буржуазії на капіталістичне переродження Радянського Союзу...; б) загострення класової боротьби внутрі буржуазних держав та революціонізуючого впливу СРСР на працюючі маси цих держав; в) великого впливу СРСР на народи колоній і півколоній»⁴.

Комуністична партія Західної України проводила велику політичну роботу серед трудящих, спрямовану на захист Радянської влади в СРСР та її завоювань від внутрішніх і зовнішніх ворогів. В своїй роботі комуністи керувалися вченням В. І. Леніна про необхідність боротьби проти буржуазії не тільки воєнним шляхом, а й ідейним. «...Ми повинні, — вчив В. І. Ленін, — відстоювати революційне будівництво, боротися проти буржуазії і воєнним шляхом і ще більше шляхом ідейним, шляхом виховання...»⁵.

З лозунгами «Геть руки від Радянського Союзу!», «Захистимо СРСР!» трудящі Західної України виходили на першотравневі демонстрації, святкування річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, дня народження В. І. Леніна та інші революційні свята. На захист СРСР були спрямовані також відозви ЦК КПЗУ. Восени 1926 р. у зв'язку з посиленням підготовки міжнародного імперіалізму, насамперед буржуазно-поміщицької Польщі, до війни проти Радянського Союзу, ЦК КПЗУ звернувся до трудящих Західної України та солдатів польської армії з відозвами активно виступити проти підготовки Польщі до війни з Радянським Союзом. Зокрема, у відозві ЦК КПЗУ з нагоди IX роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції зазначалося: «Здобутки Великого Жовтня є здобутками пролетаріату і селянства всього світу. Обороняючи першу соціалістичну країну, міжнародний пролетаріат, у тому числі пролетаріат Західної України, обороняє свої права. Готуючись до свята Жовтня, трудящі Західної України повинні стояти в перших рядах захисників Великого Жовтня і Радянського Союзу»⁶.

Центральний Комітет КПЗУ роз'яснював робітникам і селянам, що трудящі Західної України в своїй боротьбі повинні єднатися з міжнародним пролетаріатом, який уособлює в собі ідеали соціального та національного визволення, рівності, братерства та дружби народів, ідеали, до здійснення яких прагнуть і за які борються тру-

² III з'їзд КПЗУ, Львів, 1928, стор. 5.

³ Постанова VIII конференції КПЗУ, Львів, 1928, стор. 47.

⁴ Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ, Львів, 1929, стор. 5.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 381.

⁶ М. М. Олексюк. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР, К., 1973, стор. 90.

дящі всього світу. СРСР — батьківщина світового пролетаріату і всесвітній пролетаріат повинен обороняти її⁷.

КПЗУ наголошувала на тому, що, захищаючи Країну Рад, робітники й селяни Західної України в той же час захищають і свої власні інтереси, спільні з інтересами трудящих СРСР. Оборону Радянського Союзу, Радянської України комуністи розглядали як боротьбу за визволення західноукраїнських земель від соціального та національного гноблення. З цього приводу газета «Наше слово» писала: «Західноукраїнські робітники й селяни повинні стояти на сторожі здобутків своїх радянських братів, пам'ятаючи, що упадок Радянського Союзу був би одночасно найбільшим ударом по їх власних визвольних змаганнях і стремліннях...»⁸.

Комуністи західноукраїнських земель закликали профспілки виступати єдиним інтернаціональним фронтом на захист СРСР. «Пам'ятайте, що від вашого кожноразового опору, — говориться у зверненні ЦК КПЗУ, — від вашої постави залежить... щоб профспілки на Західній Україні стали одноцілою класовою, інтернаціональною й бойовою організацією пролетаріату, здібною вести безкомпромісну революційну боротьбу, стали могутньою армією революційних робітників, здібною запобігти небезпеку війни й нападу на СРСР через повалення буржуазії та її фашистської диктатури»⁹.

Громадсько-політичні сили Західної України, виступаючи на захист СРСР, одночасно вели боротьбу проти українського буржуазного націоналізму, який в 20—30-х роках йшов в авангарді антирадянської реакції. Українські буржуазні націоналісти відкрито заявляли, що війна проти першої у світі Країни Рад є їх власною війною.

Водночас Комуністична партія Західної України викривала діяльність контрреволюційних сил у Польщі. Вона виховувала трудящі маси західноукраїнських земель у дусі класової свідомості, наголошувала на тому, що вони повинні єднатися у цій боротьбі з польськими робітниками й селянами. У відозві ЦК КПЗУ з цього приводу зазначалося: «Організуйтеся, щоб на случай війни звернути кріси (маються на увазі Західна Україна та Західна Білорусія. — М. С.) проти гнобителів та разом з революційним робітництвом цілої Польщі, яке не йде на ласку Пілсудського та його лакея ППС, в одній лаві з вашими братами з-за Збруча боротися проти польської буржуазії та запродавців...»¹⁰.

Викриваючи буржуазно-націоналістичні перекинуття лєнінської національної політики в СРСР, комуністи західноукраїнських земель переконливо доводили, що національне питання в Радянській Країні вирішується в інтересах всіх націй і народів. «Нема сумніву, — писала газета «Земля і воля», — що Радянська Федерація вирішить те наболіле питання так, як це показує марксизм, так, як цього вимагають добро й інтерес революційної пролетарської держави»¹¹.

Боротьбу на захист Радянського Союзу, за своє соціальне і національне визволення Комуністична партія Західної України поєднувала з боротьбою проти фашизму. У своїй ідеологічній діяльності вона розкривала суть фашизму, закликала трудящі маси Західної України до боротьби за демократію і соціалізм, до створення єдиного антифашистського інтернаціонального фронту трудящих.

⁷ «Земля і воля», 1 лютого 1928 р.

⁸ «Наше слово», 6 листопада 1937 р.

⁹ Львівський обласний державний архів, ф. 75, оп. 2, спр. 14, арк. 194—195.

¹⁰ Під прапором Жовтня, Львів, 1964, стор. 242.

¹¹ «Земля і воля», 23 липня 1924 р.

Комуністична партія Західної України зверталася до соціалістичних і соціал-демократичних партій з відозвами, в яких закликала взяти участь в єдиному антифашистському фронті. В одній з них, зокрема, говорилося: «Здаючи собі справу з відповідального моменту, робимо ще одну спробу створення одноцілого фронту комуністичних і соціалістичних робітників при участі соціал-демократичних партій. Ми робимо це в тому переконанні, що одноцілий фронт відбив би наступ капіталу та фашизму, прискорив би неминучий кінець всякої капіталістичної експлуатації, соціальної і національної неволі»¹².

Важливе місце в боротьбі на захист СРСР займала пропаганда на західноукраїнських землях зовнішньої політики Радянської держави. У статті «Довкруги миру», надрукованій в газеті «Більшовик», говорилося про мирні пропозиції Радянської Росії і Радянської України, про прагнення Радянського уряду вирішити всі спірні питання шляхом переговорів, підкреслювалося, що яскравим прикладом мирної політики Радянської Росії і Радянської України є підписання мирного договору з Польщею¹³.

Добровільне об'єднання радянських республік було яскравим свідченням перетворення у життя ідеї мирного співіснування між різними націями. Воно мало виняткове значення для пропаганди політики мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. «Спілка соціалістичних радянських республік, — писала газета «Земля і воля», — це перша ластівка на шляху мирного співжиття народів, це виступ великої сім'ї вільних народів. Коли це завдання здійснить, то сповнить вона велике діло, за яке може бути гордим на всі часи не тільки пролетаріат і соціалізм, але й ціле людство»¹⁴.

Широкий розмах боротьби трудящих західноукраїнських земель на захист СРСР в 20—30-х роках свідчив про правильне розуміння ними національних та інтернаціональних завдань, про їх вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму.

¹² З історії революційного руху у Львові, 1917—1939, Львів, 1957, стор. 486.

¹³ Див.: М. М. Олексюк. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР, стор. 25.

¹⁴ «Земля і воля», 12 листопада 1922 р.

* * *

З ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО РАДІОМОВЛЕННЯ

М. І. СКУЛЕНКО (Київ)

В сучасній ідеологічній боротьбі важливу роль відіграє радіо. Антикомуністи у своїй «психологічній війні» проти світу соціалізму широко використовують міжнародний ефір. Дві третини передач іномовлення на нашій планеті становлять радіопрограми з несоціалістичних країн. Не обмежуючись розповсюдженням пропагандистських брошур, журналів та кінофільмів, імперіалізм застосовує потужні радіопередавачі, щоб поширювати всілякі вигадки про життя Радянського Союзу, інших соціалістичних країн. Давати рішучу та ефективну відповідь цим наскокам, нести сотням мільйонів людей правду про соціалізм — таке відповідальне завдання лягло на радянське радіо.

З перших же днів Радянської влади радіо стало не лише важливим інструментом політичної інформації та зв'язку всередині країни, але

й незамінним засобом роз'яснення народам зарубіжних країн характеру і цілей соціалістичної революції в Росії, поширення правди про першу в історії людства країну робітників і селян.

Радянське радіомовлення на закордон народилось одночасно з перемогою Великого Жовтня. В перші години і дні взяття влади робітниками і селянами, коли контрреволюційно настроєні чиновники відмовлялися передавати бюлетені та заяви Радянської влади, саме радіо дало змогу Смольному встановити зв'язок з зовнішнім світом, сповістити про соціалістичну революцію в Росії¹. Вранці 7 листопада 1917 р. радист крейсера «Аврора» Ф. Алонцев передавав через суднову радіостанцію історичну ленінську відозву «До громадян Росії!», в якій сповіщалося про повалення буржуазного Тимчасового уряду і про перехід влади до рук трудящих. Сигнал, надісланий з корабля революції, був підхоплений радіостанцією в Архангельську і вона через свій потужний передавач кілька разів повторила ленінську відозву². Звістка про перемогу соціалістичної революції в Петрограді прийняли численні зарубіжні станції. Так вперше прозвучав у міжнародному ефірі голос новонародженої робітнико-селянської влади в Росії.

В ніч з 7 на 8 листопада радіостанція у Царському селі (одна з найпотужніших станцій того часу) передала заклик Військово-революційного комітету до солдатів стати на захист народної влади. Документ містив стислу характеристику програми соціалістичної революції — негайне запропонування демократичного миру, передача поміщицьких земель селянам, всієї влади Радам. Це повідомлення було підхоплено багатьма раціями. Його прийняли також станції міжнародного радіотелеграфу в Корнароні (Англія), Парижі й Ліоні (Франція), Кольтано (Італія), Нуені (Німеччина)³. Газети Англії, Швеції, Німеччини та інших країн друкували повідомлення про перемогу соціалістичної революції в Петрограді з посиланнями на відомості, одержані по радіо.

8 листопада 1917 р. В. І. Ленін дав розпорядження Царськосельській радіостанції ще кілька разів передати відозву «До громадян Росії!». Вождя революції цікавило, як доходить голос Петрограда до європейських столиць. Того ж дня Володимир Ілліч прийняв у Смольному голову Технічного комітету Царськосельської радіостанції Дождікова і розпитав його про потужність станції, радіус її дії та про наявність в її складі перекладачів. Ленін попросив щоденно доставляти йому всі повідомлення, одержані по радіо з-за кордону⁴.

При безпосередній участі В. І. Леніна, з його ініціативи були здійснені перші передачі по радіо, призначені спеціально для прийому за кордоном. Так розпочалося радянське іномовлення. Радіо дало змогу молодій Республіці Рад, оточеній з усіх боків контрреволюцією та імперіалістичною блокадою, донести до мільйонів людей в різних країнах правду про соціалістичну революцію. В руках Радянської влади радіо стало могутнім засобом боротьби проти кампанії брехні та наклепів, яку повела проти першої в світі держави робітників і селян міжнародна буржуазія.

Посланцем правди, рупором соціального прогресу прийшло в світ радянське іномовлення. Від самого початку радянські радіопередачі, спрямовані в міжнародний ефір, були пройняті духом миру і братер-

¹ Див. Джон Рід. Десять днів, що потрясли світ, К., 1958, стор. 132.

² В. А. Бурлянд, В. Е. Володарская, А. В. Яроцкий. Советская радиотехника и электросвязь в датах, М., 1975, стор. 10.

³ Н. Н. Митрофанов. Радио Октября. День за днем..., М., 1974, стор. 43.

⁴ Ленинские традиции пропаганды. Комитет по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР, Научно-методический отдел, М., 1969, стор. 50.

ства між народами. Це повністю відповідало суті і характерові зовнішньополітичного курсу молодого радянської країни, першим законодавчим актом якої став Декрет про мир, написаний В. І. Леніним. Цей історичний документ проголошував імперіалістичну війну злочином проти людства, визначав зовнішню політику Радянської держави, як політику справді демократичну, засновану на визнанні рівноправності всіх народів і рас. Радянська країна пропонувала урядам і народам негайно припинити світову бійню, укласти мир без анексій і контрибуцій.

Преса капіталістичного світу замовчувала ленінський Декрет про мир, перекручувала його зміст. Тоді радіо молодого Республіки Рад допомогло трудящим капіталістичних держав дізнатися про благородні ідеї цього визначного документу епохи. 9 листопада 1917 р. Царсько-сельська радіостанція протягом майже двох годин передавала повний текст Декрету про мир.

За допомогою радіопередавачів Радянський уряд інформував зарубіжну громадськість про всі важливі заходи нової влади всередині країни та на міжнародній арені. В ніч з 11 на 12 листопада за розпорядженням В. І. Леніна військово-морська радіостанція «Нова Голландія», розташована в Петроградському порту, передала в ефір звернення Ради Народних Комісарів, в якому сповіщалося про створення Радянського уряду, про заходи, вжиті для захисту соціалістичної революції, та про декрети, прийняті II з'їздом Рад. У зверненні говорилося про гуманні, демократичні цілі й завдання нової влади, про її рішучість захищати інтереси трудового народу, забезпечити для нього мирні умови життя і праці.

Кожний крок молодого Радянської держави в галузі внутрішньої і зовнішньої політики нашоувувався на шалений опір з боку контрреволюційних сил всередині країни та їх союзників — урядів та реакційних кіл капіталістичних країн. Урядові видання, «велика преса» в буржуазних країнах намагались нацьковувати свої народи на першу в світі соціалістичну державу, отруювати свідомість солдатів своїх армій — робітників і селян, переодягнутих у військову уніформу, — дурманом шовінізму, ненавистю до їх братів по класу в Росії.

В цих умовах В. І. Ленін запропонував передати по радіо звернення до народів інших країн про укладення демократичного миру. 18 листопада 1917 р. Центральний комітет Балтійського флоту (Центробалт) звернувся по радіо безпосередньо до моряків німецького військово-морського флоту із закликом припинити ненависну народам імперіалістичну війну⁵.

23 листопада того ж року В. І. Ленін відзначав на засіданні ВЦВК: «Ми маємо відомості, що наші радіотелеграми доходять в Європу... Ми маємо можливість зноситися радіотелеграфом з Парижем, і коли мирний договір буде складено, ми матимемо можливість повідомити французький народ, що його можна підписати і що від французького народу залежить укласти перемир'я за дві години»⁶.

Важливу роль відіграло радіо під час мирних переговорів з Німеччиною у лютому 1918 р. В ніч на 19 лютого В. І. Ленін підготував текст радіограми німецькому урядові про згоду Раднарком розглянути нові умови миру. Вранці того ж дня цей документ було передано в Берлін⁷. 24 лютого о 6 год. 40 хв. на Царськосельську радіостанцію була переда-

⁵ Нас слушает мир. Комитет по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР, М., 1968, стор. 1.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 81—82.

⁷ Очерки истории советского радиовещания и телевидения, ч. I, М., 1972, стор. 29—30.

на щойно затверджена Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом постановою Ради Народних Комісарів про прийняття умов миру, висунутих німецькою стороною. О 7 год. 32 хв. постанова РНК була прийнята по радіо в Берліні. Така висока для тих часів оперативність Царськосельської радіостанції пояснюється заходами, вжитими за вказівкою В. І. Леніна, для налагодження чіткої роботи станції. Глава Радянського Уряду написав спеціальне розпорядження її працівникам, в якому зазначав, які заходи треба вжити для того, «щоб наша радіотелеграма могла бути відправлена невідкладно і з повною гарантією»⁸.

В. І. Ленін вважав, що поряд з роз'ясненням миролюбної політики робітничо-селянського уряду радіо може чимало зробити для ознайомлення зарубіжної громадськості з першими господарськими здобутками Радянської Росії. Коли Раднарком наприкінці травня 1919 р. одержав відомості про успішний хід хлібозаготівель, було прийнято рішення передати повідомлення про це по радіо за кордон. На тексті підготовленої інформації В. І. Ленін написав розпорядження дати її в ефір німецькою, французькою та англійською мовами⁹.

В роки громадянської війни та іноземної інтервенції роль радіо для роз'яснення цілей більшовиків у наві'язаній їм війні особливо зросла. У своїй боротьбі проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів Країна Рад спиралася на інтернаціональну підтримку і солідарність трудящих в усьому світі. Радіо допомагало кріпити цю солідарність братів по класу. 18 квітня 1919 р. Ходинська радіостанція у Москві кілька разів передала звернення до трудящих зарубіжних країн, в якому містився заклик перешкодити імперіалістам задушити народну революцію в Росії¹⁰.

Радіо в той час мало також величезне значення для одержання відомостей з-за кордону. Виступаючи на I Всеросійському з'їзді у справі позашкільної освіти 19 травня 1919 р., В. І. Ленін зазначав: «...ми оточені кільцем, але по радіо відомості потрапляють, повітря захопити все-таки не можна...»¹¹.

Глава Радянського уряду не раз використовував радіо для того, щоб особисто роз'яснити зарубіжній громадськості суть і характер нової влади. Так, у лютому 1920 р. В. І. Ленін відповів по радіотелеграфу на 11 запитань берлінського кореспондента американського інформаційного агентства «Юніверсал Сервіс» Карла Віганда. У цій передачі Володимир Ілліч обґрунтував миролюбну спрямованість радянської політики, підтвердив готовність Радянської Росії розвивати взаємовигідне співробітництво з усіма країнами, розкрив суть імперіалістичної війни, показав підступну роль урядів капіталістичних держав -- організаторів збройного походу проти Радянської Росії¹².

Відповіді В. І. Леніна американському журналістові, прийняті по радіо в Берліні, були звітні передані в Нью-Йорк і надруковані в газеті «Нью-Йорк івнінг джорнел». Через систему радіоперехватів (постійного прослуховування радіоефіру), яка була налагоджена в ряді західних держав, ленінські відповіді стали відомі у багатьох країнах. Глава радянського уряду скористався радіотелеграфом також для відповідей на запитання кореспондента лондонської газети «Дейлі-ньос» Сегрю¹³.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 392.

⁹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 334.

¹⁰ Очерки истории советского радиовещания и телевидения, ч. 1, стор. 47—48.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 337.

¹² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 140—142.

¹³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 263—264.

В ряді ленінських праць містяться поради, як краще застосовувати радіо у пропаганді та контрпропаганді на закордон. Володимир Ілліч надавав великого значення вмінню засобами радіо не тільки показувати досвід соціалістичного будівництва, але й викривати дії ідеологічних противників, фальсифікації антикомуністів.

У тяжкі роки розрухи і громадянської війни В. І. Ленін постійно дбав про розвиток технічної бази радянського радіомовлення, про забезпечення його передавачами, здатними нести голос Батьківщини Великого Жовтня народам зарубіжних країн. 30 липня 1919 р. Радянський уряд прийняв рішення збудувати в Москві радіостанцію великого радіуса дії. У постанові Ради Праці і Оборони зазначалося: «Для забезпечення надійного і постійного зв'язку центру Республіки з західними державами та околицями Республіки доручається Народному комісаріатові пошт і телеграфів встановити у надзвичайно терміновому порядку в м. Москві радіостанцію, обладнану приладами і машинами найбільш сучасними і такими, які б мали потужність, достатню для виконання зазначеного завдання»¹⁴.

Уряд забезпечив будівництво радіостанції необхідними коштами і матеріалами. Рада Праці і Оборони зобов'язала всі державні установи подати новобудові допомогу і сприяння. Так почалося спорудження потужної радіостанції на Шаболовці у Москві. Згодом нові радіостанції було закладено в Омську та інших містах країни.

21 липня 1920 р. В. І. Ленін підписав декрет Ради Праці і Оборони «Про організацію радіотелеграфної справи РРФСР», в якому вказувалось: «З метою забезпечення а) безпосереднього і постійного радіотелеграфного зв'язку центру РРФСР з країнами, що знаходяться поза Європою (Америка)...РПО ухвалює: 1. Доручити Народному Комісаріату Пошт і Телеграфів збудувати і встановити в Московському районі радіостанцію... такої потужності, щоб був забезпечений безперебійний і постійний зв'язок з Америкою»¹⁵.

Провідний науково-дослідний установі Радянської Росії в галузі радіотехніки — радіолабораторії в Нижньому Новгороді — уряд доручив розробити технічні засоби для здійснення зв'язку по радіо на далеку відстань. В. І. Ленін дав розпорядження асигнувати для цих робіт 36 млн.крб. У записці, яку Володимир Ілліч написав 17 листопада 1920 р. заступникові народного комісара Робітничо-Селянської Інспекції В. Аванесову, підкреслюється, що справа, якою зайнята нижегородська лабораторія, «...дуже важлива і спішна»¹⁶. У грудні того ж року керуючий Московським бюро Нижегородської радіолабораторії П. Остряков доповідав Леніну, що «роботи по радіотелефону на відстань 2550 верст вирішено успішно»¹⁷. Це означало, що став технічно здійсненим прийом радіопередач з Москви в усіх західноєвропейських столицях.

Молода радянська країна навіть в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції змогла випередити західноєвропейські країни у передачі радіосигналу на далекі відстані. Про це свідчить такий факт. У грудні 1920 р. була здійснена радіотелефонна передача з Москви в Берлін. В Берліні сигнал прийняли на урядовій радіостанції за допомогою радянського спеціаліста, який спеціально для цього виїхав у Німеччину. Але відповісти по радіотелефону Берлін не зміг, оскільки в Німеччині в той час ще не було потужних генераторних ламп та

¹⁴ Очерки истории советского радиовещания и телевидения, ч. 1, стор. 38.

¹⁵ «Известия ВЦИК», № 186, 24 серпня 1920 р.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 52, стор. 13.

¹⁷ «Наука и жизнь», 1966 г., № 5, стор. 17.

радіотелефонного передавача достатньої потужності¹⁸. Тоді з Німеччини в Радянську Росію була направлена делегація фахівців для вивчення досягнень нашої країни у розвитку радіотехніки.

У серпні 1922 р. в Москві було споруджено нову радіостанцію ім. Комінтерну потужністю 12 кіловат. Це була найкраща і найпотужніша на той час радіостанція у світі, її передачі приймали у багатьох країнах Західної Європи. У 1925 р. ця радіостанція вже могла здійснювати зв'язок з усіма країнами світу.

Зросли технічні можливості дали змогу використовувати в радіомовленні на закордон не лише слово, але й музику. У 1923 р. в багатьох країнах Європи слухали по радіо концерт, присвячений п'ятим роковинам Червоної Армії. З Югославії, Швейцарії, Франції в Москву надійшли повідомлення про хорошу чутність радіопередачі¹⁹.

Техніка того часу вже дозволяла проводити прямі трансляції урочистих засідань, мітингів, конференцій тощо. 25 лютого 1926 р. з Москви на закордон транслювалося урочисте засідання, присвячене восьмим роковинам Червоної Армії. В ефірі прозвучали голоси відомих діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху Ернста Тельмана і П'єра Семара, які виступили на цьому засіданні²⁰. Тисячі людей в країнах Західної Європи могли почути звернене до них полум'яне слово інтернаціоналістів, борців за прекрасні ідеали соціалізму, миру і братерства народів.

У 20-ті роки радянське радіо одержувало відгуки з-за кордону про передачі, які приймалися в різних районах земної кулі. У 1927 р., наприклад, були одержані схвальні відгуки на радіопрограму «Історико-революційний рух у піснях», присвячену 10-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Люди слухали голос Москви не тільки поодиночі, а й групами. В багатьох країнах світу наприкінці 20-х — на початку 30-х років були створені групи прослуховування передач Московського радіо²¹. Ці групи виникали стихійно, що свідчило про великий інтерес трудящих зарубіжних країн до радіопередач з Радянського Союзу. Робітники, яким не під силу було придбати радіоприймач, складали гроші, разом купували його і спільно слухали передачі першої в світі країні соціалізму. До голосу Москви уважно прислухалися в робітничих клубах, в профспілкових організаціях. Нерідко після закінчення радіопрограми з СРСР слухачі обговорювали почуте, ділилися враженнями.

В Москву з різних країн надходили листи з проханням давати на закордон більше передач, транслювати їх частіше. Мільйони людей в усьому світі цікавилися ходом здійснення першого нашого п'ятирічного плану, роботою радянського народу по індустріалізації країни. Динамічні, впевнені темпи розвитку Радянського Союзу привертали особливо увагу трудящих капіталістичних країн у зв'язку з економічною кризою наприкінці 20-х — на початку 30-х років, яка потрясла капіталістичне господарство. Разом із зростанням міжнародного авторитету Радянського Союзу підвищувався інтерес до найрізноманітніших аспектів радянської політики.

У жовтні 1929 р. при Московському радіомовному центрі Народного комісаріату пошт і телеграфів було створено сектор передач іноземними мовами і почалось регулярне мовлення з Радянського Союзу на закордон — спочатку німецькою, потім французькою і англійською мо-

¹⁸ Див. В. А. Бурлянд і др. Назв. праця, стор. 25.

¹⁹ Очерки истории советского радиовещания и телевидения, ч. 1, стор. 93—94.

²⁰ Нас слушает мир, стор. 2.

²¹ Див. М. Стириус. Большевики завоевывают эфир, Л., 1931, стор. 120—123.

вами. Через чотири роки радіопередачі з Москви звучали вісьмома мовами — до трьох перших додали угорську, іспанську, італійську, шведську та чеську. В цілому в довоєнний період обсяг програм радянського іномовлення зріс до 30 год. на добу, а кількість мов — до 13²².

Незрівнянно розширилася і аудиторія радянського радіомовлення за рубежом. Позивні Москви звучали тепер по всій Європі. Кожного дня радянське радіо розповідало про будівництво соціалізму в нашій країні. В ефірі звучали повідомлення про спорудження Дніпрогесу і Магнітки, про соціалістичні перетворення в радянському селі, про закриття в СРСР останніх бірж праці у зв'язку з остаточною ліквідацією безробіття... Передачі з Москви, які несли мільйонам зарубіжних слухачів правду про соціалізм, були пройняті життєстверджуючим духом оптимізму, пафосом творчої праці.

В роки, коли над світом густішали чорні хмари фашизму, радянське радіо було могутнім рупором всіх антифашистських сил. Недарма прийом передач з Москви у фашистській Німеччині, Італії та в країнах, що були їхніми сателітами, розцінювався як державна зрада і карався ув'язненням, а подекуди й смертю.

З початком Великої Вітчизняної війни радянське іномовлення не тільки не скоротилося, а значно зросло. Слово в ефірі поруч з багнетом стало на захист завоювань соціалізму. У перші ж дні війни було розпочато передачі для ряду країн, в основному окупованих фашистами. У грудні 1941 р. передачі Московського радіо транслиювалися 21 мовою, а загальна тривалість програм перевищувала 50 год на добу.

До передач з Москви з надією прислухалися народи на загарбаних гітлерівцями територіях. У підпільних газетах і листівках, які видавали в окупованій Франції учасники антифашистського руху Опору, нерідко містилися посилання на відомості, одержані по радіо з Москви. Це була єдина можливість для патріотів країни, яка стогнала під гітлерівським чоботом, дізнатися правду про хід війни в Росії, де вирішувалася доля людства. Радянське радіо вселяло надію і впевненість у перемозі над фашизмом в серця мільйонів людей.

В роки війни поряд з оперативними зведеннями Радінформбюро Московське радіо транслиувало на закордон виступи письменників, публіцистів, чіе палке слово піднімало людей на священну битву проти фашистської чуми. У багатьох країнах Європи чули пристрасні промови О. Фадєєва і О. Довженка, І. Еренбурга і Я. Галана. Радянське іномовлення показувало всьому світові злочини фашистських загарбників, насажувало людські серця ненавистю до гітлеризму.

Московське радіо стало одним з важливих центрів об'єднання антифашистської творчої інтелігенції різних країн. У Всесоюзному радіокомітеті у воєнні роки працювало 36 радіостанцій не тільки радянських, а й інших народів, що вели боротьбу проти нацизму²³. Через мікрофони Московського радіо зверталися до своїх обманутих Гітлером співвітчизників видатні антифашисти Ерїх Вайнерт, Віллі Бредель, Фрідріх Вольф. Радянське іномовлення внесло помітний вклад у перемогу над ворогом.

В суворі воєнні роки вперше вийшов у міжнародний ефір голос Радянської України. Під час тимчасової окупації України фашистськими загарбниками в Москві було створено радіостанцію «Радянська Україна». Вона вела передачі для населення окупованої України, а також для українців, що проживали в Канаді і США. Передачі станції «Ра-

²² Ленинские традиции пропаганды, стор. 67—76.

²³ В. В. Полковенко. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні, К., 1975, стор. 26.

дяньська Україна» знаходили палкий відгук. Письменник Ю. Смолич, який працював на цій станції, згадував: «Про те, що передачі Української радіостанції в Москві приймалися і слухалися потаємно на Україні й скрізь по партизанських загонах або на фронті, надходили відгуки і листовно, пройшовши, правда, кружним шляхом через нейтральних сусідів, приносилися і зв'язківцями Партизанського штабу з самого окупаційного пекла. Політичне значення цих листів ще побільшувалося тим, що хвилі радіостанції сягали на Канаду і Сполучені Штати Америки»²⁴.

У повоєнні роки з створенням світової системи соціалізму, з активізацією національно-визвольного, антиколоніального руху розпочався новий етап розвитку радянського радіомовлення на зарубіжні країни. Відкрилося мовлення багатьма мовами Азії, Африки, Америки. Збільшення радянського іномовлення у післявоєнний період пояснюється також необхідністю дати відповідь на ту кампанію пропагандистських диверсій, яку повели проти соціалістичних країн імперіалістичні держави, оголосивши у 1946 р. «холодну війну» соціалістичному світові.

У 1947 р. «Голос Америки» починає регулярні передачі на СРСР російською мовою, в перші післявоєнні роки відкриваються філіали «Голосу Америки» в західноєвропейських країнах. У 1950—1953 рр. створюються такі інструменти антикомуністичної підривної пропаганди, як радіостанції «Вільна Європа» та «Свобода». В буржуазних країнах «велика преса» роздухувала антирадянську істерію, поширювала вигадки про «радянську загрозу». Треба було наперекір «психологічній війні» імперіалізму проти СРСР та інших соціалістичних країн донести до трудящих капіталістичних держав слово правди про Радянський Союз, захистити країни, які стали на шлях соціалістичного будівництва, від спроб імперіалістичної ідеологічної інтервенції. Ці важливі завдання виконувало в післявоєнні роки радянське іномовлення.

В той час зароджується радіомовлення на закордон з союзних республік. Його поява була насамперед пов'язана з тим фактом, що війна розкидала сотні тисяч радянських людей різних національностей по країнах Західної Європи і Америки. Радіо давало змогу встановити з ними зв'язок, регулярно інформувати їх про життя на батьківщині, допомогти багатьом з них повернутися додому. У повоєнні роки на Україну, в Білорусію, Латвію та інші радянські республіки приходило чимало листів, в яких люди, закинуті на чужину ураганом війни, просили повідомляти їм новини з рідної землі, оскільки буржуазна пропаганда давала спотворену картину життя в Радянському Союзі, замовчувала правду про нашу країну.

І багатонаціональна радянська держава пішла назустріч закономірним побажанням своїх земляків за кордоном. Україна почала регулярно виходити в міжнародний ефір 1 листопада 1950 р. з передачами для українців у Канаді та США, а також в країнах Західної Європи. Крім Києва, передачі на закордон стали транслювати Мінськ, Рига, Вільнюс, Таллін, Баку, Єреван, Ташкент, Душанбе. Поступово утворилася струнка система радянського радіомовлення на зарубіжні країни, до якої входять центральне іномовлення (Московське радіо та радіостанція радянських громадських організацій «Мир і прогрес»^{*}) та республіканське радіомовлення на закордон.

Якщо на перших порах республіканське іномовлення виконувало лише функцію зв'язку з співвітчизниками за кордоном, то з часом

²⁴ Українському радіо — 50 років. Державний Комітет Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню, К., 1974, стор. 115—116.

^{*} Передачі радіостанції «Мир і прогрес» йдуть в ефір з листопада 1964 р.

його завдання розширились. Доповнюючи центральне іномовлення, воно стало важливим засобом більш широкого ознайомлення світової громадськості з життям багатонаціональної Радянської країни. Зараз передачі з дев'яти союзних республік звучать дванадцятьма мовами народів СРСР та десятьма іноземними мовами — англійською, німецькою, шведською, фінською, турецькою, арабською, перською, хінді, урду, уйгурською.

Радянське іномовлення, розповідаючи правду про соціалізм, допомагає створенню на міжнародній арені найбільш сприятливих мирних умов для нашої держави, для інших соціалістичних країн, для всіх прогресивних сил. У своїй діяльності воно виходить з основоположних вказівок В. І. Леніна про роль радіо як засобу ознайомлення мільйонів людей в усьому світі з живою практикою соціалістичного будівництва.

Історія радянського іномовлення — це історія більш ніж піввікової наполегливої роботи в ім'я миру, соціального прогресу, братерства народів. В перші роки Радянської влади радіо допомогло розірвати глухий кордон брехні і замовчування, створений навколо молодого Країни Рад контрреволюцією та урядами капіталістичних держав. В жорстоку годину Великої Вітчизняної війни радіоголос Москви сповнював надією і впевненістю в кінцевій перемозі над фашизмом серця людей в різних країнах земної кулі. В крижаній атмосфері «холодної війни» радянське іномовлення сіяло зерна довір'я і взаєморозуміння між народами. Нині, в умовах розрядки міжнародної напруженості радянське іномовлення своєю відданістю ідеалам миру і дружби народів завойовує дедалі більший авторитет і повагу в усьому світі.

ЕКСПАНСІОНІСТСЬКА ПОЛІТИКА США В ООН ЩОДО АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

О. М. ЛЕВІЩЕНКО (Київ)

Однією з нових форм імперіалістичного проникнення Сполучених Штатів Америки в Африку є їх намагання використати для цього міжнародні організації, в тому числі й ООН. Тому вивчення діяльності американської дипломатії в Організації Об'єднаних Націй дає можливість прослідкувати сучасну тактику неоколоніалізму США на «чорному континенті».

Досвід національно-визвольних революцій підтвердив ленінську тезу про те, що визволення пригноблених народів не обмежується лише політичною незалежністю. «Буржуазні газети..., — писав В. І. Ленін, — говорять про *національне* визволення..., лишаючи в тіні *економічне* визволення. А насправді саме це останнє є голозне»¹. Оскільки економічний розвиток став головною метою молодих незалежних країн Африки, саме цю обставину й намагаються використати монополістичні кола Заходу в своїй неоколоніалістській політиці.

З усіх імперіалістичних держав, які нині розгорнули активну діяльність на африканському континенті, Сполучені Штати Америки з'явилися там останніми. Однак, володіючи найбільшим капіталом і могутнім арсеналом усіх засобів неоколоніалістської пропаганди, амери-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів т. 22, стор. 178.

канський імперіалізм стає головним ворогом повного політичного і економічного визволення народів африканських колоній і залежних країн. На відміну від інших колоніальних держав, що відкрито домогалися володіння чужими територіями, ринками збуту, джерелами сировини, сферами прикладення капіталу, США виступають під ідеологічним прапором «антиколоніалізму». Проте ця політика не має нічого спільного з антиколоніалізмом й обумовлюється намаганням американських монополістичних кіл зайняти позиції своїх партнерів по НАТО. Незважаючи на міжімперіалістичні суперечності, правлячі кола США застосовують як зовнішньополітичний засіб тактику «колективного колоніалізму», мета якого — утримати молоді незалежні країни під своїм економічним пануванням і політичним впливом, загальмувати їх рух до справжньої незалежності й соціального прогресу, не дати можливості обрати некапіталістичний шлях розвитку, перешкодити співробітництву з країнами соціалістичної співдружності.

Найзамаскованішим методом неокolonіалізму є його намагання використати регіональні і міжнародні організації в своїх цілях. У загальній структурі міжнародних організацій * центральне місце належить Організації Об'єднаних Націй. Вона має великі потенціальні можливості для вирішення широкого кола міжнародних проблем, впливу на формування суспільної думки, а також для координації міжурядового співробітництва. Однак наявність таких потенціальних можливостей зовсім не означає їх автоматичного перетворення у дійсність. ООН — це, насамперед, міжнародний форум, на якому розгортається боротьба і співробітництво протилежних класових сил. Ось чому результати діяльності ООН на різних етапах її існування носять неоднорідний характер, а інколи прямо протилежний цілям і завданням Статуту ООН. Так, у післявоєнний період, маючи в цій міжнародній організації «механічну більшість» голосів, США намагалися перетворити її в арену «холодної війни», трансформувати в наддержавний орган. З'явилась реальна загроза того, що ООН, за словами американського журналіста Дж. Рестона, мала перетворитися «на мавзолей на Іст-Рівер, де будуть поховані надії народів». І такі побоювання за майбутнє цієї міжнародної організації були цілком обґрунтованими. Прикладом може служити організована Сполученими Штатами (1950 р.) збройна інтервенція в Кореї, куди було втягнуто й ООН всупереч положенням Статуту про колективну безпеку. В цьому ж плані слід згадати також і нав'язану США ООН пресловуту резолюцію 377 (У) «Єдність на користь миру» від 3 листопада 1950 р., згідно з якою Генеральна Асамблея наділялася виключними повноваженнями Ради Безпеки приймати рішення про використання збройних сил від імені Організації Об'єднаних Націй в разі відсутності одноголосності серед членів Ради. Вашингтон хотів би бачити ООН «наддержавою», яка б проводила лінію на підкорення соціалістичних і молодих незалежних держав західному альянсові.

Але оскільки Організація Об'єднаних Націй за своєю суттю і діяльністю покликана відображати реальні особливості історичного розвитку людства в епоху світової соціалістичної революції й загальної кризи капіталізму, то і в ній все відчутніше проявляються позитивні тенденції. Світ є свідком міцного співробітництва соціалістичних і молодих незалежних країн в ООН, які широким фронтом виступають проти війни, агресії і колоніального гніту. Все це привело на початку 60-х років до втрати Сполученими Штатами «механічної більшості» й до

* Маються на увазі міжнародні організації, в яких беруть участь країни з різним суспільно-політичним ладом.

нової розстановки сил в ООН. Велика заслуга в цьому належить, насамперед, тим незалежним африканським державам, які в 1960 р. вступили в члени цієї міжнародної організації (разом з азіатськими країнами їх вже налічувалося в Генеральній Асамблеї 44).

На XV сесії Генеральної Асамблеї ООН делегація СРСР внесла на її обговорення проект Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам². У ньому, зокрема, вимагалось негайної і беззастережної ліквідації колоніалізму «в усіх його формах і проявах». Намагаючись будь-що перешкодити прийняттю цієї конструктивної пропозиції, американська делегація заявила, що перш ніж надавати незалежність колоніальним народам їх треба «навчити» управляти», щоб запобігти «хаосу» й «насиллю». Висунувши т. зв. «програму широкої допомоги країнам Африки», в якій нічого не говорилося про ліквідацію ганебної системи колоніалізму, США вперше опинилися в політичній ізоляції³.

Хоч правлячі кола найбільшої в світі капіталістичної країни продовжують заперечувати факт, що в післявоєнний період позиція США щодо колоніальних проблем зводилася до підтримки старих колоніальних держав, ні у кого не викликає сумніву, що саме «Америка є опорою й останнім нащадком» світового імперіалізму⁴. В дослідженні, підготовленому групою американських вчених-африканістів, також було піддано критиці політику Білого дому за те, що він вчасно не зреагував на «всезростаючу роль африканських держав у світовій політиці», ігноруючи, зокрема, «засновану в ООН африканську дорадчу групу»⁵. А американський дослідник Т. Хоувет застерігав, що якщо США й далі будуть залишатися на тих же позиціях, то це ще більше зміцнить блок країн, які визволилися, проти США⁶.

Проте більшість американських авторів намагаються виправдати політику США в ООН, посиляючись на якісь «об'єктивні труднощі», що не дозволяли Вашингтону зайняти чіткі антиколоніальні позиції. Було поширено тезу про «мниму ділему», яка нібито «примувувала» США «лавірувати» між відстоюванням інтересів своїх партнерів по НАТО й прагненням підтримати рух колоніальних народів за свою незалежність⁷. У цьому зв'язку навіть колишній президент Франції де Голль підкреслював, що «Вашінгтон відчуває неприязнь до всякої колоніалістської діяльності, крім своєї власної»⁸.

Налякани втратою своєї гегемонії в ООН, лідери крайньої опозиції вимагали, щоб Сполучені Штати вийшли з ООН. Однак правлячі кола цієї країни вважали, що ця міжнародна організація й далі повинна служити американським інтересам⁹. Проте діяти старими методами грубого диктату було вже неможливо. Тому, як писав американський вчений А. Бейхман, «нам необхідно краще й старанніше планувати стратегію, якщо ми хочемо виграти в ООН»¹⁰.

² Док. ООН А /4501; А/ 4502.

³ Советский Союз в Организации Объединенных Наций, т. II, М., 1965, стор. 448—462.

⁴ J. Davis, H. B. Hester. On the Brink, New York, 1959, стр. 47—49.

⁵ United States Foreign Policy. A Study Prepared at the Request of the Committee on Foreign Relations in US Senate by Program of African Studies at Northwestern University, Washington, 1959, стр. 50.

⁶ T. Hovert. Bloc Politics in the United Nations, Cambridge, 1960, стр. 113.

⁷ Дия. M. Arthur, J. Schlesinger. A Thousand Days, London, 1967, стр. 440, 447—448.

⁸ "The New York Times", 27—28 лютого 1965 р.

⁹ L. Bloomfield. The United Nations and United States Foreign Policy, Boston—Toronto, 1960, стр. 87.

¹⁰ A. Beichman. The "others" State Department, New York, 1968, стр. 31.

Колишній президент США Дж. Кеннеді намагався перебудувати американську зовнішню політику у відповідності з духом часу. І якщо раніше американські делегації в ООН відкрито виступали на боці колоніальних держав¹¹, то, починаючи з 1961 р., вони старалися хоч зовнішньо «відмежуватися» під час розгляду колоніальних питань від своїх західноєвропейських партнерів. Зокрема, на XVI сесії Генеральної Асамблеї ООН делегація США формально «приєдналася» до принципів історичної Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Тоді ж, уперше за всю історію ООН, вони проголосували в Раді Безпеки за резолюцію, в якій засуджувалися дії Португалії в її африканських колоніях і підтримали пропозицію, спрямовану проти політики апартеїду на Півдні Африки¹². Поступка афро-азіатському блоку, відзначав американський публіцист Т. Лейн, лежала в основі політики Кеннеді. Проте, підкреслював далі він, Кеннеді був готовий дотримуватися цієї лінії доти, доки вона не йшла всупереч політичним інтересам всередині країни¹³. Тому характерною рисою зовнішньополітичного курсу США в ООН стала підтримка лише тих пропозицій, що засуджували колоніалізм, але в яких не було рекомендацій щодо прийняття конкретних заходів і дій проти колоніальних режимів.

У 60-х роках теорія «локальних воєн» стала головною зброєю в боротьбі Сполучених Штатів Америки проти прогресивних тенденцій в Африці. Підтвердженням цьому стали трагічні події в Республіці Конго. Організація Об'єднаних Націй була використана США як зброя проведення експансіоністської політики на континенті. Тоді Сполучені Штати не тільки ігнорували виконання рішень Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї, спрямованих проти бельгійських агресорів, але й використали війська ООН в боротьбі проти патріотичних сил і законного уряду цієї африканської країни. Така політика, визнавав американський дипломат Р. Тагвел, призвела до того, що Сполучені Штати «поплатилися розбрідом всередині країни й втраченими можливостями на світовій арені»¹⁴.

Продовження агресивного курсу, хоч уже і в інших формах, в 70-х роках доповнюється більш широким політичним камуфляжем і маневреністю, намаганням втручатися навіть у ті події, які прямо не торкаються інтересів США. Ставши президентом країни, Р. Ніксон був змушений визнати, що «на протязі минулого десятиріччя у Сполучених Штатів не було ясного уявлення про те, як треба будувати їхні взаємовідносини з післяколоніальною Африкою... Наша підтримка Африки виявлялася більше у пишномовних фразах, ніж у відвертому і конструктивному діалозі»¹⁵. Проте у проголошеній ним доктрині не містилося відмови від боротьби проти прогресивних тенденцій і сил на африканському континенті. Доктрина Ніксона доповнювала й розвивала глобальну стратегію втручання, розроблену й висунуту в 1966 р. державним секретарем США Д. Раском.

Особливості колоніальної політики США на сучасному етапі найповніше виявляються при розгляді в ООН питань, пов'язаних з Півднем

¹¹ США взагалі хотіли не допустити розгляду в ООН колоніальних питань, як це було, наприклад, з Алжіром, Тунісом і Марокко. (Детальніше про це див.: А. П. Барышев. Стратегия Белого дома и ООН, М., 1972, стор. 190—196).

¹² Див. Doc. UN. S/4769, March 14, 1961; M. Arthur, J. Schlesinger. Назв. праця, стор. 410—412.

¹³ T. Lane. The Leadership of President Kennedy, Caldwell, 1964, crop. 102.

¹⁴ Rexford J. Tugwell. Off Course. From Truman to Nixon, New York—Washington, 1971, crop. 205.

¹⁵ "The New York Times", 19 лютого 1970 р.

Африки і, насамперед, із збереженням і зміцненням расистського режиму в Південно-Африканській Республіці. На початку своєї діяльності (до 1960 р.) Організація Об'єднаних Націй через засилля в ній західних держав не могла виробити конкретних і дійових заходів проти політики апартеїду ПАР. Цю обставину й використовували США, даючи можливість південноафриканським расистам виграти час, зміцнити систему апартеїду як у військовому, так і в економічному відношенні. Американські дипломати тоді прямо заявляли, що розгляд цього питання не входить до компетенції ООН, оскільки апартеїд є суто «внутрішньою проблемою ПАР, що не загрожує міжнародному миру і безпеці»¹⁶.

Однак з 1960 р., у зв'язку з вступом до Організації Об'єднаних Націй великої групи африканських країн, які разом з соціалістичними державами розгорнули в ній активну антиколоніальну діяльність, відбулися корінні зрушення в ході розгляду південноафриканського питання. І хоч на XVI сесії Генеральної Асамблеї ООН через позицію США не вдалося прийняти рішення про вжиття санкцій проти ПАР, далішні зусилля щодо захисту режиму Преторії не мали успіху. 6 листопада 1962 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, в якій передбачалися примусові заходи проти ПАР, включаючи розрив дипломатичних відносин, закриття портів і аеродромів для південноафриканських кораблів і літаків, і головне — бойкот всіх її товарів й відмовлення від експорту товарів в цю країну, в тому числі зброї і боєприпасів¹⁷. США виступили проти цієї резолюції й відмовилися її підтримати. Аналогічну позицію американські делегати зайняли й під час засідання Ради Безпеки (серпень 1963 р.), коли, скориставшись правом «вето», вони провалили у висунутому країнами, що визволилися, проекті резолюції по Південній Африці пункт, де йшлося про бойкот південноафриканських товарів і заборону продажі ПАР стратегічних матеріалів¹⁸. Залишається фактом, що США, будучи постійним членом Ради Безпеки, досі не підтримали жодної резолюції ООН щодо санкцій, спрямованих проти ПАР. Американські дипломати наполягають на «мирному діалозі» з расистами, на методах «переконання і співробітництва». Тому й не дивно, що в січні 1971 р. США (разом з Англією) вийшли з комітету ООН по деколонізації й тричі використовували право «вето», коли йшлося про виключення ПАР з цієї міжнародної організації.

Незважаючи на те, що в 70-х роках Рада Безпеки неодноразово підтверджувала заборону на торгівлю зброєю і стратегічними товарами з ПАР¹⁹, США продовжують порушувати всі основні постанови ООН з цього питання. Зокрема, весною 1976 р. держдепартамент країни дозволив компанії «Дженерал електрик» продати урядові Форстера два атомних реактори, хоч ПАР і досі відмовляється підписати договір про нерозповсюдження ядерної зброї й виробляє власний збагачений уран. Крім того, південноафриканські товари користуються на американському ринку режимом найбільшого сприяння за системою ГАТТ. Американську зброю расистський уряд Форстера купує через такі африканські країни, як Лесото, Ботсвана, Малаві, що не мають торговельних бар'єрів з ПАР. Згідно з повідомленням американського журналу

¹⁶ Цит. за: Е. С. Пчелинцев, В. Г. Шкунаев, Я. Я. Этингер. Объединенные Нации против колониализма и расизма на Юге Африки, М., 1970, стор. 91—101.

¹⁷ Док ООН/А/ Res 1761 від 6 листопада 1962 р.

¹⁸ Док. ООН: S/1053; S/5384.

¹⁹ Див. Резолюції Ради Безпеки № 282 від 23 червня 1970 р. і № 311 від 4 лютого 1972 р.

«Африка ріпорт» в 1974 р. сума капіталовкладень США в ПАР досягла 1 457 млн. доларів, збільшившись порівняно з минулим роком на 26%. Вартість американського експорту в цю країну (1975 р.) становила 1 302 млн. доларів. Доля США на імпортному ринку ПАР з 1960 р. зберігається в межах 16—19%²⁰.

У відповідності з експансіоністськими планами на африканському континенті США всіляко заохочують дії ПАР на незаконно окупованій нею території Намібії (до 1968 р. — Південно-Західна Африка). Як відомо, у прийнятій 27 жовтня 1966 р. резолюції Генеральна Асамблея ООН підтвердила право народів Намібії на свободу і незалежність²¹ і ліквідувала мандат режиму Преторії на управління цією територією. Проте уряд Форстера знову відмовився підкоритися волі ООН. США, незважаючи на те, що проголосували за рішення ООН про надання незалежності Намібії, вже в 1967 р. на V спеціальній сесії Генеральної Асамблеї виступили проти вжиття санкцій проти ПАР. При цьому головним аргументом на захист своєї позиції вони висунули тезу про необхідність детально вивчити можливості «здійснення» раніше прийнятих рішень ООН по Намібії. На жаль, Рада Безпеки, через постійний опір США, Англії й Франції — його постійних членів, не змогла піти далі вищезгаданої резолюції, що має половинчастий характер²².

Ще в 1962 р. ООН визнала Південну Родезію несамоврядною територією з повним рівноправ'ям всіх її груп населення²³. Проте 11 листопада 1965 р. расистський режим Сміта в односторонньому порядку проголосив «незалежність», а 1 березня 1970 р. — «республіку». Радою Безпеки були вжиті широкі економічні санкції для ізоляції Південної Родезії на міжнародній арені²⁴. Однак всі зусилля ООН не мали ефекту, оскільки з режимом Солсбері продовжували підтримувати економічні зв'язки західні держави і, насамперед, Англія і США. У своїх виступах в різних органах ООН американські представники на словах засуджували режим Я. Сміта. Проте, коли мова зайшла про повну економічну блокаду Південної Родезії й застосування проти неї необхідних санкцій, Сполучені Штати в Раді Безпеки наклали «вето» на цю резолюцію*. Будучи тісно зв'язаними з економікою цієї країни, американські монополії боялися, що санкції ООН будуть включати не тільки заборону на поставку нафти в Південну Родезію, а поширяться на ПАР і Португалію.

Під час останніх подій в Анголі США виступили пособниками розкольницьких угруповань ФНЛА—УНІТА і південноафриканських агресорів. Ще до обговорення в Раді Безпеки питання про агресію ПАР проти ангольського народу американський представник Скрентон поспішив зробити заяву про невизнання представника Народної Республіки Ангола П. Лулуаля, який прибув до Нью-Йорка для участі в роботі Ради²⁵. А після того як Рада Безпеки прийняла резолюцію, в якій засудила агресію ПАР, Скрентон заявив, що «США не можуть підтримати резолюцію, оскільки у Сполучених Штатів є своя власна точка зору на незалежність африканських держав»²⁶. Що це за «власна точка зору» можна судити з виступу держсекретаря США Г. Кіссінджера на

²⁰ Див. «Africa Report», березень-квітень 1976 р.

²¹ Док. ООН A/Res 2145 від 27 жовтня 1966 р.

²² Див. док. ООН: S/IN 26 від 29 липня 1970 р.; S/Res 276 від 30 січня 1970 р.; S/Res 301 від 20 жовтня 1971 р.

²³ Див. док. ООН A/Res 1747 від 28 червня 1962 р.

²⁴ Див. док. ООН: A/Res 2024 від 11 листопада 1965 р.; S/Res 216, 217 (1965) та ін.

* Док. ООН S/Res 227 від 5 березня 1970 р.

²⁵ Дос. UN. S/PV 1900 від 26 березня 1976 р., стор. 3—5.

²⁶ Дос. UN. S/PV 1906 від 31 березня 1976 р., стор. 103; S/Res 387.

IV сесії ЮНКТАД, що відбулася в Найробі (Кенія). Звертаючись до представників молодих незалежних країн, він застеріг їх від проведення політики націоналізації й створення об'єднань для захисту інтересів цих країн. «Сполучені Штати,— заявив Г. Кіссінджер,— краще, ніж будь-яка держава, можуть пережити період економічної війни»²⁷.

Характеризуючи стратегію США в ООН щодо Африки на сучасному етапі, слід зазначити, що в загальній системі заходів, які сприяють проведенню політики неоколоніалізму, значну роль американський уряд відводить міжнародним спеціалізованим установам і, насамперед, Міжнародному банку реконструкції й розвитку (МБРР) та його дочернім підприємствам — Міжнародній асоціації розвитку (МАР), Міжнародному валютному фонду (МВФ), Міжнародній фінансовій корпорації (МФК) та ін. Керівна роль в них США гарантує монополіям значні додаткові ресурси за рахунок інших країн-членів, а також сприяє збільшенню експорту американського приватного капіталу. Як зазначав колишній статс-секретар Білого дому Бріммер, «якщо б програми допомоги були припинені, то приватні капіталовкладення за кордоном перетворилися б у марну витрату грошей, оскільки не було б гарантій їх безпеки»²⁸. Що ж до дипломатичних цілей, то як стало відомо з опублікованих у «Нью-Йорк Таймс» і «Вашінгтон Пост» повідомлень, при держдепартаменті США створене «спеціальне бюро, яке веде аналіз позицій африканських та інших країн, що визволилися, в ООН»²⁹. Ті з них, які не підтримують точки зору США з того чи іншого питання, заносяться до «чорного списку» і їм різко скорочується американська допомога. Сенатор Е. Кеннеді назвав цей захід уряду «політикою потенціальних репресій». Як відзначають багато спостерігачів в ООН, американські дипломати в цій міжнародній організації кожного разу застосовують тактику нажиму і саботажу, коли на порядку денному стоїть питання про інтереси народів, які борються проти імперіалізму, колоніалізму і расизму.

Виступаючи на XXV з'їзді КПРС Генеральний секретар нашої партії Л. І. Брежнев підкреслював: «Досвід революційного руху останніх років наочно показав: якщо виникає реальна загроза пануванню монополістичного капіталу і його політичних ставлеників, імперіалізм іде на все, відкидаючи всяку видимість будь-якої демократії. Він готовий розтоптати і суверенітет держав, і будь-яку законність, не кажучи вже про гуманність... Але все це в кінцевому підсумку приречене на провал. Справа свободи, справа прогресу — непереможна»³⁰.

Нині у Вашингтоні багато пишуть і говорять про зміни в політичному підході США до африканських проблем, у тому числі й в ООН. Однак, як відомо, американські представники в Раді Безпеки двічі за останній час використовували право «вето». Зокрема, вони проголосували проти вступу до ООН Народної Республіки Ангола, а також заблокували прийняття резолюції з палестинської проблеми³¹. Ці дії дипломатії США свідчать про те, що, незважаючи на заяви про «нові елементи» американської політики в Африці, стратегічна лінія США в ООН й далі спрямована проти національно-визвольної боротьби народів «чорного континенту».

²⁷ Цит. за «Правда», 7 травня 1976 р.

²⁸ «The New York Times», 5 грудня 1965 р.

²⁹ «The New York Times», 9 січня 1976 р.; «Washington Post», 10 січня 1976 р.

³⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 33—34.

³¹ Див. «Правда», 5 червня 1976 р.

Замітки

**С. О. КРУТИКОВ (Київ)
з досвіду виховання
РАДЯНСЬКОЇ МОЛОДІ в дусі
СОЦІАЛІСТИЧНОГО
ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ
(1970—1975 рр.)**

Сучасний етап розвитку світової соціалістичної співдружності висуває як один з головних напрямів ідейно-виховної діяльності КПРС і братніх марксистсько-ленінських партій виховання трудящих в дусі інтернаціоналізму. В резолюції XXIV з'їзду

партії підкреслювалося, що КПРС «...надає важливого значення вихованню всіх трудящих в дусі радянського патріотизму..., інтернаціоналізму, непримиренності до проявів націоналізму, шовінізму, і національної обмеженості, в дусі поваги до всіх націй і народностей»¹.

За п'ятиріччя, що минуло після XXIV з'їзду партії, була проведена значна робота по зміцненню інтернаціоналістської свідомості мас. Партійні організації, як указувалося в Звітній доповіді XXV з'їзду КПРС, «...повели роботу по патріотичному й інтернаціональному вихованню трудящих більш ініціативно і широко»². В активізації цієї роботи величезну роль відіграло святкування п'ятдесятиріччя утворення СРСР і тридцятиріччя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

«Утвердження в свідомості трудящих, насамперед молодого покоління, ідей радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордості за Країну Рад, за нашу Батьківщину, готовності стати на захист завоювань соціалізму...»³ — завдання комуністів по вихованню підростаючого покоління.

В роботі по інтернаціональному вихованню трудящих, і особливо молоді, КПРС і марксистсько-ленінські партії соціалістичних країн спираються на масові громадські організації. Одне з центральних місць у цьому належить комуністичним організаціям молоді країн соціалістичної співдружності, серед них провідне місце займає Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді.

У даній замітці зроблена спроба висвітлити досвід роботи ВЛКСМ по інтернаціональному вихованню радянської молоді за минуле п'ятиріччя.

Велике значення за останні роки набула участь комсомолу у проведенні інтернаціонально-патріотичних заходів, присвячених ювілейним датам — 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, 25- і 30-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні та ювілейним датам братніх країн соціалізму. Особливе місце серед них займають Всесоюзні походи комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу й інтернаціональні походи молоді соціалістичних країн, фестивалі дружби, Всесоюзні ленінські

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стр. 228.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 84.

³ Там же.

уроки, читацькі конференції, конкурси студентських праць і лєнінські заліки.

XVII з'їзд ВЛКСМ відмічав, що за минуле п'ятиріччя зміцніли і поглибилися братерські відносини ВЛКСМ із спілками молоді соціалістичних країн. Двосторонні зв'язки і співробітництво охоплюють сьогодні всі сторони життя юнаків і дівчат братніх країн. Тільки за чотири роки (1970—1974 рр.) у соціалістичних країнах побувало 407 радянських молодіжних делегацій (6076 чол.), 12 тис. членів студентських будівельних загонів, в СРСР — 439 молодіжних делегацій (5 150 чол.) з соціалістичних країн і 12 тис. членів студентських будівельних загонів⁴. У складі делегацій і будівельних загонів були комсомольські працівники, активісти, кращі виробничники.

Посиленню контактів між молоддю соціалістичних країн, дальшому зміцненню їх дружби сприяли проведені за останні роки фестивалі, зустрічі, дні дружби між молоддю СРСР і НРБ, УНР, НДР, СРВ, Куби, МНР, ПНР і ЧССР. Молодіжні фестивалі дружби відіграють важливу роль в активізації діяльності комсомольських організацій по інтернаціональному вихованню молоді, служать справі дальшого розвитку співробітництва і зміцнення дружби між молоддю і народами соціалістичних країн. Одним із прикладів може бути фестиваль дружби молоді Радянського Союзу і Німецької Демократичної Республіки, присвячений 100-річчю з дня народження В. І. Леніна і 25-річчю розгрому фашизму.

Радянська молодіжна делегація на ньому була представлена 600 делегатами і 300 чол. прибуло поїздом Дружби. Форум радянської і німецької молоді, як відмітив ЦК ВЛКСМ, «...повинен сприяти дальшому розвитку дружби і співробітництва між молоддю і народами СРСР і НДР, справі інтернаціонального виховання молодого покоління наших країн, ознайомленню молоді НДР з практичним перетворенням в життя ідей В. І. Леніна, досягненням нашої країни в комуністичному будівництві, діяльністю ВЛКСМ, його роллю в комуністичному вихованні молоді»⁵.

Нині в СРСР діють табори дружби молоді різних соціалістичних країн, в яких відпочивають активісти братніх молодіжних комуністичних спілок (Угорщини, Польщі, Чехословаччини та інших соціалістичних країн). У них вони обмінюються досвідом роботи по ідейно-політичному вихованню молоді, знайомляться з досягненнями радянського народу в комуністичному будівництві, діяльністю КПРС. Перед посланцями молодіжних організацій соціалістичних країн виступали секретарі ЦК ВЛКСМ, які розповіли про роботу комсомольських організацій країни по виконанню рішень з'їздів КПРС, проводились семінари по ідейно-політичному вихованню молоді в дусі братерської дружби народів соціалістичних країн і пролетарського інтернаціоналізму, готовності їй до захисту світової соціалістичної співдружності. Юнаки і дівчата, які приїжджали в табори дружби, виїжджали на екскурсії, зустрічалися з радянською молоддю, організовували поїздки в Москву з відвіданням Кремля, Виставки досягнень народного господарства, покладенням вінків до Мавзолею В. І. Леніна і могили Невідомого солдата⁶.

Великою популярністю серед молоді користуються читацькі конференції. ЦК ВЛКСМ, колегія Міністерства культури СРСР, секретаріат Спілки письменників СРСР, бюро Головного Політичного Управління

⁴ Некоторые материалы к отчету ЦК ВЛКСМ XVII съезду ВЛКСМ, М., 1974, стр. 51.

⁵ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 4, спр. 3060, арк. 63—64.

⁶ Там же, спр. 3089, арк. 63—64.

РА і ВМФ у спільній постанові «Про підсумки всесоюзної молодіжної читацької конференції «Заповітам Леніна вірні» (квітень 1971 р.), присвяченій 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, дали високу оцінку інтернаціональному змісту роботи, проведеній у ході цієї конференції. В постанові відмічається, що заходи — бесіди, зустрічі, конференції, виставки і т. д. — давали молодим читачам можливість зрозуміти суть ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму. Це досягалося шляхом широкої пропаганди матеріалів міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій у Москві в 1969 р., висвітленням актуальних проблем сучасності, подій зарубіжного і внутрішнього життя. В бібліотеках України, Молдавії, Киргизії, Грузії, Литви, Латвії, автономних республік і областей РРФСР — Північної Осетії, Чечено-Інгушетії пропагувалась література про ленінські принципи національної політики, про загальний вклад республік у будівництво комуністичного суспільства, про розквіт економіки і національних культур. Значне місце було відведено пропаганді ленінських заповітів про захист соціалістичної Вітчизни і героїчних, інтернаціональних традицій радянського народу.

Узловська міська бібліотека Тульської області організувала кімнату бойової слави, проводила бесіди, зустрічі з допризовною молоддю. В результаті за рік кімнату відвідало понад 7500 чол., а по темах бесід і зустрічей було видано 9456 примірників книг. Всього у всесоюзній молодіжній читацькій конференції взяло участь близько 320 тис. комсомольських організацій і більше 300 тис. бібліотек. Близько 20 млн. юнаків і дівчат були залучені до вивчення творів В. І. Леніна⁷.

У січні 1971 р. відбувся Всесоюзний похід комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу, присвячений 50-річчю утворення СРСР. Головна мета походу — збирання і вивчення юнаками і дівчатами матеріалів про революційні, бойові і трудові традиції КПРС і радянського народу, ознайомлення з соціальними і економічними перетвореннями, які відбулися в кожній союзній і автономній республіці, краї і області, місті і районі; активна пропаганда серед молоді досвіду Комуністичної партії Радянського Союзу по втіленню в життя ленінських принципів розв'язання національного питання, всесвітньо-історичного значення утворення СРСР, непорушної дружби народів Радянського Союзу.

Партійні організації Збройних Сил взяли активну участь у походах. Вони провели велику військово-патріотичну і оборонно-масову роботу із старшокласниками в школах, студентами вузів, робітничою і колгоспною молоддю, допомогли місцевим організаціям ВЛКСМ і ДТСААФ у створенні і налагодженні роботи 3296 військово-спортивних таборів⁸, в яких юнаки допризовного і призовного віку набувають навиків військового життя.

Під час всесоюзного походу проводились походи по дорогах ратних подвигів Радянських Збройних Сил, спільних бойових дій військових з'єднань братніх країн, інтернаціональних партизанських загонів і загонів Опору. В роботі V підсумкового Всесоюзного зльоту учасників походу взяли участь делегації спілок молоді Болгарії, Угорщини, НДР, Куби, Монголії, Польщі, Румунії та Чехословаччини⁹.

Радянська делегація брала участь в другому етапі інтернаціонального походу молоді соціалістичних країн (СРСР, УНР, НРБ, НДР, СРР, ПНР і ЧССР) — «Прапор перемоги», присвяченому 25-річчю розгрому фашистської Німеччини. Маршрут походу проходив по території СРСР,

⁷ Документи ЦК ВЛКСМ 1971 года, М., 1972, стор. 135—138.

⁸ От съезда к съезду, М., 1974, стор. 77.

⁹ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, спр. 1367, арк. 119.

Угорщини, Чехословаччини та Німецької Демократичної Республіки. Учасники походу вели пропаганду героїчної історії й інтернаціональної місії Радянської Армії, боротьби народів за соціалізм і комунізм, здійснювали спільні походи по місцях революційної, бойової і трудової слави народів СРСР і соціалістичних країн. Вони провели десятки мітингів, масових патріотичних і інтернаціональних свят, зустрічей з ветеранами Великої Вітчизняної війни, революційного руху, боротьби проти фашизму, з воїнами країн Варшавського Договору. На цих мітингах і зустрічах юнаки і дівчата продемонстрували свою непохитну рішучість продовжувати велику справу Леніна, зміцнювати дружбу і єдність молодого покоління соціалістичних країн у боротьбі за мир і щастя народів¹⁰.

В період підготовки святкування 50-річчя утворення СРСР ВЛКСМ провела Всесоюзний Ленінський урок на тему «Ми — патріоти, інтернаціоналісти»¹¹. На підприємствах, в установах, навчальних закладах країни, в колгоспах, в армійських частинах і на кораблях мільйони юнаків і дівчат зустрічалися в ході ленінського уроку з ветеранами війни і революцій, знатними людьми нашої Батьківщини, працівниками літератури і мистецтва.

За останні роки Всесоюзні походи комсомольців і молоді Радянського Союзу й інтернаціональні походи молоді соціалістичних країн, ленінські уроки почали проводитися систематично і набули значення великих інтернаціонально-патріотичних заходів, в яких беруть участь тисячі комсомольських організацій і мільйони представників цивільної і військової молоді.

Заслугує уваги діяльність центральних органів ВЛКСМ, молодіжних газет і журналів по висвітленню інтернаціональної дружби молоді соціалістичних країн. Великі групи журналістів щороку їдуть у відрядження в країни соціалістичної співдружності. Така форма зв'язку дає можливість оперативно, цікаво, переконливо пропагувати серед радянської молоді успіхи братніх країн і народів у соціалістичному будівництві, поширювати передовий досвід зарубіжних молодіжних комуністичних спілок, знайомити широке коло читачів з історією, традиціями і звичаями народів соціалістичних країн.

Комсомольські організації вищих навчальних закладів країни беруть участь в роботі по інтернаціональному вихованню молоді. В останні роки у вузах країни розвинулась така специфічна форма роботи, як проведення Всесоюзних конкурсів студентських праць, в яких брали участь також курсанти військових училищ країни. Ці конкурси проводяться з корінних проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ і міжнародного молодіжного руху. Про широку участь студентства в них говорить той факт, що тільки у IV Всесоюзному конкурсі, присвяченому 50-річчю утворення СРСР, брало участь близько 900 тис. студентів¹².

Конкурси студентських наукових праць стали однією з діючих форм підвищення інтересу студентства вузів до марксистсько-ленінської теорії, до самостійного її вивчення, виховання непримиренності до будь-яких проявів буржуазної ідеології, націоналізму й опортунізму.

Комсомольські організації весь час вдосконалюють і розвивають форми і методи інтернаціонального виховання молоді. Центральні Комітети ЛКСМ союзних республік, обкоми, міськкоми і райкоми комсомолу при організації навчання комсомольського активу звертають по-

¹⁰ Там же, оп. 4, спр. 3009, арк. 56—57.

¹¹ От съезда к съезду, стор. 65.

¹² Документы ЦК ВЛКСМ, стор. 133.

стійну увагу на вивчення ленінської національної політики, на практику роботи по інтернаціональному вихованню молоді. При багатьох комітетах комсомолу створені й ініціативно діють сектори і комісії по інтернаціональному вихованню. Активно використовуються виробничі зв'язки із спорідненими підприємствами у братніх країнах соціалізму, зв'язки міст-побратимів, діють клуби інтернаціональної дружби, виставки, присвячені успіхам братніх народів у розвитку економіки, науки, культури, проводяться огляди студентських курсових і дипломних праць, присвячених інтернаціональній тематиці, практикуються спільні учнівські табори праці і відпочинку, обмін студентськими будівельними загонами тощо.

Різноманітність форм роботи по інтернаціональному вихованню молоді, глибина змісту і масовість її свідчать про те, що в роботі ВЛКСМ складається певна система, позитивний досвід якої необхідно закріпити і вдосконалювати.

Ф. Г. СМЕРИЧЕВСЬКИЙ (Донецьк)
ПРО ФОРМУВАННЯ
МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОГО
СВІТОГЛЯДУ
МОЛОДИХ РОБІТНИКІВ
(1959—1965 рр.)

Одним з головних завдань КПРС в період комуністичного будівництва партія визначає формування нової людини. «Партія ставить завданням виховання всього населення в дусі наукового комунізму, добиваючись, щоб трудящі глибоко розуміли хід

і перспективи світового розвитку, правильно розбиралися в подіях всередині країни і на міжнародній арені, свідомо будували життя по-комуністичному»¹,— записано в Програмі КПРС.

Комуністична партія нагромадила значний досвід у справі марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійних. На всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва вона використовувала такі її форми і методи, які відповідали насущним завданням часу.

Система політичної освіти молоді має ряд специфічних рис. Це зумовлюється, з одного боку, тим, що ця аудиторія відрізняється високою сприйнятливістю, вимогливістю до емоціональної сторони знання, з другого,— недостатністю необхідного практичного досвіду, погляди молодих слухачів на життя, класова самосвідомість перебувають у стадії формування. Все це в значній мірі підвищує вимогливість як до роботи самих гуртків і семінарів, так і до їх керівників.

У досліджуваній період Комуністична партія приділяла значну увагу ідейному загартуванню робітничого класу. Згідно з постановою Центрального Комітету КПРС від 9 січня 1960 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах»². Донецький, Дніпропетровський, Запорізький і Ворошиловградський обкоми Компартії України, міськкоми і райкоми партії розробили заходи, спрямовані на наближення політичного навчання до життя. В рішеннях пленумів обкомів партії Донецького (25 березня 1960 р.), Ворошиловградського (17 березня 1960 р.), Запорізького (17 травня 1960 р.) і бюро Дніпропетровського

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1964, стор. 103.

² «Радянська Україна», 10 січня 1960 р.

обкому партії (3 лютого 1960 р.)³ вказувалося на необхідність утворення додаткових гуртків і семінарів по вивченню матеріалів ХХІ з'їзду партії, історії Комуністичної партії Радянського Союзу, поліпшення теоретичної і методичної підготовки пропагандистських кадрів. У 1958—1959 навчальному році в системі комсомольської політичної освіти на Україні, в гуртках по вивченню історії КПРС, наприклад, навчалось 217 863 чол., а в 1961—1962 навчальному році — 287 630 чол.⁴ У роки семирічки в республіці значно розширилась мережа політичного навчання, зросла кількість слухачів. Так, їх число збільшилось на заводах «Запоріжсталь» в 6,5 раза, на ждановському «Азовсталь» — 6,4, на дніпропетровському ім. Петровського — в 2,5 раза⁵. Значно зросла кількість молодих робітників серед слухачів. Якщо в 1958—1959 навчальному році в Запорізькій області контингент цієї категорії в системі політичної освіти становив 27%, то в 1964—1965 навчальному році — 63%⁶.

Оволодінню молоддю марксистсько-ленінською теорією сприяла також мережа партійної освіти. На кінець семирічки в республіці в ній навчалось 500 тис. юнаків і дівчат (15% загальної кількості слухачів) проти 300 тис. на початку семирічки⁷. В основному це був комсомольсько-молодіжний актив працюючої молоді з середньою освітою. В комсомольських організаціях Донецької, Дніпропетровської, Ворошиловградської, Запорізької областей число молодих робітників в мережі партосвіти збільшилось в 2,5—3 рази. В 1958—1959 навчальному році в цих областях партійні гуртки і семінари, відвідувало 14% молодих робітників від загальної кількості слухачів, а в 1964—1965 навчальному році — 21%⁸.

Залучення молодіжного активу до занять в партійній політмережі сприяло покращенню ідейно-політичної підготовки комсомольських кадрів, формуванню в них марксистсько-ленінського світогляду, що в свою чергу позитивно відбилось на виховній роботі серед молоді.

Партійні організації України, здійснюючи керівництво політичною освітою молоді, націлювали її на поєднання політичної освіти з боротьбою за підвищення продуктивності праці, пошуком виробничих резервів.

У досліджуваній період в системі політичної освіти виникли нові форми навчання. Однією з таких форм стали гуртки «Комунізм — практичне завдання нашого покоління», рекомендовані ЦК ВЛКСМ, які завоювали популярність серед молодих виробничників. Лише в Запорізькій області в 1961—1962 навчальному році працювало більше 320 таких гуртків, в яких навчалось близько 10 тис. юнаків і дівчат, в Дніпропетровській області — понад 500 з контингентом 13 тис. чол., в Донецькій та Ворошиловградській областях більше як по 15 тис. юнаків і дів-

³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 67, спр. 4, арк. 1; «Луганская правда», 18 березня 1960 р.; Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 24, оп. 22, спр. 6, арк. 9; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 36, спр. 23, арк. 1—2.

⁴ І. І. Ніколаєнко. Сучасник епох майбутнього. К., 1966, стор. 169.

⁵ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 272, оп. 1, спр. 91, арк. 21; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 50, оп. 3, спр. 155, арк. 11; ф. 326, оп. 58, спр. 273, арк. 32; ф. 693, оп. 8, спр. 42, арк. 29; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 395, оп. 1, спр. 516, арк. 15.

⁶ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 67, спр. 4, арк. 4.

⁷ Довідник ЛКСМУ в цифрах і фактах, К., 1974, стор. 24, 54.

⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 216, спр. 101, арк. 159; спр. 137, арк. 108; спр. 167, арк. 143; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 60, спр. 12, арк. 14; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 2—5, спр. 565, арк. 72.

чат, а всього по республіці в 9 тис. гуртках навчалось близько 400 тис. робітничої молоді⁹.

В мережі комсомольської політичної освіти відбувались глибокі якісні зміни в формах і методах її функціонування. Практика організації навчання після червневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС збагатилась якісно новим засобом підвищення його дійовості — практичними завданнями. Конкретно пов'язуючи навчання з виробництвом, цей метод сприяв підвищенню ідейного рівня занять, зростанню інтересу до них молоді, залученню її до творчого пошуку, активізації виробничої і громадсько-політичної діяльності, вихованню в неї комуністичного ставлення до праці і соціалістичної власності. Криворізькі комсомольці виступили з цінною ініціативою — працювати під девізом «Гуртку — конкретну справу»¹⁰. Ініціатива криворізьців знайшла підтримку серед інших організацій ЛКСМУ. Так, на заводах «Комунар» і електровозоремонтному м. Запоріжжя пропагандисти і слухачі очолили рейди по виявленню внутрішніх резервів виробництва. «Кожний молодий спеціаліст — пропагандист» — такий заклик висунули донецькі комсомольці, вважаючи участь молодих спеціалістів у виховній роботі частиною їх особистого вкладу в будівництво комунізму¹¹. Ця ініціатива знайшла підтримку в багатьох областях республіки.

Проте в діяльності мережі політичної освіти в середині 60-х років мали місце і недоліки: недосконалість структури навчання, формалізм у проведенні занять.

У 1963 р. було запроваджено нову систему комсомольської політосвіти, яка допомагала юнакам і дівчатам глибоко і всебічно оволодівати марксистсько-ленінською теорією. Створена з урахуванням теоретичної і загальноосвітньої підготовки молодих виробників, добровільності у виборі форми навчання ця система характеризувалась більшою стрункістю, забезпечувала систематичне, послідовне і наступне вивчення всіх складових частин марксистсько-ленінської теорії — в початковій, середній і вищій ланках політичного навчання. Основу її складали гуртки «Два світи — дві юності», «Моральний кодекс будівника комунізму», «Основи комуністичної моралі» і семінари з корінних проблем комуністичної моралі та вивчення теоретичної спадщини В. І. Леніна, життя і діяльності видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави. На 1965—1966 навчальний рік ЦК ВЛКСМ дещо змінив структуру комсомольської політосвіти. Молодь стала навчатися в гуртках «Наш ленінський комсомол», «Кругозір», «Бесіди про партію», «Бесіди про мораль», «Бесіди про виробничий колектив», в семінарі — «Молодь і суспільний прогрес», в «Університеті молодого марксиста».

Була введена триступенева послідовність в навчанні. Початкова ланка була розрахована на молодь з освітою 7—8 класів. Юнаки і дівчата підвищували свої політичні знання в гуртках по вивченню біографії В. І. Леніна (по програмі початкової політшколи), «Наш ленінський комсомол» (історія ВЛКСМ) і «Кругозір» (основи політичних знань). В середній ланці навчались комсомольці і молодь з середньою освітою в

⁹ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 24, оп. 22, спр. 20, арк. 90—94; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 22, оп. 13, спр. 90, арк. 23; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 424, оп. 8, спр. 27, арк. 16; «Молодь України», 4 грудня 1961 р.; І. І. Ніколаєнко. Назв. праця, стор. 169.

¹⁰ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 9870, оп. 1, спр. 6, арк. 166.

¹¹ Ю. Єльченко. Бойовий помічник партії, К., 1963, стор. 61—62.

гуртку «Бесіди про партію». Вища ланка була розрахована на молодь з вищою і незакінченою вищою освітою, яка вивчала історію КПРС, політекономію і філософію. Їй рекомендувались теоретичні семінари по окремих лєнінських працях, а також ряд проблемних семінарів, об'єднаних в «Університет молодого марксиста». Особливо виділявся семінар по темі: «Молодь і суспільний прогрес», розрахований на юнаків і дівчат з середньою спеціальною освітою. Його програма розкривала основні положення марксистської теорії суспільного прогресу, роль радянської молоді в побудові комуністичного суспільства. Поряд з гуртками і семінарами комсомольська політмережа доповнювалась молодіжними політичними клубами: «Прометей», «Глобус», «Червона гвоздика», «Орбіта», «Олімп» та ін.

Перебудова партійного і комсомольського політичного навчання вимагала від первинних партійних і комсомольських організацій уважного підходу до комплектування всіх ланок як партійної, так і комсомольської освіти. Партійні комітети промислових підприємств подавали допомогу комітетам комсомолу. Комуністи Дніпропетровська, Комунарська, Кадіївки, Єнакієва, Жданова та інших міст допомагали кожному молодому виробничнику вибрати форму навчання в системі політосвіти. В партійних комітетах підприємств були своєчасно розроблені перспективні плани підвищення загальноосвітнього і політичного рівня молодих робітників. Стан політичної освіти робітничої молоді обговорювався на засіданнях парткомів, партбюро і партійних зборах. В результаті вжитих заходів зросла мережа комсомольської політичної освіти. Так, в Донецькій області число молоді, що навчалась в мережі комсомольської політосвіти, виросло з 78 тис. в 1959—1960 навчальному році до 190 тис. в 1965—1966 році, відповідно в Ворошиловградській області з 57 тис. до 140 тис., в Запорізькій — з 54 тис. до 110 тис.¹²

Комсомольські організації, залучаючи молодих робітників до масових форм політичної освіти, разом з тим приділяли увагу самостійному вивченню молоддю марксистсько-лєнінської теорії і історії КПРС. Для цієї частини юнаків і дівчат організовувалися лекції і цикли лекцій, індивідуальні і групові консультації, теоретичні співбесіди і конференції. Партійні і комсомольські комітети складали примірні особисті плани вивчення лєнінських творів для молоді різного загальноосвітнього рівня. У 1962 р. самостійно вивчали матеріали XXII з'їзду і Програму КПРС у Ворошиловградській області 7 720 чол., Донецькій — близько 9 тис. і Дніпропетровській — 8100. Для них партійні органи разом з комітетами комсомолу організовували лекції при будинках і кабінетах політичної освіти, при університетах марксизму-лєнінізму, на підприємствах діяли постійно діючі лекторії і консультаційні пункти¹³. Партійні та комсомольські організації для цієї категорії молоді організовували цикли лекцій, проводили теоретичні конференції, Лєнінські читання, співбесіди, Лєнінські уроки, громадську атестацію.

Щоб задовольнити запити всіх категорій юнацтва, залучити їх до активного громадського життя, в комсомольських організаціях були створені політичні молодіжні клуби по інтересах, що входили в систему комсомольської політичної освіти.

¹² Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 311, оп. 3, спр. 191, арк. 41; «Молода гвардія», 29 червня 1965 р.; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 19, спр. 356, арк. 13, 37, 64, 68.

¹³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 15, спр. 66, арк. 41; оп. 16, спр. 408, арк. 69; «Луганская правда», 14 листопада 1964 р.

Політичні клуби поєднували різні форми ідейного впливу на молодь: семінар і екскурсію, тематичний вечір і творчу дискусію, тематичну конференцію і тематичні збори, вечори запитань і відповідей з зустрічами з цікавими людьми. Першими їх організаторами були лєнінградці, а уже в 1964 р. в Ворошиловградській області працювало 17 таких клубів, Запорізькій — 12, Дніпропетровській — 15, Донецькій — 18¹⁴. Так, молодіжний політичний клуб «Неспокійні серця» при будинку культури ім. К. Маркса ждановського заводу ім. Ілліча лише за два роки провів 21 тематичний вечір, 4 літературних диспути, 2 карнавали, 8 усних журналів, 10 зустрічей з ветеранами громадянської, Великої Вітчизняної воєн і ударниками комуністичної праці¹⁵.

Значну увагу приділяли партійні і комсомольські організації добору і підготовці пропагандистських кадрів для комсомольської політмережі. Для роботи з молоддю парторганізації направляли досвідчених пропагандистів. Вони відвідували спільні семінари керівників гуртків партійної і комсомольської політмережі. Комуністи очолювали методичні ради, молодіжні секції при райкомах, міськкоммах комсомолу і партійних кабінетах підприємств.

У роки семирічки поліпшився якісний склад пропагандистів, закріплених в молодіжній мережі. У 1965 р. там працювало членів і кандидатів в члени КПРС 81%, з вищою і неповною вищою освітою — 71%, кожний другий з них мав стаж роботи більше трьох років, з 50 тис. пропагандистів близько 15 тис. було інженерів¹⁶. Тільки в Донецьку в комсомольській політмережі з 1450 пропагандистів 180 — партійні, радянські і профспілкові працівники, 600 — господарські керівники та інженерно-технічні працівники. У 1965 р. їх кількість зросла відповідно до 240 і 1000, в той час як кількість пропагандистів збільшилась до 2 тис. чол.¹⁷.

Найбільш дійовою формою роботи з пропагандистами стали теоретичні і методичні конференції, які проводились щорічно в Донецьку, Запоріжжі, Дніпропетровську, Ворошиловграді та інших містах республіки. Ось теми деяких з них: «Марксистсько-лєнінська спадщина — фундамент політичної освіти і виховання в системі комсомольського політнавчання», «Лєнінські принципи партійної пропаганди», «Формування громадської активності — одне з головних завдань системи комсомольського політичного навчання», «Роль і місце комсомольського політичного навчання в системі політичного виховання молоді»¹⁸. Обласним конференціям передували районні. Організовувались зустрічі за «Круглим столом», проводились відповідні соціологічні дослідження. Матеріали конференцій широко популяризувались серед пропагандистів з допомогою преси і спеціально випущених збірників та бюлетенів. Досвід роботи показав, що проведення таких конференцій давало можливість пропагандистам збагатити свої теоретичні знання і значно підняти свою методичну майстерність.

У зв'язку з розвитком і дальшим удосконаленням системи комсомольської освіти, партійні та комсомольські організації в період між ХХІ і ХХІІІ з'їздами КПРС турбувались також про підготовку резерву пропагандистів. У Дніпропетровській області, наприклад, існували за-

¹⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 16, спр. 401, арк. 19, 26; спр. 409, арк. 27; спр. 427, арк. 35; спр. 579, арк. 52; спр. 825, арк. 62—63; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 327, оп. 71, спр. 4, арк. 36.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 15, спр. 66, арк. 41.

¹⁶ Там же, оп. 18, спр. 10, арк. 35—36.

¹⁷ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 18, оп. 25, спр. 1, арк. 94.

¹⁸ Комсомольские кружки и семинары, М., 1973, стор. 23—28.

ступники пропагандистів¹⁹. Це були, як правило, молоді спеціалісти з вищою освітою. Відвідуючи заняття, вони поступово засвоювали зміст і особливості учбової програми, знайомились з методичними прийомами кращих пропагандистів. За учбовий рік їм доручалось самостійно проводити окремі заняття. Пройшовши таку стажировку, більшість з них ставали керівниками гуртків і семінарів і успішно вели в них заняття. У Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Ворошиловградській областях резерв пропагандистів готували також на комсомольських (або пропагандистських) факультетах при вечірніх університетах марксизму-ленінізму. У 1963 р. на комсомольському факультеті першого набору Донецького вечірнього університету марксизму-ленінізму було підготовлено 100 пропагандистів, Дніпропетровського — 200, Запорізького — 80²⁰. У 1964—1965 навчальному році по республіці в вечірніх університетах марксизму-ленінізму навчалось 8658 чол. з числа комсомольського активу. По закінченні університету більшість слухачів отримувала громадську професію пропагандиста системи комсомольської політичної освіти²¹.

Таким чином, система комсомольської політичної освіти постійно вдосконалювалася, що дозволяло дотримуватися принципів послідовності в політичному навчанні молодих робітників, більш глибокому вивченню ними марксистсько-ленінської теорії.

¹⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 9870, оп. 1, спр. 21, арк. 3—5.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 16, спр. 25, арк. 56; спр. 578, арк. 7—9; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 22, оп. 11, спр. 3, арк. 12.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 18, спр. 10, арк. 35—36.

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)
ДІЯЛЬНІСТЬ СХІДНОГО ВІДДІЛУ
ПРИ ОДЕСЬКОМУ ГУБКОМІ ПАРТІЇ
(1920 р.)

Багатонаціональна організація — Східний відділ, що діяла в 1920 р. при Одеському губкомі партії, досі не згадувалася в історичній літературі. Тим часом висвітлення її історії, змісту діяльності становить, на

нашу думку, певний науковий інтерес. І ось з яких міркувань. Утворення і функціонування цієї організації є вагомим свідченням величезної уваги Комуністичної партії до іноземних комуністів та комуністів національних меншостей в нашій країні. До Східвідділу входили грецькі, вірменські, персидські, татарські, турецькі комуністи*. За даними губкому, трудящих цих національностей в Одесі на той час була значна кількість**. Зрозуміло, що виховна, політична і пропагандистська робота серед них мала велике значення. Немаловажним є те, що йдеться про діяльність на Україні іноземних комуністів та комуністів національних меншостей, до того ж в одній організації, серед трудящих народів Сходу, яка ще мало досліджена.

Комуністична партія відводила чільне місце роботі серед трудящих народів Сходу. На II Всеросійському з'їзді комуністичних організацій народів Сходу, який відбувся 22 листопада — 3 грудня 1919 р.

* Є дані про входження до нього арабів і представників народностей Кавказу (ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 144, арк. 3).

** Відомо, що в 1920 р. в Одесі вівся облік іноземних трудящих. На вересень було зареєстровано, зокрема, близько 1 тис. чол. греків, 900 чол. турків, 108 — персів (Одеський обласний державний архів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 64, арк. 46).

у Москві, з доповіддю виступив В. І. Ленін¹. З'їзд намітив завдання в галузі партійної і радянської роботи на Сході, обрав новий склад Центрального бюро комуністичних організацій народів Сходу при ЦК РКП(б), якому було доручено налагодити видання національними мовами газет, журналів, брошур, листівок, звернути особливу увагу на зміцнення місцевих партійних організацій, побудованих за принципом пролетарського інтернаціоналізму.

Рішення з'їзду стосувалися, насамперед, роботи в національних районах Радянської країни, але вони сприяли також її розгортанню в республіках, де трудящі народів Сходу становили меншість. Тут цією роботою керували національні комуністичні організації РКП(б). Прийнятий на VIII Всеросійській конференції (грудень 1919 р.) Статут партії передбачав для ведення окремих форм партійної діяльності створення спеціальних відділів при комітетах партії, в тому числі національних. Порядок організації цих відділів визначався окремими інструкціями². 26 лютого 1920 р. ЦК РКП(б) затвердив Інструкцію про роботу серед національних меншостей. «Для ...керівництва пропагандою і агітацією серед різних національностей,— вказувалося в документі,— при ЦК РКП(б) організуються відповідні національні бюро». При республіканських і місцевих партійних комітетах також створювалися національні бюро агітації і пропаганди «для ведення партійної роботи рідною мовою кожної національності»³⁻⁴.

Протягом 1920 р. Комуністична партія, як і раніше, приділяла велику увагу організаційному оформленню і діяльності національних комуністичних секцій на Україні, в тому числі тих, що вели роботу серед трудящих Сходу. В серпні того року при ЦК КП(б)У було створено Центральне комуністичне бюро (відділ) народів Сходу* для «проведення в життя ідей комунізму серед народностей Сходу і робітників-татар України». За 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У двічі слухало питання про роботу серед трудящих-мусульман** та трудящих-греків⁵.

Виникненню Східвідділу при Одеському губкомі партії передувала значна підготовча діяльність. Ще 9 серпня 1920 р. президія Одеського губбюро дозволила організувати мусульманську секцію при губкомі, а 17 серпня спеціально заслухала питання «Про грецьку секцію». В ухвалі відзначалося: «Створити при агітпропі (відділ агітації і пропаганди. — В. М.) губбюро грецьку секцію і повести широку агітаційну роботу серед грецького населення». Для об'єднання сил і координації дій було запропоновано заснувати організацію комуністів народів Сходу. Президія губбюро це питання вирішила позитивно⁶. 7 вересня 1920 р. при відділі агітації і пропаганди Одеського губкому партії був створений Східвідділ у складі трьох національних секцій: грецької (секретар —

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 299—310.

² Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 433.

³⁻⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 129, арк. 1.

* На 21 вересня 1920 р. Бюро (Відділ) народів Сходу налічувало 10 чол. (ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 9, арк. 144).

** У перші роки Радянської влади в офіційних документах широко вживалися терміни: «трудящі-мусульмани», «комуністи-мусульмани», «мусульманські секції», «мусульманські організації» і т. п. Ними користувалися, як правило, коли йшлося про трудящих або партійні організації східних народів країни, які говорили в основному тюркськими мовами (азербайджанською, татарською, туркменською, узбекською та ін.), а також про турецьких інтернаціоналістів.

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 9, арк. 144; спр. 422, арк. 44; оп. 145-а, арк. 45 зв., арк. 110 зв.

⁶ Там же, спр. 201, арк. 19, 25, 34; ф. 29, оп. 1, спр. 7, арк. 28, 35, 45 зв.; «Одесский коммунист», 19 серпня 1920 р.

А. Іоанніді)*, вірменської та мусульманської. Працюючи під безпосереднім керівництвом губкому партії (в його офіційній печатці значилося: «КП(б)У. Одесский губернский комитет. Восточный отдел»), Східвідділ регулярно доповідав йому про роботу, в свою чергу у звітах губкому до ЦК КП(б)У містилася інформація про Східний відділ⁷.

«Діяльність Східвідділу,— підкреслювалося в одному із звітів губкому партії,— полягає в агітації і пропаганді серед робітників персів, греків і мусульман, як у самій Одесі, так і в губернії. Відділ також веде культурно-освітню роботу»⁸. Дійовою формою політичного виховання мас, яку широко практикував Східвідділ, були інтернаціональні мітинги. Так, за перший тиждень його існування було проведено чотири мітинги, де обговорювалися важливі політичні події та питання. 15 вересня 1920 р., наприклад, в Одесі за активною участю губкому партії був проведений мітинг, на якому трудящі вітали з'їзд народів Сходу, що відбувся в Баку у вересні того року*, і прийняли резолюцію протесту проти втручання імперіалістичних держав у внутрішні справи Радянської республіки. Мітинг направив привітальну телеграму В. І. Леніну. 15 жовтня на мітинг, організованому Східвідділом, виступили делегати з'їзду народів Сходу і з'їзду турецьких комуністичних і лівосоціалістичних організацій, що також відбувся в Баку у вересні 1920 р.⁹ У своїй резолюції мітинг схвалив рішення з'їздів і привітав Раду пропаганди та дії народів Сходу. 24 жовтня був влаштований мітинг на тему: «Тиждень допомоги фронту». На ньому виступили представники від місцевих партійних організацій, а також від грецької, вірменської, мусульманської секцій¹⁰.

Інтернаціональні мітинги допомагали трудящим народів Сходу постійно бути в курсі внутрішнього життя Радянської країни і міжнародного становища, мобілізували їх на виконання практичних завдань.

Певну роль у революційному вихованні трудящих відігравали збори національних секцій Східвідділу, що іноді проводилися з широкою участю робітників, службовців і вирішували принципові і тактичні питання діяльності секцій. 5 вересня 1920 р., наприклад, відбулися загальні збори робітників-греків, які в резолюції «вітали утворення грецької комуністичної секції». 22 вересня на зборах робітників-персів виступив, зокрема, секретар мусульманської секції.

Східвідділ надавав важливого значення культурно-освітній роботі. Вже на першому його засіданні, 10 вересня, було вирішено організувати «Клуб трудящих Сходу», який відкрили 20 листопада. Тут регулярно

* Грецька секція оформилася 5 вересня 1920 р. Вона знаходилася по вул. Пушкінській, 10.

А. Іоанніді — діяч інтернаціоналістського руху на Україні. Під час антантівської окупації Одеси входив до грецької групи Іноземної колегії. Один з керівників грецької комуністичної групи, яка була утворена в Києві 3 квітня 1919 р., а в травні того ж року центр своєї діяльності перенесла в Одесу.

⁷ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 12, арк. 11, 15; спр. 144, арк. 3, 3 зв, 5, 9, 10. Звіти Східвідділу збереглися у фондах Центрального Комітету Компартії України (ф. 1) та Одеського губкому (ф. 29).

⁸ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 144, арк. 4.

⁹ На з'їзді були присутні кількасот делегатів, які прибули з різних країн, у тому числі 201 делегат — з Ірану, 105 — з Туреччини, 40 — з Афганістану, 14 — з Індії і т. д. Гостями з'їзду були Бела Кун, Джон Рід та ін. З'їзд створив Раду пропаганди і дії народів Сходу для координації діяльності національно-революційних організацій країн Сходу (див.: Великий Октябрь и народы Востока, М., 1957, стор. 43—44).

⁹ Р. П. Корниенко. Рабочее движение в Турции 1918—1963 гг., М., 1965, стор. 26—27.

¹⁰ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 204, арк. 83; спр. 422, арк. 45; ф. 29, оп. 1, спр. 129, арк. 15; спр. 144, арк. 3—3 зв, 4.

читалися лекції з курсу політичної програми партії, питань міжнародного життя та ін. У клубі працювали бібліотека, спеціальна театральна трупа. Спираючись на допомогу Східвідділу, діяли грецька, татарська, вірменська трудові школи. Значна увага приділялась і молоді. Була створена комсомольська організація серед татарських юнаків і дівчат. Для роботи з молоддю народів Сходу губком комсомолу направив своїх представників¹¹.

Комуністи працювали за спеціальними завданнями губкому партії. Так, за рішенням ЦК КП(б)У відділ провів мобілізацію персів-комуністів і направив їх в розпорядження ЦК.

Агітаційна робота велася серед колишніх військовополонених-турків, яких в Одесі налічувалося близько 200 чол. Чимало з них боролися за владу Рад на Україні, сприяли діяльності Східвідділу. За участю останнього іноземний відділ губревкому і губернський евакуаційний пункт до кінця року відправили на батьківщину понад 100 турецьких громадян¹².

Комуністи вірменської секції Східвідділу мали вплив на членів вірменських дрібнобуржуазних і буржуазно-національної партій, які знаходилися в Одесі. Грецька секція відділу встановила зв'язок з Соціалістичною робітничою партією Греції*, отримала звітні газети і навіть доповідь про роботу, яку переслала в Москву для Бюро Комуністичного Інтернаціоналу¹³. Однак слід відзначити, що комуністи цієї секції на перших порах не зовсім правильно розуміли свої завдання. Вони прагнули бачити їх секцію «центральною бойовим органом грецьких комуністів», «грецьким революційним вогнищем в Радянській республіці». Безперечно, такої ролі вона не могла відігравати. Згідно з «Положенням про національні секції при партійних комітетах РКП», опублікованим у листопаді 1920 р.¹⁴, їх завдання полягало лише у проведенні агітаційно-пропагандистської діяльності серед національних меншостей та іноземних трудящих, які жили на території Країни Рад. Губбюро партії допомогло грецьким комуністам подолати хиби в їх роботі і зосередити її на виконанні саме цього завдання, про що було окремо зазначено у звіті до ЦК КП(б)У¹⁵.

Загальновідомо, що Одеса протягом усієї громадянської війни, і зокрема в 1920 р., була одним з основних центрів діяльності на Україні іноземних комуністів та комуністів національних меншостей. Про це свідчать і документи Східного відділу при Одеському губкомі партії, який за кілька місяців свого існування провів певну агітаційно-пропагандистську роботу серед трудящих народів Сходу, що проживали в місті. Досвід практичної діяльності цього об'єднання національних секцій, необхідність в існуванні якого з часом відпала, був використаний губкомом партії в наступній роботі серед трудящих національних меншостей.

¹¹ Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 204, арк. 83; спр. 422, арк. 45; ф. 29, оп. 1, спр. 129, арк. 15; спр. 144, арк. 4, 7, 10.

¹² Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 422, арк. 45; ф. 29, оп. 1, спр. 144, арк. 9; Одеський обласний державний архів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 64, арк. 44.

* СРПГ створена 17 листопада 1918 р. в результаті піднесення революційного руху в Греції під впливом Великого Жовтня. У 1920 р. ввійшла до складу Комінтерну. З 1920 р. почала називатися СРПГ (комуністична), а з 1924 р. — Комуністична партія Греції.

¹³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 144, арк. 4, 8, 10.

¹⁴ «Известия ЦК РКП(б)», № 25, 11 листопада 1920 р., стор. 3.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 12, арк. 15; спр. 144, арк. 23в, 3.

С. В. ВІДНЯНСЬКИЙ [Київ]
СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКИХ
І ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПРОФСПІЛОК
В СПРАВІ ОБМІНУ ПЕРЕДОВИМ
ВИРОБНИЧИМ ДОСВІДОМ
[1971—1975 рр.]

Характерною рисою співробітництва соціалістичних країн на сучасному етапі є дальше зростання ролі і значення інтернаціональної діяльності мільйонів мас трудящих. На практиці це виявляється, насамперед, у тому, що завдяки створенню братерськими партіями необхідних

передумов для підвищення соціальної активності мас у сфері міжнародного соціалістичного співробітництва, поряд з міжпартійними і міждержавними контактами, все більшу роль відіграють масові громадські організації робітничого класу, трудящих братніх країн. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду КПРС Л. І. Брежнєв, характеризуючи міжнародну діяльність Комуністичної партії, як справу всенародну, зазначав: «Важливі завдання в цьому плані виконують наші парламентарії, радянські органи в центрі і на місцях, профспілки та інші громадські організації...»¹.

За останні роки (1971—1975) дружба і співробітництво між профспілками країн соціалізму вступили в новий етап свого розвитку. Важливість цього періоду визначається, насамперед, тим, що у зв'язку з прийняттям «Комплексної програми дальшого поглиблення і удосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ»² перед профспілками країн соціалістичної співдружності постали нові завдання, спрямовані на всебічний розвиток тісного співробітництва, взаємного обміну досвідом у всіх галузях профспілкової роботи.

Яскравим прикладом соціалістичного інтернаціоналізму в дії є співробітництво профспілок СРСР і ЧССР, що здійснюється на всіх рівнях: від окремих виробничих бригад і підприємств до галузевих і національних профцентрів. Таке співробітництво дає можливість вивчити специфічні питання профспілкової роботи у всіх ланках, приймати конкретні рішення, узагальнювати цінний досвід й виробити загальну єдину лінію в діяльності, спрямованій на вирішення питань економічного будівництва кожної країни.

В жовтні 1970 р. представники ВЦРПС та ЦР РПД підписали угоду про завдання, основні напрями і зміст співробітництва на 1971—1973 рр. «Всесоюзна Центральна Рада професійних спілок і Центральна Рада Чехословацького Револьюційного профспілкового руху, — зазначалося в ній, — підтверджують важливість дальшого розвитку постійного цілеспрямованого співробітництва та широкого обміну досвідом роботи між профспілками СРСР та ЧССР»³. Найважливішими завданнями в справі співробітництва радянських і чехословацьких профспілок, йшлося далі в угоді, є всебічний розвиток творчої активності та ініціативи трудящих, широке залучення їх до участі в плануванні й управлінні виробництвом, активне сприяння дальшому економічному і політичному зміцненню своїх соціалістичних держав, постійне розширення взаємного ознайомлення робітників і службовців однієї країни з життям та успіхами народів іншої.

Нині у Радянському Союзі налічується понад 800 підприємств і організацій, колективи яких підтримують постійні творчі контакти й змагаються з колективами споріднених підприємств та організацій соціаліс-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 38.

² Див. «Правда», 7 серпня 1971 р.

³ «Труд», 20 жовтня 1970 р.

тичних країн, в тому числі 130 з них — з підприємствами та організаціями ЧССР⁴. Профспілкові організації 57 підприємств України підтримують постійні контакти з 85 спорідненими підприємствами Чехословаччини⁵, причому 43 з них встановили ділові зв'язки із зарубіжними підприємствами в роки дев'ятої п'ятирічки⁶. Серед них заводи «Дніпроспецсталь» із Запоріжжя й сталеплавильний в м. Кладно (1972 р.), порційних автоматів ім. Дзержинського в Києва і машинобудівний в Братиславі (1970 р.), Перечинський лісокомбінат Закарпатської області і «Лісний завод» с. Кам'яниця Гуменського району Східно-Словацької області (1971 р.) та ін. Можна навести багато прикладів, як дружба між окремими колективами приносить спільну практичну вигоду. Так, робітники і службовці Ужгородської та Виноградівської взуттєвих фабрик Закарпатської області підтримують постійні ділові зв'язки з Бардіївською взуттєвою фабрикою ім. 27 серпня та взуттєвим об'єднанням «Мир» Східно-Слов'янської області.

Трудаці обмінюються досвідом роботи, технічною інформацією, раціоналізаторськими пропозиціями, знайомлять одне одного з виробничими досягненнями. Зокрема, взуттєвики Закарпаття запровадили в себе методи гарячого тіснення малюнку взуття, бездефектного випуску продукції, а також цілий ряд нових матеріалів для виготовлення взуття. На Ужгородській взуттєвій фабриці, наприклад, в результаті цих нововведень у 1972 р. умовний річний економічний ефект становив 25 тис. крб., а за 8 місяців 1974 р. він дорівнював 12,5 тис. крб.⁷

Багато славних сторінок в літопис радянсько-чехословацької дружби вписано найбільшими хімічними комбінатами двох братніх країн — Київським хімічного волокна і Братиславським ім. Г. Димитрова, що встановили дружні зв'язки ще в 1959 р. Особливо відчутні наслідки це співробітництво дало за останні роки. В 1971 р. під час перебування на Київському комбінаті хімічного волокна делегації представників Братиславського хімкомбінату було підписано договір про дружбу і співробітництво між обома колективами⁸. Нині братиславці впроваджують на своєму підприємстві прогресивні досягнення киян по обмеженню забруднення навколишнього середовища, усуненню трудомістких процесів у сушильнях, освоєнню безперервного способу виробництва віскозного шовку, що сприяє поліпшенню якості й зменшенню собівартості продукції⁹.

Згідно з угодою про співробітництво профспілок двох братніх країн дальшого розвитку набула така ефективна форма зв'язків як обмін делегаціями галузевих профспілок і різними спеціалізованими групами. Багато голів первинних організацій РПД, передовиків виробництва, раціоналізаторів і винахідників відвідали СРСР й ознайомилися з передовим досвідом своїх радянських колег. Наприклад, у березні 1971 р. в Києві перебувала делегація (21 чол.) голів профкомів будівельних підприємств ЧССР, яка ознайомилася з діяльністю профспілки робітників-

⁴ В. Г. Смольков, Е. И. Ефременко. Организация соревнования в социалистических странах, М., 1975, стор. 78.

⁵ Поточний архів Відділу міжнародних зв'язків та іноземного туризму Української республіканської ради професійних спілок (далі — УРПС). Довідка про зв'язки профспілок УРСР і ЧССР від 24 травня 1975 р.

⁶ Підраховано за матеріалами поточного архіву УРПС (1969—1972 рр.), ф. 2605, оп. 8.

⁷ Поточний архів Ужгородської взуттєвої фабрики № 40. «Матеріали Народного університету дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму», арк. 12.

⁸ Поточний архів УРПС, ф. 2605, оп. 8, арк. 82.

⁹ Див. «Рабочая газета», 21 січня 1973 р.

будівельників безпосередньо на підприємствах і будовах, вивчала систему планування, економічного стимулювання¹⁰.

Весною того ж року до Чехословаччини прибула делегація радянських залізничників, разом з якою, на прохання чехословацьких друзів, було відправлено спеціальний «вагон по охороні праці», обладнаний наочними посібниками та діючими моделями з питань охорони праці в багатогалузевому залізничному транспорті Радянського Союзу. Посланці нашої країни проводили роботу на 8 великих залізничних вузлах, де з «вагоном по охороні праці» ознайомилося 29 груп чехословацьких залізничників (1160 чол.)¹¹.

Успішно розгортається співробітництво СРСР і ЧССР в залученні трудящих до боротьби за науково-технічний прогрес. Цьому в значній мірі сприяє організований профспілками обох країн обмін досвідом між радянськими новаторами виробництва і трудящими ЧССР, взаємні обміни делегаціями добровільних масових творчих організацій, якими є ВТВР і НТО в СРСР, та аналогічні організації в Чехословаччині. Так, на початку 1972 р. в ЧССР на запрошення ЦР РПД прибула делегація Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів. Воно веде свою діяльність в рамках профспілок й об'єднує в своїх лавах близько 7 млн. чол. Під час зустрічей з представниками чехословацьких профспілок, активістами науково-технічного товариства, винахідниками і раціоналізаторами радянські творці нової техніки поділилися досвідом роботи новаторів виробництва СРСР¹².

У квітні 1975 р. ЦР ВТВР надіслала до Чехословаччини виставку кращих робіт радянських винахідників і раціоналізаторів у галузі будівництва і промисловості будівельних матеріалів. Протягом трьох тижнів вона експонувалася в Празі, Братиславі й Остраві. Її відвідало майже 1500 чехословацьких трудящих. «Дні радянських винахідників та раціоналізаторів,— записав у книзі відгуків заступник міністра будівництва ЧСР Г. Аустерніц,— стануть великою подією для будівельників Чеської Соціалістичної Республіки. Обмін досвідом, знайомство з прогресивною радянською технікою сприятиме як зараз, так і в майбутньому, розвитку техніки будівництва у ЧССР»¹³.

Історія соціалістичного змагання в ЧССР, особливо в роки п'ятої п'ятирічки (1971—1975 рр.), багата прикладами висунення чудових новаторів виробництва, які вчилися у своїх радянських колег працювати по-новому. Так, спираючись на розроблену в СРСР систему бездефектної праці («саратовська система») багато підприємств ЧССР комплексно вирішують питання всебічного підвищення якості продукції, що є однією з найважливіших передумов зростання ефективності суспільного виробництва. Ініціаторами використання «саратовської системи» роботи без браку були галузеві профспілки і, насамперед, робітники-металісти. Їх підтримали робітники легкої промисловості, будівництва, транспорту, торгівлі й сільського господарства. Названа система вже запроваджена на ряді підприємств, зокрема, на комбінатах «Світ» в м. Готвальдове,

¹⁰ Поточний архів УРРПС, ф. 2605, оп. 8, арк. 5—6.

¹¹ Поточний архів міжнародного відділу і відділу по зв'язках з профспілками соціалістичних країн ВЦРПС. Звіт про поїздку в ЧССР делегації профспілки робітників залізничного транспорту... (13—17 квітня 1971 р.).

¹² Alojz Tahan. Zo skúsenosti sovietskych vynálezcov a zlepšovateľov.— «Odborár», 1972, č. 5, стор. 29.

¹³ Поточний архів міжнародного відділу і відділу по зв'язках з профспілками соціалістичних країн ВЦРПС. Звіт про виставку ЦР ВТВР у Чехословаччині (7—25 квітня 1975 р.).

«Слоко» в м. Угерське Градіще, «Ставострой» в м. Нове Место на Метуї та ін.¹⁴. Характерно, що на більшості підприємств, де цій системі передувала ретельна підготовка, помітно поліпшились не тільки господарські результати, але й впорядковувалась організація праці, підвищилась роль робітників в управлінні виробництвом.

Слава робітників Щокінського ордена Леніна хімічного комбінату, які за 4 роки 7 місяців і 20 днів виконали свій дев'ятий п'ятирічний план по випуску мінеральних добрив, загальновідома. Їх девіз «Більше продукції при найменших витратах» було підхоплено не тільки в Радянському Союзі, де щокінський метод впроваджено на більш як на 700 підприємствах, а й за кордоном. Значна роль у впровадженні щокінського методу на підприємствах Чехословаччини належить Револуційному профспілковому рухові. Так, з ініціативи Празької міської ради профспілок в листопаді 1973 р. відбулася нарада директорів і голів профкомів 13 заводів і фабрик столиці, на якій розглядалися питання, пов'язані з можливістю запровадження щокінського методу на цих та інших підприємствах¹⁵. Підсумки цієї наради, а також ефективне використання профспілками Чехословаччини всієї інформації, що розкривала конкретний зміст і значення передового методу праці радянських новаторів, сприяли широкому поширенню експерименту щокінських хіміків на підприємствах ЧССР.

Застрільниками впровадження в ЧССР методу відомого радянського новатора Героя Соціалістичної Праці М. О. Злобіна стали бригади соціалістичної праці С. Тесарека в Празі та Ф. Тішера в Усті-на-Лабі. В 1974 р. по цьому методу, що допомагав скоротити строки і підвищити якість будівельних робіт, в ЧССР працювала вже 51 бригада¹⁶. В 1975 р. за цим методом вже працювали сотні бригад по всій країні. Так, будівельники Північно-Моравської області в 1975 р. зобов'язалися запровадити метод Злобіна в 50 колективах і з його допомогою зекономити на матеріалах 33 млн. крон. Вже в першому півріччі на 11 підприємствах області по-злобінському працювало 29 колективів. Продуктивність праці будівельників зросла в середньому на 16—17%¹⁷.

Велику допомогу в пропаганді й поширенні злобінського методу в Чехословаччині здійснили радянські профспілки. Перебуваючи наприкінці 1974 р. у ЧССР, делегація ЦК профспілки будівництва і промисловості будівельних матеріалів практично ознайомила чехословацьких будівельників з формою бригадного госпрозрахунку, запровадженого бригадою М. О. Злобіна. Члени делегації на конкретних цифрах і прикладах продемонстрували його ефективність. ЦК профспілки будівельників ЧССР на основі вивчення досвіду СРСР розробив і направив на місця рекомендації щодо застосування цього методу на будовах Чехословаччини. В пресі широко друкувалися матеріали про застосування методу М. О. Злобіна в СРСР та НДР. До кінця 1975 р. в Чехословаччині по-злобінському вже працювало 220 колективів будівельників¹⁸.

Доброю славою в Чехословаччині користується також почин мос-

¹⁴ Див. Милан Гранде. Дружба и труд.— «Вестник социалистического соревнования», 1975, № 2, стор. 64; Ладислав Яшик. Социалистическое соревнование в Чехословакии.— Социалистическое соревнование в странах братского сотрудничества. Сборник статей о работе профсоюзов социалистических стран, М., 1975, стор. 135—136.

¹⁵ František Bouc. Štokinský experiment v Phahe.— «Odborár», 1974, č. 1, стор. 23.

¹⁶ Информационный бюллетень. Чехословацкое телеграфное агентство, Прага, 12 февраля 1975 г., № 6, стор. 25.

¹⁷ «Práce», 12 серпня 1975 р.

¹⁸ «Práce», 4 грудня 1975 р.

ковського будівельника Героя Соціалістичної Праці А. Басова. Його девіз — працювати високопродуктивно, без травм і аварій. У Південно-Моравській області, наприклад, за цим почином працюють 352 колективи будівельників¹⁹.

Все більше трудящих братньої країни наслідують приклади інших чудових радянських майстрів виробництва. Зокрема, тисячі чехів і словаків взяли на себе особисті й колективні зобов'язання працювати за творчими планами як це запропонував радянський токар В. Смирнов. Понад 130 тис. прядильниць в Чехії працюють за методом В. Петріщевой та Ю. Вечерової, успішно засвоївши передачу верстатів на ходу²⁰.

Велику роботу по вивченню і пропаганді прогресивних радянських методів праці проводять Кабінети якості і надійності, що створюються в ЧССР радами профспілок разом з відділеннями чехословацького науково-технічного товариства. Так, у листопаді 1975 р. в м. Пльзень почав функціонувати перший в Західно-Чеській області такий Кабінет. Робота в ньому проводиться з врахуванням специфіки професій. Зокрема, наприкінці 1975 р. лекції і консультації тут проводилися для робітників харчової і легкої промисловості. Багато уваги було приділено вивченню «щокінського методу» організації праці. З 1976 р. головна увага приділяється поширенню методу М. О. Злобіна²¹. Такі кабінети успішно працюють і в інших областях Чехословаччини.

Всіляко пропагуючи досягнення радянського народу в комуністичному будівництві, профспілки СРСР водночас знайомлять трудящих нашої країни з успіхами і результатами трудової ініціативи в братніх соціалістичних державах, в тому числі й в Чехословаччині. В ЧССР, особливо в роки п'ятої п'ятирічки, започаткувалися такі своєрідні форми і методи організації праці й змагання, як розпочатий з 1973 р. рух «за профспілковий мільярд», рух «стотисячників», зачинателем якого став інженер Я. Маршалек, рух комплексних бригад раціоналізаторів, змагання під девізом «Переверш самого себе і витримай» (його ініціатором став Герой Соціалістичної Праці молодий шахтар М. Жабчик), рух раціоналізаторів і винахідників за т. з. «соціалістичні рахунки», рух бригад економічної ініціативи і чехословацько-радянської дружби, змагання за звання «Кращий виробничий майстер підприємства», рух «Члени профспілок — своїм заводам і республіці» та ін. Радянські профспілки глибоко вивчають ці цікаві починання й розробляють ряд заходів щодо їх широкого впровадження на підприємствах країни.

В новій угоді про співробітництво профспілок двох країн (липень 1974 р.) особливу увагу було приділено розвиткові такої ефективної форми профспілкового співробітництва, як обмін виробничими колективами, бригадами комуністичної і соціалістичної праці. А обмін «від верстата до верстата» — це коли робітники безпосередньо біля верстата діляться своїм досвідом. Так, у жовтні — листопаді 1974 р. Дніпродзержинський металургійний завод ім. Дзержинського і Тржінецький металургійний комбінат (ЧССР) обмінялися групами (по 10 чол.) передовиків виробництва. Під час перебування на радянському підприємстві чехословацькі металурги знайомилися з виробничим процесом, вивчали роботу заводського комітету профспілки щодо організації соціалістичного змагання, діяльність виробничо-масової комісії завкому тощо. 18 жовтня 1974 р. на печі № 9 мартенівського цеху № 3 було проведено швидкіс-

¹⁹ "Práce", 14 жовтня 1975 р.

²⁰ 30 let všestranné spolupráce československých a sovětských odborů. Referát soudruha Zd. Gregora na semináři k 30. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou, Praha-duben, 1975, стр. 24.

²¹ "Práce", 19 листопада 1975 р.

ну плавку дружби, в якій взяли участь сталевари Я. Лабай, Р. Милярський (ЧССР) і майстер швидкісних плавок Ф. Пидуст²².

Водночас 10 передовиків виробництва заводу ім. Дзержинського на чолі з Героєм Соціалістичної Праці, старшим майстром прокатного стану М. П. Іваніним перебувала в братній країні, де ознайомила тржинецьких металургів з розробленим Іваніним тендемовим методом виробництва²³. Обміни «від верстата до верстата» дають можливість безпосередньо знайомитися з працею і досвідом своїх колег та друзів, сприяють налагодженню міцних контактів між радянськими і чехословацькими трудівниками.

Таким чином, аналіз різноманітних форм і напрямів взаємного співробітництва робітничого класу СРСР і ЧССР незаперечно свідчить про те, що, як писав В. І. Ленін, «інтернаціоналізм полягає не у фразах, не у висловленні солідарності, не в резолюціях, а в ділі»²⁴.

Обмін передовим виробничим досвідом між радянськими новаторами й трудящими Чехословаччини, що проводиться профспілками братніх країн, в значній мірі сприяє процесові взаємного збагачення найціннішим — досвідом комуністичного і соціалістичного будівництва.

²² Поточний архів Відділу міжнародних зв'язків та іноземного туризму УРРПС. Звіт про роботу профспілкових організацій Дніпропетровської області по міжнародним зв'язкам за 1974 рік.

²³ Там же.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 265.

На допомогу викладачу історії

СПОГАДИ ПРО В. І. ЛЕНІНА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ СРСР

З ім'ям Володимира Ілліча Леніна пов'язана ціла революційна епоха в історії людства, всі грандіозні звершення радянського народу, який будує комунізм. І цілком закономірним є те, що вивченню тем, присвячених теоретичній і практичній діяльності В. І. Леніна, в шкільному курсі історії СРСР відводиться особливе місце. Все це зобов'язує вчителя глибоко і повно розкривати біографію В. І. Леніна, доносити історичний матеріал до свідомості учнів конкретно, яскраво і емоційно. Великі можливості в досягненні поставленої мети відкриває використання на уроках історії спогадів про Леніна.

Спогади про Володимира Ілліча сформувалися як складова частина джерельної бази для вивчення його життя і діяльності, а також історії КПРС і Радянської держави. Написані соратниками й друзями Леніна, діячами міжнародного комуністичного й робітничого руху, робітниками й селянами, вони відзначаються історичною правдивістю, ідейністю та комуністичною пристрасністю. Завдяки спогадам сучасників для історії збережені важливі думки і висловлювання, події і факти з життя В. І. Леніна. Порівняно з іншими ілюстративними засобами спогади мають ряд переваг. По-перше, як свідчення безпосередніх учасників подій, людей, що зустрічалися або працювали під керівництвом В. І. Леніна, спогади викликають великий інтерес і зацікавленість з боку учнів. По-друге, завдяки великій кількості виданих спогадів, їх літературному викладові і в переважній більшості невеликому обсягу, вони доступні для читання і сприйняття кожним учнем. По-третє, спогади, співзвучні з текстом підручника, легко вплітаються в матеріал уроку з історії СРСР.

Спогади про Леніна видавалися в нашій країні багато разів. Щоб зорієнтуватися в них, відібрати матеріали відповідно до основних періодів життя й діяльності В. І. Леніна, необхідно звернутися до бібліографічних покажчиків¹.

Спогади слід розділити на групи і підгрупи згідно з темами уроку. Радимо за основу систематизації взяти останнє п'ятитомне видання «Спогади про Володимира Ілліча Леніна» (К., 1969—1972 рр.). Звичайно, використання спогадів про Леніна не можна розглядати як самоціль. Вони вивчаються для того, щоб «розшифрувати» досить загальні положення підручника, поповнити його новим фактичним матеріалом і, таким чином, оживити, зробити урок змістовнішим і емоційно наповненим. Систематичне використання спогадів сприяє поглибленому вивченню життя і діяльності В. І. Леніна, комуністичному вихованню молоді.

В практичній роботі визначилися два методи використання спогадів про Леніна: 1) самим учителем у процесі пояснення теми; 2) учнями

¹ История советского общества в воспоминаниях современников. 1917—1957 гг. Аннотированный указатель мемуарной литературы, ч. I—II, М., 1958; Воспоминания о В. И. Ленине. Аннотированный указатель книг и журнальных статей. 1954—1961 гг., М., 1963; В. И. Ленин — вождь трудящихся усього світу. Бібліографічні і методичні матеріали до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, К., 1970.

при підготовці домашнього завдання. Виходячи з теми і навчально-виховних завдань уроку, вчитель визначає найбільш раціональне співвідношення між матеріалом підручника і спогадів про Леніна.

Головне завдання вчителя полягає в тому, щоб з першого ж уроку («Початок революційної діяльності В. І. Леніна») внести елементи новизни і пошуку. В особі Леніна втілені найвидатніші риси революціонера і людини: розум, уседосягаюча воля, величезні організаторські здібності, тверда віра в маси. Життя В. І. Леніна і його діяльність нерозривно пов'язані з боротьбою робітничого класу і Комуністичної партії. Під цим кутом зору має проходити вивчення всіх наступних тем. На даному уроці основним питанням є з'ясування факторів, що вплинули на формування революційних поглядів молодого В. Ульянова. Пояснити стислий текст підручника, дати вичерпну відповідь, чому Ленін став на революційний шлях і які наслідки його появи на історичній арені, допоможуть вчителю спогади. В ході бесіди матеріал попереднього уроку «Поширення ідей марксизму в Росії і посилення робітничого руху в 90-х роках» ми «прив'язуємо» до нової теми і робимо висновок про ті соціально-політичні умови, в яких почав формуватися революційний світогляд В. І. Леніна. Далі в розповідь включаємо уривки зі спогадів Анни Іллінічни та Марії Іллінічни Ульянових²⁻³. На їх основі учні роблять висновок про важливу роль сімейного виховання в духовному розвитку В. І. Леніна. Особливо слід наголосити на впливі старшого брата Олександра Ульянова. «Загибель брата глибоко вразила Володимира Ілліча»,— читаємо у спогадах М. І. Ульянової⁴. «Навесні 1887 року ми одержали звістку про страту старшого брата. Десятки років минули відтоді, але й тепер я добре бачу вираз обличчя Володимира Ілліча в ту хвилину і чую його голос: «Ні, ми підемо не таким шляхом. Не таким шляхом треба йти». І він почав готувати себе до того шляху, який, на його думку, повинен був привести і справді привів до перемоги»⁵. Революційній боротьбі, згадує Д. І. Ульянов, був підпорядкований і вибір Володимиром Іллічем професії юриста⁶.

Багатий фактичний матеріал про участь Леніна в революційній боротьбі вчитель знайде також у спогадах Г. М. Кржижановського, М. П. Голубевої та інших⁷.

Пристаючи до питання про завершення ідейного розгрома народництва, вчитель на основі спогадів показує умови створення і видання праці В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?»⁸. Виклад основних положень цієї книги і практичної боротьби В. І. Леніна проти легальних марксистів стає логічним завершенням уроку. Враховуючи інтерес учнів до вивчення життя і діяльності Леніна, вчитель уже до наступного уроку дає завдання підібрати мемуарний матеріал про петербурзький період діяльності вождя. Це зробить підготовку до уроку цілеспрямованішою, а сам урок і з пізнавального і з виховного боку змістовнішим і цікавішим.

Така система роботи дає можливість побудувати окремі уроки певною мірою на оригінальному матеріалі. При цьому треба враховувати, що події, про які йдеться на уроці з теми «Перемога Жовтневого збройного повстання», уже в загальному відомі учням з книжок, кінофільмів, телепередач. Щоб піднести значимість теми, доцільно побудувати цей урок по-новому, змонтувавши його як хроніку із свідчень безпосеред-

²⁻³ Спогади про В. І. Леніна, т. 1, К., 1969, стор. 24—29, 155—156.

⁴ Там же, стор. 203—204.

⁵ Там же, стор. 155.

⁶ Д. І. Ульянов. Очерки разных лет, М., 1974, стор. 60.

⁷ Спогади про В. І. Леніна, т. 2, К., 1969, стор. 13—14, 34—37.

⁸ Там же, стор. 52—53, 66—67, 69—70.

ніх учасників жовтневих подій. Подаємо план уроку. 1) Здійснення лєнінського плану збройного повстання: а) Початок та хід повстання; б) Повалення Тимчасового уряду; 2) II Всеросійський з'їзд Рад: а) Проголошення Росії Республікою Рад; б) Декрети про мир і землю; в) Утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Для опрацювання рекомендується список мемуарної літератури. Оскільки спогадів про цей період діяльності В. І. Леніна є багато, варіанти цього списку можуть бути різні. Кожній з груп учнів, крім того, доручаємо, дотримуючись основної канви підручника, докладніше підготувати одне з визначених питань плану. При цьому обов'язково треба вказати напрямки і завдання пошукової роботи: на фоні подій всесвітньо-історичного значення розкрити роль В. І. Леніна як вождя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Оскільки даний урок є логічним продовженням попереднього, опитування проводити недоцільно. Учителю починає з короткого вступу, який повинен створити в учнів відповідний емоційний настрій, обстановку напруженості, співпереживання з боротьбою більшовиків, В. І. Леніна. Підкресливши виняткове значення подій, що вивчаються, з'ясовуємо причини, які забезпечили успіх повстання: озброєність партії лєнінським планом повстання, його бездоганна підготовка з організаційного і військово-тактичного боку, співвідношення сил було на користь революції. Учителю ставить запитання: чи достатньо цього для перемоги? Учні на основі аналізу опрацьованого матеріалу приходять до висновку, що доля революції в цей період залежала від керівництва повстанням. Його взяли на себе Комуністична партія та її вождь В. І. Ленін. Учні розкривають складність подій, що розгорнулися протягом двох днів і стали поворотними в історії людства.

Охарактеризувавши напружену обстановку напередодні повстання, учні розповідають про перебування Володимира Ілліча на конспіративній квартирі. Зачитуються уривки із спогадів Н. К. Крупської і М. В. Фоханової⁹. Вони, як і наступні, настільки яскраві, що коментарів не потребують. Спогади допомагають краще проаналізувати і зрозуміти лєнінські статті і виступи. Далі зачитуються або переказуються своїми словами спогади Е. А. Рах'я про ризикований перехід Володимира Ілліча в Смольний¹⁰. Докладно спиняємося на безпосередньому керівництві Леніна збройним повстанням. Пропонуємо учням на конкретних прикладах довести це. Зачитуються уривки зі спогадів М. І. Подвойського, О. М. Коллонтай, А. С. Бубнова, І. Ф. Єремєєва, К. О. Мєхоншина¹¹. Учні роблять висновки, що завдяки умілому керівництву Леніна та рішучості дій робітників на ранок 25 жовтня все місто, за винятком Зимового палацу, було в руках повсталих. Проаналізувавши більшовицьку відозву «До громадян Росії!» та виступ В. І. Леніна на екстреному засіданні Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, зачитуємо спогади М. І. Подвойського, В. О. Антонова-Овсієнка про керівництво Леніна штурмом Зимового палацу¹². Зробивши короткий підсумок по першому питанню, вчитель доручає одному з учнів прочитати спогади І. Х. Бодяшкіна про роботу II Всеросійського з'їзду Рад¹³. В ході уроку основну увагу приділяємо лєнінським декретам. Ви-

⁹ Там же, т. 1, стор. 510, 517; т. 2, стор. 472—476.

¹⁰ Там же, т. 2, стор. 459—462.

¹¹ Там же, стор. 479—480, 484—485, 488—493; Ленин — вождь Октября, Л., 1957, стор. 191.

¹² Спогади про В. І. Леніна, т. 2, стор. 480—481; По указанию Ильича, М., 1969, стор. 84—87.

¹³ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 14—17.

користовуючи спогади Н. К. Крупської, М. В. Фофанової, В. Д. Бонч-Бруєвича, учні повідомляють, як створювалися перші декрети¹⁴. Вчитель пропонує прочитати спогади Джона Ріда, який з документальною точністю відтворив образ Ілліча, історичний момент прийняття Декрету про мир¹⁵. Вчитель викладає основний зміст Декрету про землю, а учні зачитують уривки із спогадів, які характеризують враження і настрої делегатів. Розглядаючи останнє питання, звертаємо увагу учнів на важливий епізод із спогадів Н. К. Крупської, А. В. Луначарського та Е. А. Рах'я про організацію Радянського уряду¹⁶. Учні підкреслюють, що утворення Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним було логічним наслідком ходу історичних подій.

Як показала практика, така композиційна побудова уроку дає можливість повніше висвітлити роль В. І. Леніна у перемозі революції, змушує учнів по-іншому оцінювати відомі раніше події, глибше зрозуміти їх значення. Емоційне напруження уроку ще більше зростає, коли вчитель, крім спогадів, використовує фрагменти з кінофільмів, картини, записи революційних пісень тощо.

Велику пізнавальну і виховну роль спогади про Леніна відіграють при вивченні теми «Радянська країна в роки інтервенції імперіалістичних держав і громадянської війни (1918—1920 рр.)». Вони розкривають перед учнями ще одне, на жаль, недостатньо висвітлене в підручнику питання «В. І. Ленін як організатор і керівник оборони країни». На першому уроці з цієї теми учні, заздалегідь ознайомлені із спогадами С. С. Каменєва, К. Х. Данишевського, М. С. Кедрова, Л. О. Фотієвої та інших, зачитують уривки з них. Вчитель підкреслює, що Володимир Ілліч, готуючи партію до революційних боїв, глибоко вивчав праці Маркса і Енгельса з військових питань, прочитав багато книжок про війни. І коли треба було організовувати оборону країни, Ленін дивував військових спеціалістів своїми знаннями в галузі воєнної науки. Один з учнів зачитує цікаві дані із спогадів Л. О. Фотієвої¹⁷. Звертаємо увагу учнів на той факт, що протягом 1918—1920 рр. Ленін послав на місця близько 500 листів і телеграм з питань оборони та зміцнення тилу. Багато вказівок, згадує Фотієва, було дано ним по телефону або у приватних розмовах¹⁸. Спогади допоможуть показати величезні труднощі, з якими в цей період зіткнулася молода Країна Рад, розкрити конкретне керівництво Леніна організацією оборони соціалістичної Вітчизни. Кожного ранку, згадує С. І. Аралов, Володимир Ілліч просив доповідати йому про обстановку на фронтах. «Часто доводилось мені бачити Володимира Ілліча нахиленим над картою, розкладеною на столі в його робочому кабінеті,— пише Л. О. Фотієва.— Він відмічав лінію розташування наших військ, слідкував за просуванням сил противника, обмірковував стратегічні плани розгрому ворога»¹⁹. В його кабінеті часто можна було бачити командуючих фронтами, політпрацівників, рядових бійців. Тут доцільно також зачитати уривок із спогадів М. С. Кедрова, який двічі в липні 1918 р. побував у Леніна, одержав від нього конкретні вказівки, добився зміцнення Північного фронту військами і спорядженням²⁰. Цікавими для учнів є факти про безпосередню участь Леніна в органі-

¹⁴ Спогади про В. І. Леніна, т. 1, стор. 520—521; т. 2, стор. 474; В. Д. Бонч-Бруєвич. Воспоминания о Ленине, М., 1969, стор. 124—126.

¹⁵ Спогади про В. І. Леніна, т. 5, К., 1972, стор. 130—134.

¹⁶ Спогади про В. І. Леніна, т. 1, стор. 523—524; т. 2, стор. 462, 495.

¹⁷ По указанию Ильича, стор. 240—241.

¹⁸ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 162; По указанию Ильича, стор. 169.

¹⁹ По указанию Ильича, стор. 240.

²⁰ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 157—161.

зації і зміцненні Червоної Армії, у складанні військової присяги²¹. Цей уривок спогадів обов'язково зачитуємо в класі. Майже кожна фразу з підручника вчитель може розширити, оживити багатим фактичним матеріалом спогадів. Розповідь про військові дії вчитель повинен вести так, щоб на кожному уроці розкривати керівну роль Леніна в розгромі ворога на фронтах: Східному (спогади С. І. Аралова, К. Х. Данишевського)²², Південному (спогади С. І. Аралова, С. С. Каменєва)²³, Петроградському (спогади Д. П. Оськіна)²⁴, Польському та Кримському (спогади К. Х. Данишевського, С. С. Каменєва)²⁵. Важливо, використовуючи спогади, розкрити величезну мобілізуючу силу виступів Ілліча перед трудящими.

Щоб зробити цікавим і пам'ятним для учнів урок «Комсомол — бойовий помічник Комуністичної партії», треба заздалегідь роздати учням теми для повідомлень («Ленін про молодь», «Сучасники про роль Леніна у створенні РКСМ», «Ленін на III з'їзді комсомолу», «Великий друг і учитель молоді» тощо) разом з рекомендованим списком межуарної літератури. За основу можна взяти збірник спогадів про Леніна «Великий друг молоді» (М., 1973). Оскільки матеріалу з цієї теми в підручнику недостатньо, решта учнів також підбирає важливі факти, висловлювання Володимира Ілліча, записує свої думки і враження. Весь підібраний матеріал має пронизуватися єдиною ідеєю «Ленін, партія, комсомол». Урок проводимо у формі диспуту. Після короткого вступу вчитель надає слово учням — авторам повідомлень. Потім виступають всі бажаючі. Учні завжди беруть активну участь у цій роботі, доповнюють товаришів, зачитують окремі місця зі спогадів Н. К. Крупської, Д. І. та М. І. Ульянових, Г. М. Кржижановського, комсомольців, які зустрічалися з Іллічем. Звичайно, в центрі уваги на уроці має бути питання про утворення РКСМ, участь комсомольців у громадянській війні і виступ Леніна на III з'їзді комсомолу. Тому учні детально аналізують спогади Є. Терр, С. М. Абу, В. Д. Бонч-Бруєвича, В. М. Шульгіна, О. І. Безименського, Л. І. Шушпанова та інших²⁶. На закінчення вчитель докладно спиняється на промові Леніна «Завдання спілок молоді», підкреслює її програмний характер.

Логічним наслідком використання спогадів на всіх уроках є обґрунтований висновок самих учнів про те, що однією з важливих причин перемоги радянського народу над іноземними інтервентами і білогвардійцями є безпосереднє керівництво В. І. Леніна обороною соціалістичної Вітчизни. Документальні свідчення сучасників переконали учнів, що Володимир Ілліч як вождь партії, Голова РНК і Ради Робітничої і Селянської Оборони був ініціатором і автором багатьох постанов і рішень з питань оборони, будівництва Червоної Армії і зміцнення тилу.

На уроці з теми «Перехід до нової економічної політики» спогади допоможуть повно і конкретно розкрити одну з найважливіших сторін діяльності В. І. Леніна — керівництво соціалістичним будівництвом. Охарактеризувавши важке економічне становище Радянської країни, вчитель підкреслює, що для того, щоб вивести країну з розрухи, побудувати соціалізм, потрібен був геній Леніна. Вчитель зосереджує увагу на ленінському плані ГОЕЛПРО. Розповідь повністю будується на матеріа-

²¹ По указанию Ильича, стор. 203.

²² Там же, стор. 169, 308—311.

²³ Там же, стор. 169—170, 340—341.

²⁴ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 392—396.

²⁵ По указанию Ильича, стор. 247, 317, 342.

²⁶ Великий друг молодежи, стор. 109—117, 160—164, 171—176, 242—270.

лах спогадів Г. О. Графтію, О. В. Вінтера і Г. М. Кржижановського²⁷. Додому даємо учням завдання ознайомитися зі спогадами Г. Уеллса²⁸, порівняти їх зі спогадами Г. М. Кржижановського і на конкретних прикладах показати революційну сміливість і грандіозність планів Леніна. Учні, як правило, добре справляються з подібним завданням.

Про становище у містах і селах, про настрої населення Володимир Ілліч знав з листів з місць, які він називав справжніми людськими документами. Як свідчить В. О. Карпінський, для Леніна знати думку, настрої робітника чи селянина «було не менш важливо, ніж знати думку членів ЦК партії і Ради Народних Комісарів»²⁹. Саме тому в період підготовки непу можна було часто побачити, пише Альберт Ріс Вільямс, як з кабінету Леніна виходить не дипломат, не яка-небудь інша висока особа, а мужик у кожусі і личаках — типовий селянський бідняк. «Пробачте,— сказав Ленін, коли я ввійшов до його кабінету,— це тамбовський селянин, і ми обговорювали з ним питання, зв'язані з електрифікацією, колективізацією і новою економічною політикою. Мені було так цікаво взнати його думку»³⁰. Вчитель наводить важливі дані зі спогадів М. Г. Гляссер про прийом Леніним відвідувачів, зазначає, що його кабінет справедливо називали найбільшою приймальною в світі³¹.

На підтвердження тісних зв'язків вождя з народом, врахування ним інтересів трудящих вчитель зачитує слова селянина О. І. Чернова: «Чим великий Ленін? А ось чим. Він не мене, звісно, слухав, як особу незвичайну, а через мене він слухав усе селянство, і через мене він врахував всю складність обстановки на низах»³². На основі проробленого матеріалу вчитель разом з учнями з'ясовує основні риси нової економічної політики.

До останньої ленінської теми «Заповіти Леніна» вчитель дає учням завдання підготувати короткі автореферати («Ленін як вождь і людина», «Останні роки життя і діяльності В. І. Леніна»). Можна порадити використати для цього спогади Л. О. Фотієвої, М. Я. Володичевої та М. Г. Гляссер, які розповідають про самовіддану героїчну працю Володимира Ілліча в цей період, надзвичайну мужність і непохитну волю, про обставини створення останніх праць³³. Автореферати заслуховуються на початку уроку, після чого вчитель переходить до питання про втілення в життя ленінських заповітів.

Розглянуті форми і методи використання спогадів про Леніна розвивають творчий інтерес учнів, роблять уроки змістовнішими й оригінальнішими. В процесі практичної роботи кожний вчитель виробляє власний підхід до використання мемуарних джерел про Леніна, сприяючи тим самим підвищенню ефективності викладання. Досвід підтверджує, що ті теми з курсу історії СРСР, при вивченні яких широко використовуються спогади про Леніна, учні розуміють глибше. Ознайомлення з життям вождя через свідчення сучасників зближує молодь з Леніним, викликає бажання жити і працювати по-ленінськи.

А. С. ШЛЯХТОВСЬКИЙ (Тернопіль)

²⁷ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 180—182, 248—249; т. 4, стор. 40—52.

²⁸ Там же, т. 5, стор. 321—326.

²⁹ Спогади про В. І. Леніна, ч. 2, К., 1958, стор. 691.

³⁰ Там же, ч. 3, К., 1958, стор. 138.

³¹ Спогади про В. І. Леніна, т. 4, стор. 340.

³² Там же, стор. 324.

³³ Там же, стор. 439—479; Спогади про В. І. Леніна, ч. 2, стор. 665—667.

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

Історико-культурний заповідник був організований на території колишньої Києво-Печерської лаври 29 вересня 1926 р. Створюючи його, уряд Радянської України керувався ленінською вказівкою про те, що прогресивні надбання культури минулого необхідно зберігати, критично освоювати і використовувати для побудови соціалістичного суспільства. «...Від роздушеного капіталізму ситий не будеш,— писав В. І. Ленін.— Треба взяти всю культуру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм»¹.

Новим виявом піклування Радянської держави про культурну спадщину є проект Закону «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», нещодавно опублікований у пресі. В ньому, зокрема, записано, що «пам'ятники історії та культури, будучи надбанням народу, використовуються як важливий засіб культурно-виховної роботи, служать цілям науки, освіти, патріотичного, інтернаціонального і естетичного виховання трудящих»².

Після закінчення громадянської війни, у грудні 1921 р., губерньська комісія по охороні пам'яток мистецтва та старовини (Губкопис) взяла на облік всі художні та історико-археологічні пам'ятки, що знаходились у Києво-Печерській лаврі, і на їх основі було створено музей культів та побуту. Його організатором і завідуючим призначили інструктора-експерта Губкопису Ф. М. Морозова (пізніше він працював в Ермітажі), а наукове керівництво побудовою експозиції здійснював академік Ф. І. Шміт³. Експозиція складалася з шести відділів, в яких показувалися твори станкового живопису, вироби художніх промислів та металопластики, старовинні меблі, тканини, зразки народної вишивки, рукописи тощо.

Швидко поповнювались фонди музею за рахунок творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, рукописних книг, стародруків і документальних матеріалів, виявлених у Києво-Печерській лаврі. Крім того, сюди надійшли різноманітні колекції церковно-археологічного музею колишньої Київської духовної академії і пам'ятки старовини із багатьох церков та монастирів. І вже у липні 1923 р. у фондах музею налічувалося близько 50 тис. експонатів⁴. Але відсутність необхідної матеріально-технічної бази перешкоджала дальшому розгортанню музейної роботи. Музей культів та побуту розміщувався у невеликому приміщенні колишнього будинку намісника лаври, а основні пам'ятки архітектури і печери належали монастирю, причому більшість з них знаходилася в занедбаному, аварійному стані, мали місце факти крадіжки і незаконний розпродаж цінних речей. 29 вересня 1926 р. ВУЦВК і РНК УРСР прийняли постанову про створення на території колишньої лаври історико-культурного заповідника. «Беручи на увагу велике історично-культурне і мистецьке значення колишньої Києво-Пе-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 52.

² «Культура і життя», 20 червня 1976 р.

³ Архів Києво-Печерського заповідника, оп. 1, спр. 102, 1951 р., арк. 58.

⁴ Там же, арк. 65.

черської лаври,— зазначалося в цій постанові,— Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УРСР постановили:

1. Визнати територію колишньої Києво-Печерської лаври в межах давніх і нових її murів за історико-культурний державний заповідник і передати його у відання народного комісаріату освіти для влаштування в ньому всеукраїнського музейного городка.

2. Передати народному комісаріату освіти належить всі будівлі, що є на зазначеній в арк. 1 території, а також майно, що має історично-культурне і мистецьке значення»⁵.

Ця постанова відіграла велике значення для перетворення колишньої Києво-Печерської лаври в «музейне містечко». Працівники заповідника мали організувати охорону, вивчення та популяризацію пам'яток історії і культури. Проте у довоєнний час вони займалися, в основному, експозиційною роботою. Так, у 1927 р. в «музейному містечку» діяли, крім музею культів та побуту, музей будівельної техніки, театральний музей і музей української старовини (відоме зібрання П. П. Потоцького). Згодом там було відкрито відділ письма і друку, в якому експонувалися рукописні книги, стародруки та друкарські знаряддя.

Основні пам'ятники архітектури та мистецтва, в тому числі й Успенський собор з його знаменитою ризницею, було передано музею культів та побуту. Зосередження унікальних колекцій у державному музеї сприяло розгортанню науково-дослідної роботи і публікації ряду розвідок, присвячених гаптуванню та вишивці, пам'яткам золотарства, лаврським гравюрам тощо. Дослідники одержали можливість користуватися старолаврською (XVI—XIX ст.) і так званою флавіанівською бібліотеками, а також монастирськими архівами, що знаходились в заповіднику.

Монастир, що продовжував існувати на території заповідника, дедалі більше втрачав вплив на віруючих, які переконувалися, що церква, зокрема Києво-Печерська лавра, завжди виступала на боці експлуататорських класів, захищала їх інтереси, допомагала царизму придушувати визвольний рух. Тому маси віруючих поривали з релігією і ставали активними будівниками нового життя. Навіть частина ченців перестала вірити в бога і почала займатися суспільно-корисною працею. Незначна ж їх кількість, що залишалася в той час у монастирі, складалася в основному з антирадянських елементів, які скомпрометували себе співробітництвом з контрреволюцією під час Жовтневої революції і громадянської війни. Вони прикривались прапором релігії і вичікували слушного моменту для нових атак проти молодого Країни Рад. У середовищі чернецтва процвітали пияцтво, сварки, крадіжки.

Контрреволюційні, антигромадські дії ченців Києво-Печерської лаври викликали справедливий гнів і обурення різних верств населення. На мітингах і зборах робітників та службовців, на селянських сходках приймалися постанови, в яких висувалася вимога закрити монастир, що став пристановищем злочинних елементів. Виконуючи волю трудящих, ВУЦВК постановив закрити Києво-Печерську лавру, а її приміщення, а також печерні лабіринти передати заповіднику⁶. Таким чином, з 1930 р. історико-культурний заповідник став єдиним господарем всіх архітектурних, мистецьких та історичних пам'яток колишньої Києво-Печерської лаври.

⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 1, К., 1959, стор. 335.

⁶ «Войовничий безвірник», 1930, № 1.

Класова боротьба в період колективізації сільського господарства свідчила, що разом з куркулями та іншими експлуаторськими елементами проти нового ладу активно виступало духовництво. Це вимагало посилення класово-атеїстичної спрямованості всієї науково-дослідної, експозиційної та політико-виховної роботи серед трудящих. Замість музею культів та побуту, експозиція якого вже не відповідала вимогам нового етапу соціалістичного будівництва, було створено музей історії релігії, переіменований пізніше в Центральний антирелігійний музей. Матеріали його експозиції переконливо викривали антинародну роль православної церкви, її зв'язки з експлуаторськими класами і боротьбу проти революційного руху трудящих. У Софійському та Володимирському соборах, які з 1930 р. стали філіалами «музейного містечка», також відкрилися антирелігійні експозиції⁷.

У науково-дослідній роботі значна увага приділялася розкриттю антинародної діяльності монахів Києво-Печерської лаври⁸, спростуванню культу печерських «святих» та їх мощей⁹, показу монастиря як великого феодала-землевласника і жорстокого експлуатора покріпачених селян¹⁰. Публікувалися також популярні праці про антигромадський побут ченців лаври тощо.

Однак науково-дослідна діяльність заповідника мала односторонній характер, пам'ятки архітектури та мистецтва зовсім випали з поля зору науковців.

У 1935 р. на території заповідника було розміщено Центральний історичний музей та інші культосвітні установи. Так поступово Києво-Печерська лавра перетворювалася в справжнє «музейне містечко», яке за довоєнні роки відвідало 2428 тис. екскурсантів.

У роки Великої Вітчизняної війни фашистські вандали вивезли з лаври до Німеччини багато цінних музейних експонатів, а 3 листопада 1941 р. висадили в повітря Успенський собор — унікальну пам'ятку давньоруської архітектури XI ст.¹¹ Більшість інших пам'яток, що складають архітектурний ансамбль заповідника, в період тимчасової окупації Києва також була дуже пошкоджена. Від цивільних будов залишилися тільки стіни із зруйнованими склепінчастими стелями. Загарбники вивели з ладу дренажну систему та інженерно-технічні споруди, що загрожувало повним знищенням всього архітектурного комплексу.

Уже на восьмий день після визволення Києва від німецько-фашистських загарбників Печерський райвиконком створив управління Києво-Печерською лаврою, а 30 травня 1944 р. РНК УРСР прийняла спеціальну постанову про відновлення роботи історико-культурного заповідника на території в межах старих і нових мурів, включаючи обидва печерні лабіринти, а також визначила напрямок його діяльності^{12–14}. Перед співробітниками заповідника постали надзвичайно складні завдання — необхідно було розробити проекти реставрації пам'яток архітектури, зібрати експонати для створення експозицій тощо. До того ж, не вистачало кваліфікованих кадрів, а держава ще не мала змоги виділити великі кошти на реставраційні роботи.

⁷ Архів Києво-Печерського заповідника, оп. 1, спр. 102, 1951 р., арк. 83–84.

⁸ Колишня Києво-Печерська лавра на службі експлуаторів, К., 1935.

⁹ І. М. Скуленко. Мощі і мпроточні голови Києво-Печерської лаври, К., 1930; Н. В. Геленер. Печери Києво-Печерської лаври, Харків, 1930.

¹⁰ П. Нечепуренко. Монастырь-крепостник. Смелянское имение Киево-Печерской лавры в 1768 г.— «Антирелигиозник», 1939, № 7.

¹¹ Про руйнування і звірства, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками в м. Києві, К., 1944, стор. 13.

^{12–14} Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 2, К., 1961, стор. 39.

Однак уже в перші повоєнні роки ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР приділили значну увагу відбудові архітектурного комплексу заповідника, а також поліпшенню його наукової та культурно-освітньої роботи. В ньому проведено ремонтно-реставраційні роботи, завдяки чому увесь архітектурний ансамбль та інженерно-технічні комунікації були відновлені. На це було витрачено близько 10 млн. крб.

Науково-дослідна діяльність співробітників заповідника у післявоєнні роки спрямовувалася головним чином на вивчення найбільш актуальних проблем, пов'язаних з викриттям антинародної діяльності монахів Києво-Печерської лаври протягом всього періоду її існування, особливо їх контрреволюційних дій у роки Радянської влади¹⁵. Досліджувалася також реакційна роль сучасного православ'я і сектантства.

Науковцями заповідника підготовлено і видано кілька монографій¹⁶, путівників¹⁷, каталогів¹⁸, альбомів¹⁹, буклетів, фотокомплектів, а також опубліковано ряд наукових статей у республіканських та все-союзних журналах. Працівники заповідника проводять значну пропагандистську роботу і за його межами, читаючи лекції на атеїстичні теми, організовуючи семінари та школи атеїзму, пересувні виставки в колгоспах та робітничих клубах.

Заповідник, як провідний атеїстичний музей, подає багатогранну наукову і методичну допомогу історичним та краєзнавчим музеям республіки, періодично випускає збірники статей з досвіду роботи в цій галузі знань²⁰. Археологічні дослідження історико-культурних пам'яток заповідника, що проводяться постійно, збагатили науку новими принципово важливими даними. Так, у 1951 р. в колишньому митрополичому саду були виявлені майстерні, де виготовлялася смальта для мозаїчних розписів Успенського собору. Ця знахідка свідчила, що в XI ст. смальту виробляли на Русі, а не привозили з Візантії, як вважалося раніше²¹. Тоді ж результати археологічних розкопок підтвердили літописні свідчення про існування в XII ст. на верхній частині Печерського монастиря оборонних мурів²². Довгорічні архітектурно-археологічні дослідження руїн Успенського собору дали змогу реконструювати його найдавнішу частину (XI ст.) і зібрати багато матеріалів про цю визначну пам'ятку та її архітектурне обличчя у XVIII ст.

Відкритий у 1970 р. в церкві Спаса на Берестові фресковий живопис XII ст. (площею близько 100 м²) є чудовим зразком образотворчого мистецтва Київської Русі і спростовує твердження про те, що всі стародавні фрески загинули²³.

¹⁵ В. А. Шиденко. Пещеры и мощи Киево-Печерской лавры, К., 1958; П. Я. Степанов. Про Киево-Печерську лавру, К., 1960; П. Степанов, М. Трояновський. За святыми мурами, К., 1962; Правда о Киево-Печерской лавре. Сборник статей, К., 1963; В. М. Крикотун та ін. Розвінчані «святини», К., 1973; та ін.

¹⁶ Д. Ф. Красицкий, П. К. Федоренко. Усыпальница Юрия Долгорукого, М.—Л., 1948; М. З. Петренко. Українське золотарство XVI—XVII ст., К., 1970.

¹⁷ В. Г. Дьомін та ін. Київський державний заповідник-музей «Києво-Печерська лавра», К., 1955; Державний заповідник-музей «Києво-Печерська лавра», К., 1960.

¹⁸ М. М. Кубанська. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Стародруки XVI—XVIII ст., К., 1971; Г. П. Кравець. Українське галтування та вишивка XVI—XVIII ст., К., 1975.

¹⁹ М. З. Петренко та ін. Києво-Печерський історико-культурний заповідник, К., 1974.

²⁰ З досвіду атеїстичної роботи музеїв УРСР, К., 1972.

²¹ В. А. Богусевич. До історії склоробного виробництва в Київській Русі. — Нариси з історії техніки, вип. 4, К., 1957 (археологічні розкопки проводились при участі науковців заповідника).

²² Ю. С. Асеев, В. А. Богусевич. Военно-оборонні стіни XII ст. в Києво-Печерській лаврі. — Вісник Академії архітектури УРСР, 1951, № 4.

²³ В. В. Ясеневський. Новознайдені фрески XII ст. — Образотворче мистецтво, 1970, стор. 18—19.

Позитивні результати одержано також внаслідок проведених експедицій під керівництвом старшого наукового співробітника заповідника В. В. Чумаченка археологічних досліджень дальніх печер. Зібрані матеріали розкривають поховальні обряди наших далеких предків, спростовують монастирські легенди про культ так званих затворників і вказують джерела, звідки ченці брали матеріали для фабрикацій мощей лаврських «святих».

Багаторічна робота колективу наукових працівників по збиранню музейних експонатів завершилась укомплектуванням фондів унікальними колекціями творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, станкового живопису, мистецтва гравюри, пам'яток книгодрукування та документальних матеріалів, зразків українського золотарства, гаптування коштовних тканин тощо. Нині у фондах налічується більше 50 тис. експонатів. Велику історичну й художню цінність має архітектурний комплекс, що складається з унікальних пам'яток. Він синтезує найкращі досягнення вітчизняної архітектури, монументального та декоративно-прикладного мистецтва. Співробітники заповідника прагнуть допомогти екскурсантам глибше ознайомитися з історико-культурною спадщиною Києво-Печерської лаври і по можливості виставити для огляду якнайбільше унікальних експонатів фондів колекцій. Але всі експозиції мають не тільки пізнавальне, а головним чином виховне значення.

Останнім часом створено ряд оригінальних постійно діючих виставок, які тематично зв'язані з історією Києво-Печерської лаври. Нині у заповіднику експонуються такі виставки: «Християнство і атеїзм», «Історія лаврських печер», «Архітектурний ансамбль заповідника», «Успенський собор — пам'ятка архітектури XI—XVIII ст.», «Художні вироби з дорогоцінних металів XVI—XIX ст.», «Коштовні тканини XVI—XIX ст.», «Гравюри XVII—XVIII ст.», «Церква Спаса на Берестові — усипальниця Юрія Долгорукого — засновника Москви».

На території заповідника розміщуються чотири музеї республіканського значення: Музей історичних коштовностей УРСР, Державний музей українського народного декоративного мистецтва, Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва УРСР, Державний музей книги і друкарства УРСР.

Таким чином, за післявоєнні роки завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток культури, а також самовідданій праці колективу співробітників заповідник перетворено в один з найбільших центрів науково-освітньої роботи країни. Його визначні історико-культурні пам'ятки, що відбивають історію духовної культури народу, починаючи з XI ст., приваблюють багато туристів з різних куточків нашої Батьківщини і зарубіжних країн. За післявоєнний період заповідник відвідало понад 13 млн. чол. Причому потік екскурсантів щороку збільшується, і в 1975 р. їх кількість досягла 1 233 332 чол. Тільки протягом дев'ятої п'ятирічки у заповіднику побувало 5 541 622 чол.

Натхненний рішеннями XXV з'їзду КПРС, колектив наукових співробітників Києво-Печерського історико-культурного заповідника докладає всіх зусиль для перетворення його в зразковий науково-освітній заклад країни.

М. З. ПЕТРЕНКО (Київ)

Наш календар

ВИДАТНИЙ ПАРТІЙНИЙ І ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ

(До 90-річчя з дня народження
Г. К. Орджонікідзе)

Вірний учень і соратник В. І. Леніна, полум'яний революціонер Григорій Костянтинівич Орджонікідзе належить до плеяди найвидатніших діячів Комуністичної партії і Радянської держави.

Він народився 12 (24) жовтня 1886 р. у с. Гореші Шорапанського повіту Кутаїської губернії. Ще в юнацькі роки Серго став на шлях революційної боротьби. В 1901 р. він почав навчання в Тифліській фельдшерській школі, де в соціал-демократичних гуртках під впливом ленінської «Искры» і праць В. І. Леніна формувалася його світогляд. У 1903 р. сімнадцятирічним юнаком Орджонікідзе вступив до лав РСДРП і з того часу все його життя було пов'язане з партією. Поширення нелегальної літератури, пропагандистська робота в Головних майстернях Кавказької залізниці, виступи перед жителями рідного села — перші кроки молодого революціонера.

В період першої російської революції 1905—1907 рр. Серго був одним з керівників революційної боротьби робітників і селян Закавказзя. В грудні 1905 р., під час перевезення зброї для революційних загонів, Серго заарештували, а в 1906 р. після звільнення з в'язниці він виїхав до Берліна.

Після повернення з-за кордону в 1907 р. Орджонікідзе продовжував вести підпільну революційну роботу в Баку. Наприкінці 1907 р. — новий арешт і довгі місяці тюремного ув'язнення. Через рік царський суд виніс вирок Орджонікідзе: один рік заточення у фортеці, а потім заслання до Сибіру на поселення в Єнісейській губернії. Там, у далекому Сибіру, Серго налагодив зв'язки із засланцями, організував гуртки з політекономії, філософії, створив Союз політичних засланців. 1909 р. за допомогою товаришів по партії Серго вдалося втекти із заслання і повернутися до Баку.

За дорученням Бакинського комітету РСДРП Орджонікідзе виїхав в охоплений полум'ям революційної боротьби Іран, де активно включився у роботу місцевих революційних організацій.

Маючи значний досвід практичної партійної роботи, він невпинно поповнював свій теоретичний багаж, навчався у ленінській школі в Лонжюмо. Про його перебування в школі М. О. Семашко писав: «Серед тодішніх учнів школи різко виділявся худорлявий, стрункий, гарний грузин Серго; відзначався своєю жадобою до знань, своїм серйозним ставленням до справи»¹.

Влітку 1911 р. Орджонікідзе повернувся до Росії. За дорученням В. І. Леніна він відвідав ряд промислових центрів країни: Ростов-на-Дону, Тифліс, Баку, а також Катеринославську, Київську, Одеську та інші партійні організації України у зв'язку з підготовкою VI партійної конференції.

Важливу роль у створенні Російської організаційної комісії (РОК) відіграв Серго. РОК під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна стала бойовим штабом згуртування більшовицьких сил і фактично центром усього партійного життя країни, підготувала і скликала VI Празьку партійну конференцію. Орджонікідзе виступив на конференції із звітною доповіддю РОК, був обраний до складу ЦК і Російського бюро ЦК РСДРП. Вітлення в життя рішень Празької партійної конференції вимагало напруженої пропагандистської, агітаційної і організаційної роботи в умовах суворої конспірації. Проводячи величезну роботу серед робітників Петербурга, Москви, Києва, Катеринослава, Серго повідомляв ЦК: «...Настрій серед публіки відроджений. Про ліквідаторів і чути не хочуть. Усі, без винятку, вітають наші починання. В успіху не сумніваюсь. Майже на кожному заводі є згуртована група»².

У квітні 1912 р. Серго було заарештовано й ув'язнено у Шлісельбурзькій фортеці для відбування трирічної каторги. Нелюдські умови, в яких перебували в'язні, не зламали Серго. Він багато працював, поповнював свої знання, проводив величезну пропагандистську й агітаційну роботу, надихаючи своєю енергією багатьох в'язнів. Потім Орджонікідзе відправляють на довічне заслання в Якутію. Там його

¹ Спогади про В. І. Леніна, т. 2, К., 1969, стор. 323.

² «Красный архив», 1939, № 6 (97), стор. 115.

й застала звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію. У складі місцевого комітету РСДРП і виконкому Ради робітничих і солдатських депутатів Серго брав активну участь у революційній роботі.

У червні 1917 р. разом з іншими якутськими засланнями Орджонікідзе повернувся до революційного Петрограда. За рекомендацією В. І. Леніна його обрали до складу Петроградського комітету РСДРП та виконкому Петроградської Ради і направили на партійну роботу в Нарвський район міста.

Після липневих подій 1917 р., з приходом до влади контрреволюційної буржуазії, В. І. Ленін перейшов на нелегальне становище і ЦК доручив Серго підтримувати зв'язок з вождем. В липні він двічі приїздив до Ілліча в Розлив. Під керівництвом В. І. Леніна був підготовлений VI з'їзд РСДРП, який прийняв рішення про збройне повстання. Орджонікідзе брав активну участь у роботі з'їзду.

У жовтневі дні 1917 р. Серго як уповноважений Військово-революційного комітету виконував відповідальні бойові завдання ЦК партії, був одним з організаторів збройного повстання в Петрограді. Призначений особисто В. І. Леніном, Орджонікідзе керував червоногвардійськими загонами, що розгромили війська Керенського і Краснова під Пулковом.

У грудні 1917 р. партія направила Серго представником Радянського уряду на Україну. В складних умовах він зумів організувати заготівлю і доставку хліба та іншого продовольства для Радянської республіки, брав активну участь у створенні революційних військ для боротьби з німецькими окупантами.

9 квітня 1918 р. був створений Тимчасовий надзвичайний комісаріат Південного району, який очолив Орджонікідзе. Переплетення класових і національних протиріч створювало надзвичайно складне становище. Необхідно було об'єднати більшовицькі сили, організувати робітничі і селянські маси, створити червоноармійські загони і підібрати вірних та надійних командирів, будувати і зміцнювати Радянську владу. Успішне розв'язання всіх цих завдань було наслідком кипучої енергії, високої принциповості, почуття такту видатного політичного діяча ленінської школи Г. К. Орджонікідзе.

Коли над Радянською країною нависла загроза з боку Денікіна, Орджонікідзе доручили організувати Комітет оборони Терської області. Серго сформував з різних загонів 11-у регулярну Червону Армію. Боротьба ускладнювалася тим, що армія, відрізана від центру, була позбавлена боєприпасів, інфекційні хвороби косили бійців і в сувору зиму 1918—1919 рр. довелося відходити до Астрахані. Заслуга Серго полягала в тому, що він в тих складних умовах зумів зберегти боєздатність бійців і командирів, які стали основою для нових формувань.

Влітку 1919 р. Орджонікідзе очолив політичне керівництво 16-ю армією Західного фронту, що обороняла Радянську Білорусію від білопольської інтервенції і здобула ряд значних перемог.

Восени 1919 р., коли доля революції вирішувалася на Південному фронті, Орджонікідзе направили членом Реввійськради в 14-у армію — одну з найвідповідальніших ділянок фронту. В Орловсько-Кромській операції він керував діями ударної групи, яка розгромила добровільний корпус білих, тим самим поклавши початок ліквідації денікінщини. З ім'ям Серго пов'язане визволення Донбасу і всієї Лівобережної України.

На початку 1920 р. Серго був членом Реввійськради Кавказького фронту, головою Північно-Кавказького ревкому. Разом з С. М. Кіровим він керував визволенням Північного Кавказу, Азербайджану, Вірменії і Грузії від інтервентів та інших контрреволюційних сил.

По закінченні громадянської війни і розгрому інтервентів Орджонікідзе працював головою Кавказького бюро ЦК РКП(б), а після його реорганізації — першим секретарем Закавказького крайкому партії, першим секретарем Північнокавказького крайкому ВКП(б). Він розумів, що успішне розв'язання проблем господарського відродження зруйнованого Закавказзя залежить насамперед від об'єднання зусиль усіх республік Закавказзя. Орджонікідзе багато зробив для зміцнення Радянської влади, розгрому буржуазних націоналістів і об'єднання республік Закавказзя в Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську Республіку.

Але діяльність Серго і в цей час не обмежувалась лише Закавказзям. За завданням партії він не раз виїжджав на Північний Кавказ, в Донбас, у Середню Азію. Орджонікідзе брав найактивнішу і діяльну участь у боротьбі проти антиленінських опозицій, течій і угруповань. Під час дискусії про профспілки і пізніше він громив троцькістів, бухаринців, «робітничу опозицію», «децистів», опортуністів усіх мастей. На X з'їзді партії його було обрано членом ЦК РКП(б), і відтоді до останнього дня свого життя Серго був у складі Центрального Комітету партії. Орджонікідзе завжди пристрасно відстоював єдність партії, її керівну роль у справі соціалістичного будівництва. Виступаючи на IV з'їзді комуністичних організацій Закавказзя (грудень 1925 р.), він зазначав: «Керівництво партії не можна ослабити ні на йоту. Вміле і правильне проведення намічених партією завдань забезпечує нам успішний розви-

ток нашого народного господарства, посилення і зміцнення соціалістичних начал нашої держави»³.

В 1926 р. ЦК ВКП(б) направив Орджонікідзе на передній край боротьби, поставивши його на чолі Центральної контрольної комісії. Водночас він був Наркомом Робітничо-Селянської інспекції і заступником Голови Ради народних комісарів СРСР.

В 1930 р. Орджонікідзе було відряджено на Україну, де він вніс вагомий вклад у справу колективізації сільського господарства.

Враховуючи великий досвід партійно-політичної і господарської роботи, а також організаційський талант, Серго призначили Головою Вищої Ради народного господарства СРСР, а в 1932 р. — наркомом важкої промисловості СРСР. Об'єднаний Пленум ЦК та ЦКК ВКП(б) (17—21 грудня 1930 р.) ввів Орджонікідзе до складу Політбюро ЦК ВКП(б)⁴.

Серго брав активну участь у розробці директив партії та уряду з питань індустріального розвитку країни. Він був ентузіастом будівництва таких гігантів соціалістичної промисловості, як Магнітогорськ, Тракторобуд, Autobуд. З його ім'ям нерозривно зв'язане будівництво Дніпровської електростанції, промислового комбінату, десятків нових заводів, серед яких — Харківський тракторний, Краматорський машинобудівний, Луганський паровозобудівний та багато інших.

Для Орджонікідзе були характерні нові прийоми і методи роботи. Він особисто підбирав кадри не тільки директорів підприємств, а й начальників цехів, окремих талановитих інженерів. Вважав, що кожний господарник повинен бути партійним керівником. На січневому Пленумі ЦК і ЦКК (1933 р.) Серго відзначав: «Партійність це головне. Не можна забувати, що господарник оточений всіма людьми — і нашими і чужими, які намагаються на нього вплинути, намагаються розкласти його. Той господарник, той директор, той начальник цеху, який вміє протистояти цьому, зберегти цілком своє партійне нутро по-більшовицьки, — той молодець. А той, хто збивається з цього шляху, той загине, нічого з нього не вийде. Партійність передусім і найперше»⁵.

У боротьбі за ленінський курс, за генеральну лінію партії на всіх ділянках державної і господарської діяльності Орджонікідзе виріс у видатного партійного і державного діяча ленінського типу.

18 лютого 1937 р. перестало битися полум'яне серце Г. К. Орджонікідзе. Всю свою кипучу енергію і талант організатора віддавав Серго боротьбі за щастя трудящих. Непримиренний до ворогів, він був надзвичайно чутливим, уважним і справедливим до трудящої людини.

Партія і народ високо цінували Серго. Його було нагороджено орденом Леніна, орденами Бойового Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора ЗРФСР. На його честь м. Владикавказ перейменовано на м. Орджонікідзе. Життя і діяльність Серго є взірцем для молодих будівників комунізму, які творчо втілюють у життя плани партії і народу.

Л. О. УСИК (Київ)

³ Г. К. Орджонікідзе. Статті і промови, т. 1, К., 1957, стор. 429.

⁴ В. С. Кириллов, А. Я. Свердлов. Григорий Константинович Орджонікідзе (Серго). Біографія, М., 1962, стор. 264.

⁵ Г. К. Орджонікідзе. Статті і промови, т. 2, К., 1960, стор. 429.

СЛАВНИЙ СИН ТРУДОВОЇ ФРАНЦІЇ

(До 80-річчя з дня народження
Жака Дюкло)

Жака, в сім'ї було ще два брати — старший Жан і молодший Луї. Жак рано пішов у люди. Покинувши навчання в сільській школі, він почав заробляти собі на шмат хліба. Спочатку юнак був учнем кондитера в м. Тарба, а в 15 років став робітником.

Восени 1912 р. Жак приїхав до Парижа й влаштувався працювати там в кондитерській. Весь вільний час віддавав самоосвіті. Багато читав, відвідував лекції в Народному університеті, де уперше почув Анатолія Франса, лекції якого «Мистецтво і народ», «Мистецтво і соціалізм» справили на нього значний вплив. Від одного робітника юнак дізнався про «Юманіте» і соціаліста-революціонера Ж. Жореса. А незабаром він почув промову самого Жореса. Жак дедалі глибше почав замислюватися над своїм майбутнім.

Вірний син французького народу, визначний діяч міжнародного робітничого і комуністичного руху Жак Дюкло народився 2 жовтня 1896 р. в с. Луе (департамент Верхні Піренеї) у незаможній селянській родині. Його батько був сільським теслярем, мати — кравчихою. Крім

У квітні 1915 р. Ж. Дюкло мобілізували до лав французької армії й після піврічного навчання відправили на фронт. Незабаром він потрапив до госпіталю. Вилікувавшись, Ж. Дюкло знову прибув на фронт й уперше почув про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в Росії. Перебуваючи в полоні у Вестфалії, він познайомився з російськими полоненими, серед яких були й більшовики-ленінці. Їх розповіді про більшовицьку партію й особливо про її вождя В. І. Леніна викликали у нього великий інтерес.

Політична свідомість Ж. Дюкло особливо зростає під впливом Великого Жовтня. Правда про події в Росії доходила й до полонених. Хоч і не все до кінця розуміли, однак вчорашні робітники і селяни, вони відчували, що в Росії відбулася справжня робітничо-селянська революція, яка може дати трудящому люду свободу й покінчити з війною. Згадуючи пізніше ті часи, Ж. Дюкло писав: «Жовтнева революція 1917 р. була сприйнята багатьма моїми товаришами й мною самим як удар блискавки, як подія, що відкриває перед людством нові перспективи. Перебуваючи в полоні, я думав про те, що Жовтнева революція дасть можливість нарешті покінчити з війною й здобути мир»¹.

Після закінчення війни Ж. Дюкло повернувся з полону до Франції, а у вересні 1919 р.— демобілізувався. Незабаром він познайомився з молодими інтелігентами Полем Вайяном-Кутюр'є і Раймоном Лефевром й разом з ними, ще не будучи членом соціалістичної партії, активно виступає за її приєднання до Комуністичного Інтернаціоналу. Більшість делегатів Турського конгресу висловилися за приєднання соціалістичної партії до III Інтернаціоналу, що означало народження у Франції компартії. Ж. Дюкло стає членом ФКП, а невдовзі — її активним діячем.

Авторитет Ж. Дюкло серед комуністів і в робітничому середовищі невпинно зростає. У 1926 р. він здобув блискучу перемогу на виборах до вищого законодавчого органу республіки і став членом Палати депутатів. На V з'їзді ФКП (червень 1926 р.) його було обрано до ЦК партії, де він став безпосередньо співробітничати з М. Торезом. Оскільки Ж. Дюкло мав солідний досвід антивоєнної пропаганди, набутий ним за роки роботи в Республіканській асоціації колишніх фронтовиків (керівник А. Барбюс), йому доручили вести антивоєнну пропаганду серед солдатів через друковане видання «Казерн» («Казарма»).

Французька реакція із занепокоєнням стежила за політичною діяльністю Ж. Дюкло. Особливо не до душі їй прийшлися його виступи на захист вимог солдатів, викриття воєнних приготувань уряду. В 1927 р. він був заарештований і засуджений на 2 роки тюремного ув'язнення. Восени того ж року проти нього було порушено ще 6 судових справ, за якими він загалом засуджувався на 30 років тюремного ув'язнення, до яких додавалися 2 роки за попереднім вироком.

Компартія, прогресивна громадськість розгорнули активну діяльність, спрямовану на визволення Ж. Дюкло та інших визначних діячів (М. Кашена, А. Марті, Г. Монмуссо). На початку листопада 1927 р. надзвичайна парламентська сесія більшістю голосів висловилася за звільнення з тюрми депутатів-комуністів.

Проте реакція не збиралася довго залишати їх на волі. На початку січня 1928 р. знову були заарештовані М. Кашен, П. Вайян-Кутюр'є. Поліція одержала санкцію й на арешт Ж. Дюкло. Однак за рішенням ЦК партії він перейшов на нелегальне становище. В 1928 р. у житті Ж. Дюкло сталася визначна подія: він нелегально приїхав до Радянського Союзу й брав участь в роботі конгресу Червоного Профінтерну.

Повернувшись нелегально до Франції, Ж. Дюкло включився у передвиборну кампанію. Його конкурентом на виборах до парламенту був один з правих лідерів соціалістичної партії Л. Блюм. Ж. Дюкло здобув блискучу перемогу. Однак за рішенням партії він залишився в підпіллі й протягом трьох років перебував на нелегальному становищі. В другій половині 1928 р. він виїхав до Німеччини, де працював в Інтернаціоналі колишніх фронтовиків. У 1930 р. за завданням ВККІ Ж. Дюкло прибув до Іспанії як представник Виконкому при Комуністичній партії Іспанії.

На початку 1931 р. Палата депутатів прийняла рішення про відстрочку покарання ув'язненим депутатам і тим, хто перебував під загрозою арешту. Ж. Дюкло повернувся до Франції й з головою поринув у роботу. Він часто виступав на мітингах під час передвиборної кампанії, зокрема, на часткових виборах до Палати депутатів в Бельвілі, де кандидатом від ФКП балотувався Генеральний секретар партії М. Торез. В лютому 1931 р. у Марселі на Ж. Дюкло було вчинено замах. Однак куля влучила в робітника-комуніста Каріні. Незважаючи на протести громадськості, вбивцю за розпорядженням тодішнього міністра внутрішніх справ Лавеля звільнили з тюрми. За пропозицією М. Тореза в 1931 р. Ж. Дюкло був обраний до складу політбюро ФКП і став секретарем партії.

В 1932 р. реакція розв'язала нову антикомуністичну кампанію. В період між першим та другим турами парламентських виборів поліцейським провокатором був убитий президент Франції Думер. Уряд звинуватив у цьому злочині комуністів. Ж. Дюкло виступив ініціатором публічного викриття цих провокаційних інсинуацій.

¹ Ж а к Д ю к л о. Мемуари, т. I, М., 1974, стор. 4.

Він звернувся до А. Барбюса з проханням виступити в пресі з викривальною заявою. Невдовзі на сторінках «Юманіте» А. Барбюс опублікував своє знамените «Я звинувачую!».

Загроза нового арешту змусила Ж. Дюкло знову піти в підпілля. Влітку 1932 р. він нелегально приїхав до Москви, де познайомився з діячами міжнародного комуністичного і робітничого руху Г. Димитровим, Б. Куном, Д. З. Мануїльським. Незабаром йому було доручено виїхати до Берліна й працювати там разом з Г. Димитровим у складі Західноєвропейського бюро Виконкому Комінтерну. В глибокому підпіллі вони проводили тут роботу, спрямовану проти загрози фашизму.

Ж. Дюкло належить видатна роль у розгортанні антифашистської боротьби в самій Франції. Будучи членом політбюро і секретарем ФКП, він разом з М. Торезом, М. Кашеном та іншими керівними діячами партії вперто й наполегливо боровся за єдність мас робітничого класу і всіх антифашистських сил країни. Ж. Дюкло входив до складу делегації ФКП, яка 27 липня 1934 р. підписала Пакт про єдність дій комуністів і соціалістів у боротьбі проти фашизму і війни. Ця єдність дій стала основою для створення антифашистського Народного фронту.

14 липня 1935 р. на стадіоні Буфало в Парижі відбулася грандіозна «зустріч за мир», на якій зібралися представники всіх антифашистських сил Франції. Від імені ФКП на ній виступив Ж. Дюкло. Після мітингу відбулася маніфестація, в якій взяло участь 500 тис. антифашистів столиці. Разом з Бонтом і Пері Ж. Дюкло представляв ФКП в Національному комітеті Народного фронту. 72 комуністи захищали інтереси робітничого класу у вищому законодавчому органі республіки — Палаті депутатів.

Заслуги Ж. Дюкло перед французьким, міжнародним комуністичним і робітничим рухом були високо оцінені Комінтерном. VII конгрес Комуністичного Інтернаціоналу схвалив досвід ФКП по організації єдиних дій народних мас у боротьбі проти загрози фашизму й закликав комуністів, соціалістів з інших країн брати приклад з французьких комуністів і робітників-соціалістів. Ж. Дюкло був обраний до складу Виконкому Комінтерну.

Ж. Дюкло багато зробив й для організації міжнародної допомоги іспанським патріотам, які героїчно билися проти фашистських збройовиків та іноземних інтервентів. За дорученням ВККІ він у 1935 р. виїжджав до Іспанії й віз там переговори з лідером соціалістичної партії Л. Кабальєро, схилив останнього до угоди з комуністами та іншими лівими силами для утворення народного фронту. Пізніше в роки війни Ж. Дюкло неодноразово бував в Іспанії, відвідував там бійців-інтернаціоналістів, запалював їх своїм полум'яним словом.

Тимчасом союзники комуністів по Народному фронту у Франції — лідери соціалістичної партії і радикали-соціалісти вели справу до його розвалу. Загроза фашизму у Франції зросла. Французькі правителі віддали на поталу Гітлерові свою союзницю Чехословаччину. Мюнхенська змова членила Європу і весь світ до нової світової війни. У вересні 1939 р. була заборонена ФКП. Уперше за всю свою історію партія пішла в підпілля.

У червні 1940 р. нацистські полчища окупували більшу частину Франції. В неокупованій південній зоні країни встановився фашистський режим, який уособлював гітлерівська маріонетка маршал Петен. У цю тяжку для Франції годину М. Торез і Ж. Дюкло від імені ФКП звернулися до французького народу з маніфестом, опублікованим 10 липня 1940 р. у нелегальному номері «Юманіте». В ньому вони викрили зрадників, затаврували ганьбою політиків, закликали французів на боротьбу проти гітлерівців.

По всій Франції розгорнувся рух Опору. В окупованій країні діяльністю ФКП керували товариш «Фред» (Ж. Дюкло) і Б. Фрашон. Розшукуваний поліцією окупантів і колабораціоністів, він аж до визволення Парижа в ході Національного повстання 1944 р. перебував в самому центрі боротьби.

Після вигнання нацистів за межі країни комуністи розгорнули гігантську битву за справді демократичну і незалежну Францію, за соціальний прогрес. В Національних зборах, куди трудящі маси обрали Ж. Дюкло своїм представником, він очолив парламентську групу компартії, а пізніше став сенатором і головою сенатської групи ФКП.

В 1969 р. партія висунула його кандидатуру на пост президента республіки. Це було виявом найвищої довіри комуністів до одного з найвидатніших своїх керівників, а майже 5 млн. голосів, відданих за нього на виборах — свідченням високого довіря французьких трудящих до ФКП.

У післявоєнні роки Ж. Дюкло був частим гостем нашої країни. Він брав активну участь в з'їздах КПРС, його радо вітали вчені на наукових конференціях. Радянські люди завжди тепло і сердечно зустрічали Ж. Дюкло — полум'яного інтернаціоналіста ленинського гарту. В роки холодної війни, коли правителі Франції втягнули свою країну до агресивного блоку НАТО, М. Торез на весь світ заявив: «Народ Франції ніколи не воюватиме проти Радянського Союзу». Слідом за ним ці ж слова повторив у Національних зборах Ж. Дюкло.

Відзначаючи заслуги Ж. Дюкло перед комуністами всього світу, перед трудящими Франції і Радянського Союзу, Президія Верховної Ради СРСР нагородила його (у зв'язку з 75-річчям) найвищою нагородою — орденом Леніна.

Помер Ж. Дюкло у квітні 1975 р. Радянські люди глибоко шанують світлу пам'ять про цього чудового комуніста, революціонера, щирого друга радянського народу.

М. М. ФРОЛКІН (Київ)

**ФАСТИВСЬКОМУ ЗАВОДУ
«ЧЕРВОНІЙ ЖОВТЕНЬ» —
100 РОКІВ**

Фастівський завод «Червоний Жовтень» — одне з найстаріших підприємств України. Він був заснований у вересні 1876 р. пруським підданим, фабрикантом Ф. Брандтом. На початку завод спеціалізувався

на виготовленні устаткування для цукрових, горілчаних, пивоварних та клеєварних заводів і називався «Мідницький і котельний заклад». 1884 р. тут перероблялося 2600 пудів заліза. Вартість виготовлюваної щороку продукції становила 40 тис. крб. У 1897 р. Ф. Ф. Брандт узяв російське підданство і став купцем II гільдії Васильківського повіту. Він почав розширювати виробництво: за три роки було збудовано чавуноливарний, механічний і ковальський цехи, декілька приміщень, змонтовано парову машину і локомотив потужністю 8 кінських сил.

У травні 1900 р. на базі цього підприємства утворилося «Акціонерне товариство Ф. Ф. Брандта». В 1914 р. енергетична потужність заводу збільшилася до 50 кінських сил. Кількість робітників зросла до 300 чол., вартість щорічного випуску продукції становила 240 тис. крб., вартість основного капіталу — 250 тис. крб. Під час першої імперіалістичної війни завод Брандта виконував військові замовлення.

Завод Брандта поступово ставав осередком революційної діяльності робітників Фастова і Васильківського повіту, які згуртували навколо себе пролетаріат інших підприємств і майстерень. Робітники заводу виступали ініціаторами страйків, сходок, мітингів і зборів. Їх вимоги діставали підтримку на інших заводах.

Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» підтримував зв'язки з революційними агітаторами Фастова. 15 серпня 1897 р. ним була випущена прокламація «Лист до робітників машинобудівного заводу Брандта, яка закликала пролетаріат виступати на боротьбу з царизмом¹. Перший організований страйк відбувся тут 24 липня 1903 р. Робітники вимагали скорочення робочого дня до 10 годин із збереженням заробітної плати. Адміністрація була змушена задовольнити вимоги робітників. Значні страйки на заводі відбувалися також у 1904 і в квітні 1907 р.

В історичні дні підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники заводу активно включилися в боротьбу трудящих за свої права. 21 жовтня 1917 р. Брандт повідомляв Київському губернському комісару, що завод «захоплений у суботу 21 цього місяця о 1-й годині робітниками, які сплячуть паливо у двигунах і горнах, псуваючи в хід машини і верстати, але не працюють, до ступи на завод припинені озброєними робітниками»².

Робітники заводу активно виступили на підтримку влади Рад. Ось що сказано в резолюції їх загальних зборів: «Ми, робітники й службовці заводу братів Брандт, заслухавши доповідь т. Щавинського в зв'язку з подіями в м. Києві, цілком ідемо на підтримку Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і за першим покликом як один підемо під знамена революції на захист дорогої нам свободи»³.

Під час громадянської війни завод був майже повністю зруйнований. 10 жовтня 1926 р. на мітингу відбулося його урочисте відкриття після відновлення. З цього дня завод носить почесну назву «Червоний Жовтень». Але устаткування поки що залишалося старим, давалися взнаки відсутність чіткого поділу праці, слабкість енергетичної бази, майже всі роботи виконувалися вручну, а деякі навіть на відкритому майданчику.

В період перших п'ятирічок завод був технічно реконструйований. Поступово удосконалювалася технологія виробництва, освоювалися нові види устаткування. У 1933 р. випуск продукції збільшився порівняно з 1923 р. у 7,6, продуктивність праці — в 2,7 рази. Одночасно впорядковувалася територія заводу, поліпшувалися умови життя і праці робітників.

Колектив заводу активно включився в соціалістичне змагання. Особливо відзначилися тов. В. П. Щавинський, Я. С. Євченко, Г. П. Слюсь, А. А. Савченко, М. П. Радзієвський, І. М. Корженевський та інші. В 1940 р. 78% робітників були ударниками

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Київська область, К., 1971, стор. 684.

² Київський обласний державний архів, ф. 1879, оп. 1, спр. 26, арк. 78.

³ «Пролетарская мысль», 8 листопада 1917 р.

і стахановцями, 12 чоловік Наркомат загального машинобудування нагородив атестатом «Відмінник соціалістичного виробництва». Валовий випуск продукції в 1940 р. збільшився порівняно з 1928 р. в 23,8 раза, продуктивність праці — у 8,2, число робітників — у 2,6 раза.

Під час Великої Вітчизняної війни завод евакуювався до м. Тамбова, де був об'єднаний з місцевим машинобудівним заводом «Комсомолец». У цей суворий для нашої країни час його колектив успішно справлявся з виробничими завданнями, кілька разів займав перші місця в соцзмаганні серед підприємств Наркомату. 44 працівники заводу було відзначено урядовими нагородами.

Багато робітників заводу пішли до Червоної Армії. 76 з них загинули в боротьбі проти фашистських окупантів. Їх імена викарбувані на обеліску Слави, який споруджено у Фастові в 1967 р.

А в тимчасово окупованому Фастові фашисти насильством і погрозами зігнали частину людей на територію заводу. До міста повернувся Ф. Брандт, який заявив робітникам, що він є законним власником заводу і вимагає від них дисципліни і покорі. Але радянські патріоти відмовлялися працювати. Ряд робітників і службовців заводу боролися з фашистами в партизанському загоні, серед них: брати Андрій і Олександр Работнікови, Г. І. Мельниченко, М. В. Грабовська та інші.

В безсилій люті фашисти зруйнували пам'ятник В. І. Леніну, який було встановлено на території заводу в 1932 р. в дні святкування 15-ої річниці Жовтня. Але окупантам вдалося розбити тільки постамент, а бюст В. І. Леніна, відлитий з чавуна ливарником Островським, вони зруйнувати не змогли. Увечері колишні працівники заводоуправління О. В. Хіхлушко і М. М. Бургало закопали його. Після визволення м. Фастова вони вказали місце, де заховали бюст В. І. Леніна. Тепер він знаходиться в заводському музеї.

Та недовго довелося хазайнувати фашистам у Фастові. 7 листопада 1943 р. війська 1-го Українського фронту визволили місто.

6 травня 1944 р. з Тамбова повернулася перша група робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, які перекваліфікувалися в мулярів, штукатурів, малярів, землекопів. Одночасно з відбудовою освоювався випуск нових видів хімічного устаткування для народного господарства, а також виробництво предметів першої потреби для населення (цяхи, ліжка, напильники, втулки для возів тощо). У 1945 р. завод давав уже 38% обсягу продукції 1940 р.

У відродженні економіки України, що зазнала величезних збитків від фашистської окупації, величезну роль, як відомо, відіграла щедра допомога братніх народів СРСР народу України. За проектом Ленінградського інституту «Гипромашприбор» у 1946 р. почалася реконструкція підприємства. Завод став спеціалізуватися на виготовленні чавунної кислотостійкої емальованої апаратури місткістю до 2000 літрів. Це був новий вид устаткування не тільки для заводу, а й для всієї країни. До травня 1949 р. було завершено мінімально необхідний комплекс робіт, який давав можливість почати освоєння емальовання на промислових зразках. На початку червня емальовальний цех дав першу продукцію.

Протягом 1950—1958 рр. було збудовано і введено в експлуатацію ще 5 цехів. З допомогою Інституту електрозварювання ім. Патона в цехах впроваджувалося автоматичне і напівавтоматичне зварювання. Великою подією в житті підприємства був перехід на природний газ замість кам'яного вугілля. Дальша спеціалізація заводу йшла шляхом розширення випуску сталеної емальапаратури місткістю до 6,3 м³. У 1959 р. підприємство підключили до системи «Київенерго».

1960—1970 роки були в історії заводу періодом найінтенсивнішого будівництва. За 10 років збудовано і введено в експлуатацію нові корпуси котельно-зварювального, емальовального (6 прогонів і естакада) та чавуноливарного цехів, а також багато інших служб.

Зріс технічний рівень виробництва. Протягом 1960—1965 рр. виготовлено 81 пробний зразок нових машин і апаратів, освоєно виробництво 59 серій нового устаткування, зокрема, в 1962 р. серійний випуск сталеної емальованої хімічної апаратури. 14 виробам присвоєно державний Знак якості. Все хімічне устаткування за своєю якістю знаходиться на рівні кращих зарубіжних зразків.

У дев'ятій п'ятирічці за участю робітників заводу було збудовано гаражі, деревообробний цех, корпус заводоуправління з прохідною, реконструйовано механо-складальний, котельно-зварювальний (№ 2) та ремонтно-будівний цехи, а також цех товарів народного споживання. Колектив заводу успішно справився з завданням 9-ої п'ятирічки.

Завод щорічно забезпечує устаткуванням 1000—1100 підприємств країни. Його продукція поставляється в 28 зарубіжних країн. «Червоний Жовтень» відвідали делегації НДР, Угорщини, Польщі, Болгарії, Румунії, Голландії, Англії. Емальована апаратура демонструвалася на ВДНГ СРСР, республіканській виставці передового досвіду в народному господарстві, а також на 11 міжнародних виставках, неодноразово нагороджувалася дипломами. Завод має 8 авторських свідоцтв на винаходи, 21 чол. нагороджено медалями ВДНГ.

У 1974—1975 рр. «Червоний Жовтень» виготовляв 70% емальованої хімапаратури в СРСР. Нині тут щорічно випускається устаткування до 6 тис. одиниць. Неодноразово заводу присвоювалися призові місця і перехідні червоні прапори в соціалізації, зокрема, перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. За доблесну працю близько 500 чол. нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, серед них орденом Леніна — Д. Л. Кудя і Л. Ковбасюка, орденом Жовтневої революції — О. В. Міхневича і В. О. Кузнецова. На заводі працює майже 300 ветеранів Великої Вітчизняної війни, 1480 чол. (більше 50% працюючих) є ударниками комуністичної праці; 264 робітникам, які працюють на заводі понад 20 років, присвоєно звання «Ветеран заводу», 24 працівникам — «Почесний машинобудівельник», 30 чол. указом Президії Верховної Ради СРСР нагороджено медаллю «Ветеран праці».

Завод-ветеран молодіє з кожним роком своїми корпусами, машинами. Особливо славиться він виробничниками, самовідданою і творчою працею яких створюється трудовий літопис нашої Батьківщини.

О. С. ВЛАСЕНКО (Фастів), Т. Є. ГРУДЗИНСЬКА (Київ)

БОРЕЦЬ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ
(До 90-річчя з дня народження
К. М. Пелехатого)

У боротьбу трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання в єдиній Радянській державі значний вклад вніс відомий громадський діяч, журналіст і публіцист Кузьма Миколайович Пелехатий. Він народився 11 листопада 1886 р. в селі Опарі Дрогобицького району на Львівщині в селянській сім'ї. Ще юнаком він став активним учасником таємних гуртків учнівської прогресивної молоді, за що виключався «з трьох гімназій, останнього разу — з усіх шкіл Галичини»¹.

В 1905 р., закінчивши гімназію в Австрійській Сілезії, К. Пелехатий вступив до Віденського вищого інституту журналістики, який закінчив у 1908 р. Журналістську діяльність він розпочав у 1910 р. у редакції Львівської газети «Галичанин». Пізніше К. Пелехатий перейшов працювати в газету «Прикарпатская Русь», що виходила у Львові.

В 1913 р. молодий журналіст примкнув до групи так званих «галицько-руських соціалістів». Ця група видавала російською мовою журнал «Новая жизнь», на сторінках якого друкувалися праці, позначені впливом ідей марксизму.

На початку першої світової війни за симпатії до братнього російського народу і за соціалістичну агітацію Кузьма Пелехатий був заарештований як небезпечний для влади агітатор.

Після війни К. Пелехатий працював службовцем у Дрогобицькій міській управі, потім, у 1920 р., переїхав до Львова, де розгорнув активну революційну діяльність, зокрема видавав газету «Воля народу», брав участь у створенні прогресивної організації «Сельроб», виступав на мітингах, передвиборних зборах, закликаючи трудящих Західної України до боротьби за соціальне і національне визволення.

У 1930 р. К. Пелехатий видав брошуру «Що таке колективізація», в якій розповів про колективізацію сільського господарства в Радянському Союзі, показав переваги колективного способу господарювання над індивідуальним. Ця брошура швидко стала популярною серед трудящих, незважаючи на те, що польська поліція заборонила її.

За революційну діяльність К. Пелехатого знов було заарештовано в Луцьку у 1930 р. Під час обшуку в нього було знайдено 6 бюлетенів ЦК КПЗУ, а також ряд рефератів на комуністичні теми².

Про перебування Кузьми Пелехатого в луцькій в'язниці розповів Ярослав Галан у нарисі «Велич визволеної людини»: «В 1930 році в луцькій тюремній лікарні лежала людина, дні якої, здавалося, полічені. Їй довелося пережити всі жахи поліцейських тортур, найвитонченіших, наймерзенніших, тортур, що сягають за межі людської витривалості. Катів зовсім не обходила та обставина, що жертвою їх знущань був відомий львівський літератор і публіцист Кузьма Пелехатий. Катований був стійким борцем за справу робітничого класу, а популярність цієї людини і мужність її лише посилювали лють мучителів. Арештований не піддавався погрозам, катування не зламало його волі, тому арештований повинен був померти. Але могутня натура перемогла, Кузьма Пелехатий залишився живий. Страждання лише загартували його, і

¹ К. Пелехатий. І всміхнеться земля-мати... Львів, 1959, стор. 5.

² Там же, стор. 6.

він жодного дня не переставав бути собою: чесним, відважним борцем за визволення свого народу»³.

28 вересня 1932 р. у зв'язку з ліквідацією організації «Сельроб» К. Пелехатого знову було заарештовано. Після визволення талановитий журналіст, відомий серед трудящих революційний діяч довгі роки залишався безробітним.

В 1932 р. разом з С. Тудором, Я. Галаном, П. Козланюком та іншими прогресивними письменниками К. Пелехатий підписав «Резолюцію зборів представників літератури, науки, театрального, музичного й образотворчого мистецтва і трудової української, польської та єврейської інтелігенції», в якій віталась ініціатива видатних письменників Максима Горького, Романа Роллана, Анрі Барбюса, Бернарда Шоу скликати міжнародний антивоєнний конгрес і розгорнути роботу, скеровану проти підготовки нової війни⁴.

Деякий час Кузьма Пелехатий працював у товаристві «Робітничий театр» та музичному товаристві «Мелодія», використовуючи їх для нелегальної революційної пропаганди⁵.

Про велику різнобічність роботи, яку вів К. Пелехатий серед робітників, можна судити із спогадів сучасників: «...Це був ідеальний організатор мас... Тов. Пелехатий, крім своєї великої політично-організаційної і журналістської роботи, знаходив час для керівництва різними гуртками: хоровим, музичним, «живою газетою» та виконував іншу масову роботу серед робітників»⁶.

Весною 1936 р. він брав активну участь в антифашистському конгресі працівників культури у Львові, на якому виступав з доповіддю про українську культуру. Разом з Я. Галаном К. Пелехатий співробітничав у «Лізі захисту прав людини і громадянина» у Львові.

Активна революційна діяльність К. Пелехатого непокоїла польську буржуазно-поміщицьку владу, західноукраїнську реакцію всіх мастей. Він, як і багато інших революційних діячів Західної України, весь час перебував під наглядом поліції.

Після воз'єднання Західної України в єдиній Радянській державі К. Пелехатий разом з Я. Галаном і П. Козланюком працював у новій радянській газеті «Вільна Україна», на сторінках якої друкував кореспонденції, нариси, статті на літературознавчі теми.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації К. Пелехатий переховувався від гестапо та його прислужників, підтримував тісний зв'язок з підпільною партизанською організацією «Народна гвардія ім. І. Франка».

Відразу після визволення К. Пелехатий продовжував працювати в газеті «Вільна Україна», а потім у журналі «Радянський Львів». На початку 1946 р. Кузьму Миколайовича Пелехатого обирають заступником голови Львівської міської Ради депутатів трудящих, а в січні 1949 р. — головою Львівської обласної Ради депутатів трудящих. К. М. Пелехатий був депутатом Верховної Ради Союзу РСР, Верховної Ради УРСР, заступником голови Верховної Ради УРСР. За видатні заслуги перед Батьківщиною К. Пелехатого було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Помер К. М. Пелехатий 28 березня 1952 р. Пам'ять про нього живе у справах і зверненнях нашого народу.

І. Г. ПАТЕР (Львів)

³ Я. Галан. Твори в 3-х томах, т. 3, К., 1960, стор. 390.

⁴ З історії революційного руху у Львові 1917—1939 рр. Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 444—445.

⁵ Там же, стор. 518.

⁶ Революційна діяльність західноукраїнських пролетарських письменників. Збірка архівних документів, Львів, 1959, стор. 301—302.

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ П. І. ЛЯЩЕНКА

Відомий радянський вчений Петро Іванович Лященко народився 10 (22) жовтня 1876 р. у м. Саратові, в сім'ї земського службовця. Його батьки походили з чернігівських козаків. У 1894 р. П. І. Лященко

закінчив Саратовську класичну гімназію, а в 1900 р. з дипломом І ступеня — природниче відділення фізико-математичного та економічне відділення юридичного факультетів Петербурзького університету. В тому ж році для дальших студій з політекономії і сільського господарства був командирований до Лейпцигського університету і Сільськогосподарського інституту. Повернувшись у 1902 р. на батьківщину, він склав іспити на ступінь магістра сільського господарства, читав лекції з економіки й організації сільського господарства та економічної географії у Петербурзькому університеті і на Петербурзьких вищих жіночих курсах.

Молодий вчений брав активну участь в суспільному житті. Під час першої російської буржуазно-демократичної революції П. І. Лященка було обрано делегатом Петербурзької Ради робітничих депутатів від доцентських груп університету. Він організовував робітничі клуби і керував ними. Після поразки революції поліція заарештувала його й вислала до Сибіру із заборобою викладати.

У 1908 р. П. І. Лященко успішно захистив дисертацію («Нариси аграрної еволюції в Росії») на здобуття вченого ступеня магістра політекономії. Він також підготував і видав ряд праць з історії вітчизняної та міжнародної хлібної торгівлі, економіки сільського господарства та ін. У 1913 р. його було обрано ординарним професором кафедри політичної економії та статистики Томського університету. Захистивши в 1914 р. докторську дисертацію «Селянська справа і пореформена упоряджальна політика», яка в 1915 р. вийшла окремою книгою, він одержав премію Російської академії наук. Будучи професором Томського університету, П. І. Лященко водночас керував Західносибірським науковим товариством сільського господарства. Після Лютневої революції 1917 р. його було обрано головою Томського губпродкому, а в травні 1917 р. — професором політичної економії Донського університету і ректором Донського інституту народного господарства.

З листопада 1922 р. П. І. Лященко працював у вузах Москви, зокрема в Московському університеті, Інституті червоної професури, а також у науково-дослідних закладах — Комакадемії, Інституті економіки АН СРСР та ін. За довгочасну успішну педагогічну, науково-дослідну роботу та громадську діяльність Президія Верховної Ради РРФСР 6 січня 1943 р. присвоїла йому почесне звання заслуженого діяча науки РРФСР. У тому ж році вченого було обрано членом-кореспондентом АН СРСР, а в 1945 р. — академіком АН УРСР. З 1945 р. і до кінця свого життя Петро Іванович працював старшим науковим співробітником Інституту економіки АН УРСР.

На протязі 55 років П. І. Лященко проводив надзвичайно плідну і багатогранну науково-дослідну роботу в різних галузях історичної та економічної наук, зробив значний внесок в їх дальший розвиток. Він опублікував 160 праць, присвячених складним і актуальним історичним і народногосподарським проблемам.

Ще в початковий період його діяльності увагу вченого привертала аграрна тематика — питання історії землеволодіння, врожайності, кредитування, статистики. Тоді ж з друку вийшли такі його монографії як «Деякі риси землеволодіння і землекористування селян Таврійської губернії», «Розвиток сільськогосподарського ринку і хлібної торгівлі в дореформеній Росії», «Хлібна торгівля і залізниця» та ін. У них він з'ясував як окремі позитивні явища в землеробстві, так і численні негативні фактори, що були прямим результатом збереження численних феодалних рис у землеволодінні, землекористуванні тощо.

Проте, незважаючи на їх пізнавальний інтерес, праці П. І. Лященка тих років характеризуються певним об'єктивізмом, лібералізмом, часто носили описовий характер.

Якісно новий етап у науковій діяльності вченого, як і багатьох тисяч інших істориків-економів нашої країни, почався після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. З перших її днів П. І. Лященко присвятив себе розв'язанню грандіозних завдань соціалістичного будівництва. У перші роки Радянської влади він написав праці: «Зведення даних про промислові підприємства Південного Сходу» (1920 р.), «Економічні багатства Південного Сходу і завдання Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі» (1922 р.), «Перспективний план відбудови і розвитку сільського господарства СРСР» (1923 р.), «Нариси аграрної еволюції Росії» (1924 р.), «Відбудова сільського господарства в Центрально-Чорноземній області», «Індустриалізація сільського господарства» (1926 р.), «Російське зернове господарство в системі світового господарства» (1927 р.), «Чергові питання будівництва великих колгоспів» (1929 р.), «Соціальна економія сільського господарства», т. 1—2 (1930 р.). У них та багатьох інших працях в основних рисах висвітлено лєнінську аграрну політику Комуністичної партії і Радянської держави, підбито підсумки історичного розвитку на новій, колективній основі. Монографії вченого цих років, незважаючи на наявні в них недоліки, мали вже не тільки теоретичний, а й практичний інтерес.

У 1927 р. побачила світ капітальна праця П. І. Лященка «Історія російського народного господарства» (в 1930 р. вийшло її друге видання). В ній він намалював цілісну, послідовну картину історико-економічного розвитку Росії з найдавніших часів і до Жовтневої революції і один з перших в радянській історіографії зробив спробу визначити предмет економічної історії або історії народного господарства як науки. Написана цікаво і дохідливою мовою, книга швидко здобула загальне визнання. У 1939 р. вона була прийнята як єдиний на той час навчальний посібник з історії народного господарства нашої країни для історичних і економічних факультетів вузів СРСР.

Не припиняючи інтенсивної педагогічної й наукової роботи, видаючи десятки книг, брошур і статей, вчений продовжував напружено працювати над своєю основною працею. В нього зародилася смілива думка створити синтетичне дослідження з економічної історії нашої Батьківщини, яке географічно охопило б

всі без винятку її області та райони, а в хронологічному відношенні закінчувалося б сучасністю. Праця, за задумом автора, мала складатися з трьох частин або томів. У результаті неймовірних зусиль, невтомної праці, що тривала і в тяжкі роки Великої Вітчизняної війни, вченому вдалося здійснити свою мрію. В 1947 р. було видано перший том «Історії народного господарства СРСР», у 1948 р.— другий і в 1956 р.— третій томи. Перший том висвітлював розвиток народного господарства Росії в до-капіталістичний період, другий — в період капіталізму, третій — за доби соціалізму. Автор довів своє дослідження історії народного господарства СРСР до 1950 р. За це П. І. Лященко був удостоєний (1949 р.) Державної премії.

За багатогранну і плodотворну наукову і педагогічну роботу уряд СРСР нагородив ученого орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани» і медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Він був членом ряду радянських та іноземних наукових товариств. Його праці видані майже в усіх соціалістичних країнах, а також перекладені на англійську, німецьку, японську та інші мови народів світу. Під керівництвом П. І. Лященка зростає ціла плеяда молодих вчених — кандидатів і докторів наук, спеціалістів з історії народного господарства СРСР. Він помер у червні 1955 р.

Величезна наукова спадщина вченого далеко не вичерпується його виданими творами. Ще за життя багато своїх рукописів разом з частиною своєї наукової бібліотеки він передав Інституту економіки АН УРСР, в якому працював багато років. В його пам'ять було створено Науковий кабінет історії народного господарства, що успішно діє й нині. Рукописна спадщина П. І. Лященка вивчається, систематизується й узагальнюється.

Життя та діяльність П. І. Лященка — яскравий приклад беззавітного служіння нації, Вітчизні, народові.

І. Г. РОЗНЕР (Київ)

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

(До виходу I тому збірника «Комуністична партія України
в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК»)

Широким є коло джерел, що розкривають перетворюючу діяльність Комуністичної партії. Серед цього документального багатства, як основні, виділяються резолюції і рішення з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету, велике значення яких Л. І. Брежнев підкреслив у Звітній доповіді на XXV з'їзді КПРС¹. Ці джерела підбивають підсумки роботи партії за певний період, дають характеристику закономірностей її розвитку і діяльності. В цих документах якнайглибше відображаються політика КПРС, її погляди на найважливіші проблеми суспільного життя, ставляться дальші завдання.

Ці документи мають не тільки незаперечний виконавчий та нормативний характер, а й широко використовуються при вивченні всіх періодів історії КПРС. Для всіх істориків, а також тих, хто цікавиться героїчним шляхом рідної Комуністичної партії, дуже важливим є 8-е, десяти томне видання «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК» (тт. 1—10, М., 1970—1972). Досвід цього видання значною мірою використав Інститут історії партії при ЦК Компартії України при підготовці до друку тому I документального збірника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (в двох томах)»².

Невід'ємною складовою частиною історичного шляху КПРС є діяльність Комуністичної партії України, партійних організацій інших союзних республік, які під керівництвом ЦК КПРС на місцях здійснюють ленінську генеральну лінію партії. «Центральний Комітет КПРС із задоволенням відзначає, що партійні організації всіх союзних і автономних республік, автономних областей і національних округів відіграють авангардну роль у розв'язанні завдань комуністичного будівництва, послідовному втіленні в життя ленінської національної політики, зміцненні дружби народів. Вони завжди виступають як бойові загони нашої партії, високо несуть прапор радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, йдуть на чолі трудящих мас в їх боротьбі за здійснення принципів наукового комунізму»³.

Отже, опублікування основних документів комуністичних партій союзних республік, в тому числі і Компартії України, має велике суспільно-політичне, ідейно-виховне і наукове значення.

Найважливіші матеріали з'їздів і конференцій Комуністичної партії України видаються в республіці втретє. У 1927 р. Істпарт ЦК КП(б)У опублікував збірник «КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций», до якого увійшли документи з грудня 1917 р. до жовтня 1926 р. Переважно це були рішення та резолюції з'їздів і конференцій КП(б)У. Однак, крім цього, були включені документи обласного з'їзду РСДРП(б), який відбувся у Києві 16—18 грудня 1917 р., Тагапрозької наради 19—20 квітня 1918 р., резолюція об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У від 16 жовтня 1926 р. Отже, у цьому виданні чітко не витриманий принцип відбору документів. Зокрема, подано матеріали форумів комуністів України до утворення КП(б)У. Наведено тільки одну резолюцію пленуму ЦК КП(б)У. Загалом у даному збірнику вміщено 94 документи.

У 1958 р. Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС видав українською та російською мовами збірник «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій». До

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 72.

² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Том перший 1918—1941, К., 1976, 1007 с. Редакційна колегія: В. І. Юрчук (голова), Ю. Н. Єльченко, Г. К. Крючков, В. М. Мазур, П. К. Мусієнко, Ф. М. Рудич. Том підготували до друку: Ю. В. Бабко, Ю. М. Бугаєвський, І. Л. Комарова, І. Ф. Курас, П. І. Павлюх, Т. М. Колішер, А. А. Соловйова, Д. С. Щедріна, А. Д. Ярошенко.

³ Про підготовку до 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972, стор. 15—16.

нього було включено 138 документів за 1918—1956 рр., з них 125 відносяться до періоду, що його охоплює рецензований перший том. Критерій відбору документів у збірнику 1958 р. чіткі: це переважно резолюції, а також окремі відозви та звернення з'їздів (починаючи з першого) та конференцій Компартії України.

Видання, яке ми розглядаємо, значно розширене порівняно з попереднім. Це стосується не тільки продовження публікації документів аж до XXV з'їзду Комуністичної партії України включно. Додатково (вперше) включено також постанови пленумів ЦК Компартії України, що мають велике суспільно-політичне та наукове значення. Збірник складається з двох томів. До першого, рецензованого, тому включено документи за період з липня 1918 р. до травня 1941 р.—загалом 240 одиниць. Істотне збільшення числа цих джерел припадає на важливі постанови пленумів ЦК Комуністичної партії України.

Збірник відкривається змістовною передмовою, що її підготував Інститут історії партії при ЦК Компартії України—філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. У передмові стисло характеризується видання, розкривається його місце серед публікацій провідних документів КПРС.

Матеріалам кожного з'їзду і кожної конференції передую важливий коментар, в якому розкривається історична обстановка даного форуму комуністів республіки, наводиться кількісний склад делегатів та обраних членів Центрального Комітету, порядок денний з'їзду чи конференції. Нам здається, що упорядники мають рацію, не наводячи, як це було у виданні 1958 р., вибіркового списку членів ЦК. З точки зору оптимального археографічного оформлення найкраще навести повний список членів та кандидатів ЦК або обмежитись кількісними даними, як це правильно і зробили упорядники даного видання.

У вміщених документах з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Комуністичної партії України глибоко розкрито підсумки пройденого шляху і накреслено завдання на важливий період від часу утворення Компартії України (липень 1918 р.) до переддня Великої Вітчизняної війни (травень 1941 р.). Ця життєперетворююча діяльність партії становить єдине ціле з історією трудящих Української РСР, всієї Країни Рад. Проліслюємо це на матеріалах збірника.

У складі РСДРП (б) — революційної партії нового типу — зростали і загартувалися у класових боях, у випробуваннях трьох революцій більшовицькі організації України. Під керівництвом великого Леніна вони здобували ідейний і політичний гарт. рішуче боролися з різними опортуністами і ревізіоністами, завжди обстоювали чистоту марксизму-ленінізму, ідейну й організаційну єдність партійних рядів, настійно викрикували антинародні дії та ворожу ідеологію буржуазних, дрібнобуржуазних та буржуазно-націоналістичних партій. Комуністи України брали активну участь у боротьбі трудящих нашої вітчизни проти царизму і капіталізму, за перемогу Великого Жовтня і встановлення диктатури пролетаріату.

У винятково складній історичній обстановці окупації республіки військами імперіалістичної Німеччини в липні 1918 р. на першому з'їзді, що відбувся в Москві, було утворено Комуністичну партію (більшовиків) України як складову частину єдиної РКП(б). У ряді питань, пов'язаних з аналізом пролетарської революції на Україні, про збройне повстання, про структуру Компартії України частина партпрацівників республіки допускала «ліво-» та правоопортуністичні хитання, що спричинило гостру внутріпартійну боротьбу. Але завдяки керівництву і допомозі В. І. Леніна, ЦК РКП(б) і з'їзд КП(б)У виробив і прийняв в основному правильні політичні рішення.

Утворення Компартії України, як і компартій інших радянських республік, зумовлювалось завданням нового етапу партійного будівництва, викликаного перемогою соціалістичної революції, зростанням керівної ролі Комуністичної партії, закономірностями розвитку соціалістичного суспільства, особливостями національно-державного будівництва в Країні Рад.

Комуністична партія України завжди наполегливо боролася і бореться за здійснення генеральної лінії КПРС, за єдність її рядів. Вона постійно мобілізувала трудящих республіки на втілення в життя ленінського плану соціалістичного будівництва, безкомпромісно виступала проти трюккістів, націонал-ухильників, будь-яких опортуністичних течій і угруповань. Монолітна єдність КПРС завжди була і є непорушним принципом для комуністів України. Ще перший з'їзд Компартії України в резолюції «Про партію» відзначав, що боротьба партійних організацій республіки нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм і що «ні одне з завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане без зв'язку з тактикою Російської партії» (стор. 23) *.

З'їзд ухвалив: «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з під-

* Тут і далі посилання в тексті на перший том збірника «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК».

порядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП» (стор. 23).

Відображаючи класові інтереси робітників та селян, делегати з'їзду висловилися за дальнє зміцнення дружби російського і українського народів, за революційне об'єднання Радянської України з Радянською Росією на засадах пролетарського інтернаціоналізму.

В результаті великої політичної та організаторської роботи підпільних партійних організацій на місцях визвольна боротьба трудящих України дедалі розгорталася. У зв'язку з цим В. І. Ленін говорив у липні 1918 р.: «Становище німців на Україні дуже тяжке. Вони зовсім не одержують хліба від селян. Селяни озброюються і великими групами нападають на німецьких солдатів, де б вони не зустрілись. Цей рух розростається. Завдяки німецькій окупації більшовизм на Україні став свого роду національним рухом»⁴.

В роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції з'їзди, конференції та пленуми Компартії України велику увагу приділяли мобілізації робітничого класу, трудового селянства, всіх трудящих на боротьбу проти внутрішньої контрреволюції та іноземних загарбників. Так, вересневий (1918 р.) Пленум ЦК КП(б)У розглянув важливі питання про бойові дії повстанців на Україні, діяльність Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету, про страйк залізничників, роботу серед австро-німецьких солдатів та ін.

В умовах зміцнення внутріполітичного становища Радянської України, піднесення визвольної боротьби українського народу, зростання революційних настроїв серед окупаційних військ, в обставині назрівання революції в Австро-Угорщині і Німеччині проходив у жовтні 1918 р. в Москві II з'їзд КП(б)У. Керуючись настановами В. І. Леніна, з'їзд зобов'язав парторганізації посилити організаторську діяльність на загарбній ворогій території, створювати регулярні війська для боротьби проти окупантів та гетьманців. З'їзд ухвалив повсюдно відзначати перші роковини Жовтневої революції, запропонував партійним організаціям робітничих районів «закликати робітників до одноденного страйку, а там, де є можливість, — до демонстрації... В селах, де не можна влаштовувати демонстрації, необхідно влаштувати масовки» (стор. 36). З'їзд сформулював принципи, марксистсько-ленінську позицію щодо дрібнобуржуазних партій (лівих есерів, лівих бундівців та ін.).

Незважаючи на важкі воєнні умови, Комуністична партія поглиблювала і розширювала свою діяльність. На жовтневому (1918 р.) Пленумі ЦК вже звітували місцеві обласні комітети — Одеський, Донецько-Криворізький, Київський, розглядалися питання про добровольців до Червоної Армії, діяльність Центрального військово-революційного комітету.

III з'їзд КП(б)У зібрався в березні 1919 р., коли Країна Рад була оточена кільцем фронтів і перетворена на військовий табір. На початку того року Червона Армія, до якої влилися партизанські загони, розгромила війська буржуазно-націоналістичної Директорії. Весною 1919 р. з території України було вигнано інтервентів Антанти. Ці події зумовили ту велику увагу, яку приділив з'їзд питанням радянського соціалістичного будівництва. З'їзд висловився щодо вироблення Конституції УРСР, підкреслив непримиренне ставлення до дрібнобуржуазних партій, визначив основні завдання профспілок, земельних та продовольчих органів. В резолюції «Поточний момент і завдання партії» відзначалося: «Основна тактична лінія Комуністичної партії України є лінія встановлення єдності фронту УСРР з усіма радянськими республіками взагалі і РСФРР особливо проти світової імперіалістичної контрреволюції» (стор. 50).

Протягом 1919 р. пленуми ЦК КП(б)У в квітні, травні і серпні розглянули актуальні питання військової і військово-політичної роботи, боротьби проти куркульської контрреволюції, про стан справ у Донецькому басейні, про забезпечення трудящих продовольством. Травневий пленум обговорив «Положення про комуністичні осередки» (стор. 57—58), а серпневий констатував, що «процес перетворення партизансько-добровольчої Червоної Армії в регулярну на території Української республіки здійснюється надзвичайно повільно» (стор. 63). Враховуючи це, пленум намітив важливі заходи щодо правильної організації постачання армії, поповнення її рядів комуністами (головним чином як політкомами), запровадження твердої дисципліни, раціонального використання військспеціалістів.

У збірнику відзначено, що згідно з діючим у відповідний час Статутом РКП(б) після III з'їзду КП(б)У відбулися IV—VIII конференції (1920—1924 рр.), які проходили на правах з'їздів КП(б)У.

Хоча IV конференція КП(б)У (березень 1920 р.) працювала в умовах мирного перепочинку, міжнародна обстановка залишалася напруженою, тривала гостра класова боротьба в країні. У документах конференції велику увагу було приділено питанням відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні, визначено систему заходів, спрямованих на визволення бідняків та середняків з-під впливу куркульства, на завоювання широких селянських мас на бік Радянської влади.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 456.

На конференції точилася запекла боротьба більшовиків-ленінців проти антипартійної групи «демократичного централізму». «Дешисти» відкидали рішучу боротьбу з куркульством і створення класових організацій сільської бідноти — комнезамів. Вони блокувалися з троцькістами та іншими антипартійними елементами і провели до складу ЦК КП(б)У більшість своїх прихильників.

Оскільки такий склад ЦК КП(б)У не відображав волі більшості комуністів України, ЦК РКП(б) створив тимчасовий ЦК республіканської парторганізації.

У документах наступної, V конференції КП(б)У (листопад 1920 р.) знайшла відображення історична обстановка після укладення миру з буржуазно-поміщицькою Польщею, яка навесні 1920 р. напала на Країну Рад, і розгrom Врангеля. Перед партійними організаціями республіки ставилися завдання переходу від війни до миру. Розроблено заходи щодо відбудови народного господарства УСРР, зокрема Донбасу. В резолюції «Господарське будівництво» підкреслювалася важлива думка про спільність економічної політики Радянської України та всієї Країни Рад: «Існування України як господарської одиниці має лягти в основу всієї спільної її роботи з іншими частинами Федерації, але в той же час розвиток тих чи інших галузей господарства на Україні повинен відбуватися в рамках загального господарського плану Федерації на основах раціонального використання сировини і палива в районах їх розташування або в районах, де можуть бути досягнуті найбільші виробничі результати» (стор. 103).

Конференція націлила комуністів республіки на розгrom куркульсько-націоналістичного бандитизму — істотної перешкоди на шляху відбудови народного господарства. Резолюція «Бандитизм і боротьба з ним» констатувала: «Основною умовою ліквідації бандитизму на Україні і відповідно основним завданням партії є залучення до боротьби проти бандитизму незможних елементів села на основі продовження і поглиблення політики розшарування села, на основі планомирної експропріації куркуля, будівництва і зміцнення комнезамів та розширення їхнього господарського фундаменту» (стор. 114). Отже, конференція накреслила чіткі тактичні завдання, виконання яких забезпечило остаточний розгrom бандитизму в республіці.

Конференція приділила велику увагу питанням партійного будівництва, керуючись основними положеннями відповідної резолюції IX конференції РКП(б). У зв'язку з переходом до мирного будівництва на порядок денний висуvalись завдання щодо розгromтання внутріпартійної демократії, зміцнення єдності організацій, партійної дисципліни, посилення боротьби з бюрократизмом, щодо поліпшення роботи по комуністичному вихованню молодого поповнення і залучення нових членів, насамперед з середовища робітничого класу.

Пленуми ЦК КП(б)У, що відбулися в 1920—1921 рр., розглянули актуальні питання про виробничу пропаганду, інформування членів ЦК, про господарське, радянське, партійне будівництво, діяльність профспілок та ін.

У 1921—1925 рр. КП(б)У в складі РКП(б) організувала відбудову народного господарства республіки на основі нової економічної політики, схваленої X з'їздом РКП(б). У ренезованому збірнику вміщено резолюції Першої всеукраїнської наради КП(б)У. В цих документах розроблено конкретні заходи по втіленню в життя в республіці нової економічної політики: щодо відбудови державної промисловості, посилення товарообороту, проведення фінансової політики, залучення комнезамів до здійснення негу на селі, щодо дальшого розвитку кооперації.

Резолюції VI (грудень 1921 р.) і VII (квітень 1923 р.) конференцій КП(б)У підбили перші підсумки успішного проведення нової економічної політики. Так, VI конференція схвалила перехід на нову організаційну структуру в промисловості — створення трестів, оскільки вплив пролетарської держави на господарське життя країни в тодішніх умовах повинен був досягатись «шляхом трестування великих виробничих одиниць, які забезпечують швидші виробничі результати» (стор. 175). Посилювалось конкретне керівництво промисловістю з боку партійних організацій.

VII конференція, що відбулася після утворення СРСР, підкреслила всесвітньо-історичне значення цієї видатної події. В резолюціях конференції наголошувалось на необхідності всебічного зміцнення союзу робітничого класу і селянства як основного фактора успішного соціалістичного будівництва. Було рішуче засуджено спроби опортуністичних, троцькістських елементів протиставити інтереси робітничого класу і селянства, ослабити керівну роль партії в радянському і господарському апараті.

Конференція приділила значну увагу національному питанню, яке на той час було дуже актуальним, зокрема, у резолюції «Національні моменти в радянському і партійному будівництві» зазначалося, що «нечисленність національного пролетаріату, недостатність або навіть відсутність кадрів старих партійних працівників з місцевих людей, відсутність серйозної марксистської літератури рідною мовою, слабкість партійно-виховної роботи, нарешті, наявність пережитків радикально-націоналістичних традицій, які все ще не встигли виявитися, породжують нерідко в середовищі місцевих комуністів певний ухил у бік переоцінки національних особливостей і недооцінки класових інтересів пролетаріату, ухил до націоналізму» (стор. 260—261). Цей шкід-

ливий ухил гальмував згуртування робітників національних республік в єдину інтер-націоналістську організацію.

Делегати VIII конференції КП(б)У (травень 1924 р.), що відбулася після смерті В. І. Леніна, від імені комуністів й усіх трудящих республіки висловили глибокий сум з приводу тяжкої втрати вождя Комуністичної партії і засновника першої в світі соціалістичної держави і поклялися бути вірними його заповітам. На ленінський призов ЦК РКП(б) відгукнулося на Україні понад 30 тис. робітників, які поповнили ряди партії.

Конференція одностайно схвалила резолюції XIII конференції РКП(б) «Про партбудівництво» і «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії», що рішуче викривали троцькістську опозицію як спробу ревізії більшовизму і прямий відхід від ленінізму. Резолюції конференції закликали партійні організації республіки прискорити відбудову народного господарства.

Кінець відбудовного періоду ознаменувався піднесенням господарського і політичного життя країни. IX з'їзд КП(б)У, що відбувся в грудні 1925 р., підбив підсумки цій величезній роботі в УСРР. За короткий час було відбудовано економіку і створено надійні основи для нового етапу соціалістичного будівництва. З'їзд КП(б)У пройшов напередодні XIV з'їзду ВКП(б), який увійшов в історію як з'їзд індустріалізації. Природно, що і форум комуністів України записав в резолюції «Про господарське будівництво»: «Дальша індустріалізація України є основною ланкою господарського плану економічного розвитку СРСР» (стор. 350). З'їзд продемонстрував непохитну єдність рядів республіканської парторганізації, згуртованість КП(б)У навколо ЦК ВКП(б), рішуче засудив антиленінські угруповання троцькістів, « нової опозиції » та інші їм подібні.

У рішеннях пленумів ЦК КП(б)У, що проходили у відбудовний період, порушувалися актуальні питання розвитку промисловості, сільського господарства, радянського будівництва, національних відносин, ідеологічної роботи, діяльності профспілок та ін.

В збірнику вміщено резолюції трьох конференцій КП(б)У, що розглядали найважливіші народногосподарські питання. Так, перша конференція (жовтень 1926 р.) проаналізувала початок індустріалізації, визначила завдання нового етапу соціалістичного будівництва, ухвалила спеціальне рішення «Про Дніпробуд», яким порушувалося питання про початок спорудження гідроелектростанції на Дніпрі. Друга конференція розглянула перший п'ятирічний план розвитку народного господарства УСРР — невід'ємну складову частину першої п'ятирічки Країни Рад. Третя конференція (липень 1932 р.) обговорила питання: про підсумки весняної посівної кампанії, про хлібозаготівельну та збиральну кампанії і завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів.

Резолюції X з'їзду КП(б)У (листопад 1927 р.) і XI з'їзду КП(б)У (червень 1930 р.) свідчать про те, що вже наприкінці 20-х років здобуто значних успіхів у соціалістичній індустріалізації на Україні. XV з'їзд ВКП(б) визначив курс на колективізацію сільського господарства країни. У здійснення генеральної лінії партії на індустріалізацію та колективізацію сільського господарства активно включилися комуністи, трудящі УСРР.

X з'їзд повністю схвалив рішучу боротьбу ЦК ВКП(б) проти троцькістсько-зінов'євського блоку, за ленінізм, за єдність партії. Компартія України провела велику роботу, згуртовуючи трудящих республіки під прапором інтернаціоналізму, даючи рішучу відсіч націонал-ухильникам. Відзначивши великі успіхи трудящих республіки в усіх галузях життя, XI з'їзд КП(б)У затаврував пропозиції правих капітулянтів про зниження темпів індустріалізації, про згортання важкої індустрії, а також пропозиції «лівих» про надіндустріалізацію. У резолюції «На доповідь про роботу ЦК ВКП(б)» цілком слушно схвалювалась непримиренна боротьба партії «за ленінську лінію на два фронти — проти правого опортуністичного ухилу як головної небезпеки на даному етапі і проти «лівих» опортуністів» (стор. 645).

Рішення пленумів ЦК КП(б)У другої половини 20-х років містять важливі узагальнюючі відомості про господарське і культурне будівництво в республіці, про роботу ЦКК — РСІ, про рішучу боротьбу партії проти опортуністів різних мастей.

У резолюціях XII з'їзду КП(б)У (січень 1934 р.) і XIII з'їзду КП(б)У (червень 1937 р.) підбито яскраві підсумки індустріалізації республіки, колективізації сільського господарства, процесу здійснення культурної революції, проведення ленінської національної політики. Накреслено нові, ще величніші завдання в усіх галузях суспільного життя. Крім того, XII з'їзд ухвалив постанову «Про перенесення столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки в місто Київ».

XIII з'їзд КП(б)У констатував успішне виконання завдань другої п'ятирічки. В країні була створена міцна матеріально-технічна база соціалізму. Тісне співробітництво і взаємодопомога радянських народів перетворили нашу Вітчизну в могутню індустріально-колгоспну державу. У резолюції з'їзду зазначалося, що перемоги соціалістичної індустріалізації і колективізації забезпечили швидкий культурний розвиток Радянської України. «Великі успіхи соціалістичної промисловості і сільського

господарства, підвищення продуктивності праці і зростання суспільного багатства стали основою дальшого піднесення матеріального добробуту найширших мас робітників, колгоспників, усіх трудящих» (стор. 874). З'їзд підкреслив, що значні успіхи, здобуті у здійсненні ленінської національної політики партії, забезпечили дальше зміцнення української радянської державності, найскравішим втіленням чого була Конституція УРСР, побудована на засадах Конституції СРСР.

XIV з'їзд КП(б)У (червень 1938 р.) проходив в обстановці великого трудового і політичного піднесення радянських людей. В резолюції з'їзду були зафіксовані значні успіхи, досягнуті Українською РСР в розвитку промисловості, піднесенні сільського господарства, в поліпшенні матеріального добробуту та зростанні культурного рівня трудящих. Рішення з'їзду спрямовували партійні організації на підвищення рівня керівництва господарським будівництвом, поліпшення партійно-політичної роботи, посилення організованості і боєздатності парторганізацій. В резолюції зазначалося: «Більшовики України цілком свідомі того, що вони перебувають на найвідповідальнішій ділянці соціалістичного будівництва; вони розуміють, що форпостне положення Української Радянської Соціалістичної Республіки ставить до більшовиків великі і підвищені вимоги» (стор. 898). Тут слушно і далекоглядно наголошувалося на необхідності готуватись до відбиття можливої атаки агресорів. Адже це були передвоєнні роки.

Резолюції та постанови пленумів ЦК КП(б)У 30-х років у порівнянні з попередніми відзначаються конкретішою постановкою порівняно вузьких питань. Наприклад, розглядалась не просто діяльність промисловості, а робота місцевої промисловості республіки у зв'язку із стахановським рухом (січневий пленум 1936 р.), не земельне питання в цілому, а організація збирання хлібів у радгоспах (червневий пленум 1934 р.), робота комбайнів і комбайнерів (лютий пленум 1935 р.) і т. д. Це було цілком виправданим і пояснювалось значно зрослим обсягом діяльності КП(б)У в зв'язку з успішним соціалістичним будівництвом.

Останній передвоєнний, XV з'їзд КП(б)У (травень 1940 р.) проходив в обстановці виконання рішень XVIII з'їзду ВКП(б), накреслень третього п'ятирічного плану. З'їзд відзначив істотні досягнення трудящих у різних галузях промисловості, в розвитку сільського господарства, зміцненні колгоспного ладу, в підвищенні матеріального і культурного рівня мас. У резолюції з'їзду на Звітну доповідь ЦК КП(б)У накреслено широку програму розвитку всіх галузей життя республіки, дальшого розгортання партійного будівництва. Враховуючи загрозу нападу фашистських агресорів, з'їзд зобов'язав партійні організації посилити керівництво оборонною промисловістю, активніше розгортати діяльність масових оборонних організацій.

У резолюції підкреслюється історичне значення визволення Західної України від іноземного загарбання та її возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. З'їзд констатував, що «допомога і сприяння радянському, господарському і культурному будівництву в західних областях УРСР є обов'язком усіх більшовиків, всіх партійних організацій Комуністичної партії (більшовиків) України» (стор. 948).

В кінці збірника вміщено матеріали листопадового (1940 р.), лютевого і травневого (1941 р.) пленумів ЦК КП(б)У, на яких у передвоєнний рік розглядалися питання про роботу Львівського і Ровенського обкомів, про керівництво промисловістю Дніпропетровським і Харківським міськкоми КП(б)У, підсумки 1940 сільськогосподарського року і підготовку до сільськогосподарських робіт у 1941 р., про збільшення виробництва товарів широкого вжитку і продовольства з місцевої сировини, про будівництво.

У документах збірника діяльність КП(б)У розкривається в тісному, нерозривному зв'язку і під безпосереднім керівництвом ЦК ВКП(б). Це стосується не тільки численних посилань і цитат з рішень ВКП(б), а й наведення окремих документів, наприклад, Тез ЦК РКП(б) до IX з'їзду «Чергові завдання господарського будівництва» (стор. 76—84), Тез ЦК РКП(б) «Чергові питання партійного будівництва» (стор. 287—296), які розглядались відповідно на IV і VIII конференціях КП(б)У.

Однак у рецензованому виданні є й певні прогалини. Шкода, що книга не має будь-яких допоміжних показників (іменного, географічного, предметно-тематичного, докладних коментарів). Це утруднює користування збірником. Коментарі до матеріалів пленумів здебільшого занадто стислі. У них, власне, викладається зміст заголовків вміщених нижче документів.

В цілому ж рецензований збірник є цінним вкладом у розкриття документальної скарбниці діяльності Комуністичної партії України — невід'ємного загону КІРС. В умовах розвинутого соціалізму відбувається неухильне зростання ролі Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства. В зв'язку з цим оволодіння документальною основою її історичного досвіду має величезне значення як для наукової роботи, так і для агітаційно-пропагандистської, виховної діяльності партійних організацій серед широких верств трудящих.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ЗАПОРОЖСКИЙ ИНДУСТРИАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС*

изд-во «Промінь», Днепропетровск,
1974, 271 с.

Досвід соціалістичного і комуністичного будівництва показав високу ефективність створення великих промислових комплексів, що являють собою групи розташованих поблизу сировинних баз підприємств із загальними об'єктами допоміжних виробництв і господарств, інженерними спорудами і комунікаціями, з єдиною системою побутового та інших видів обслуговування. В документах XXV з'їзду КПРС підкреслюється необхідність розширення практики будівництва великих промислових комплексів¹. Лише на Україні їх заплановано збудувати понад 50.

Рецензована праця присвячена створенню одного з перших у нашій країні Запорізького індустріального комплексу. У важкі роки громадянської війни В. І. Ленін був ініціатором розробки і здійснення плану ГОЕЛРО, будівництва потужної гідроелектростанції на Дніпрі для максимального використання незлічених природних багатств Криворізького залізрудного та Донецького кам'яновугільного басейнів.

Через всю книгу червоною ниткою проходить думка про те, що поява за короткий період такого гігантського комплексу, який складається з найбільшої в Європі гідроелектростанції, ряду збудованих за останнім словом науки і техніки комбінатів чорної і кольорової металургії, а також підприємств електротехнічної і хімічної промисловості, можливе лише в умовах соціалістичного виробництва.

Нинішнє Запоріжжя — важливий промисловий центр країни з високорозвинутими галузями важкої промисловості. Продукція його майже 100 заводів і фабрик експортується в 68 країн світу.

В книзі на багатому фактичному матеріалі всебічно розкрито керівну роль Комуністичної партії в створенні й розвитку Запорізького індустріального комплексу, ви-

світлено багатогранну діяльність місцевих партійних організацій по мобілізації трудящих на здійснення ленінських накреслень. Автори підкреслюють, що Запорізький індустріальний комплекс — це результат мудрої ленінської національної політики партії, братерської допомоги всіх народів СРСР і, насамперед, великого російського народу. Так, у післявоєнному відродженні Дніпрогесу взяли участь 120 заводів і фабрик нашої країни, а устаткування і матеріали для «Запоріжсталі» постачали 112 підприємств з 68 міст Радянського Союзу.

В праці розглянуто також міжнародні зв'язки виробничих колективів Запоріжжя з братніми республіками СРСР і зарубіжними країнами. Автори глибоко аналізують багатий досвід запорізької партійної організації по мобілізації трудящих на виконання народногосподарських планів в умовах розвинутого соціалізму. Чільне місце в книзі відведене поставленому КПРС історичному завданню — органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Борючись за його розв'язання, запорізькі металурги для прискорення виплавки металу першими в країні у широких масштабах застосували кисень, а в співдружності з ученими Інституту електрозварювання ім. Патона вони вперше у світовій практиці освоїли промислове виробництво надчистого металу методом електрошлакового переплавлення. За підсумками 8-ї п'ятирічки Запоріжжя нагороджено орденом Леніна.

В книзі показано, як втілюючи в життя історичні накреслення ленінської партії, 300-тисячна армія запорізьких робітників з честю несе прапор соціалістичного змагання за дострокове виконання народногосподарських планів, вносить гідний вклад у боротьбу за створення матеріально-технічної бази комунізму.

Високо оцінюючи в цілому рецензовану монографію, слід зазначити, що деякі важливі аспекти в ній висвітлені недостатньо. Зокрема, варто було б глибше розкрити саму ідею комплексного розвитку промисловості в умовах розвинутого соціалізму, дати більш глибокий аналіз доцільності створення індустріальних комплексів, а також різнобічно показати взаємозв'язок між різними галузями промисловості в масштабі комплексу. Крім того, бажано було б при-

* Авторський колектив. Под общей редакцией секретаря Запорожского обкома Компартии Украины В. И. Петрыкина, к. и. н. И. И. Шевченко.

¹ Див. Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 223.

ділити більше уваги розкриттю форм і методів партійного керівництва (мається на увазі створення оперативних партгруп для координації діяльності комуністів різних установ і організацій, їх участі в будівництві нових великих промислових об'єктів, реконструкції старих цехів і агрегатів, керівництві комплексним соціалістичним змаган-

ням між суміжними підприємствами та ін.). Проте вказані недоліки ні в якому разі не знижують загальної високої оцінки книги, в якій яскраво і переконливо відтворена одна з героїчних сторінок в історії нашої партії.

В. І. Полурез (Київ)

А. ШЕВЧЕНКО, А. ЗАЙЦЕВ.

НОВОКРАМАТОРЦІ,

*изд. 2-е, изд-во «Донбасс»,
Донецк, 1975, 151 с.*

Вивчення і узагальнення історії фабрик і заводів становить значний практичний інтерес, дає можливість ширше і глибше розкрити історію нашої країни в цілому. Важливим щодо цього є висвітлення історії великих промислових підприємств, до яких належить і Новокраматорський машинобудівний завод ім. В. І. Леніна (НКМЗ).

У рецензованій книжці досліджується 40-річний шлях НКМЗ. Це перша узагальнююча праця, в якій послідовно висвітлено основні періоди розвитку заводу — від 28 вересня 1934 р. (дня офіційного пуску НКМЗ) до наших днів. Авторі захоплююче і цікаво пишуть про освоєння виробничих потужностей, внесок новокраматорців у справу соціалістичної індустріалізації і розвиток науково-технічного прогресу, діяльність громадських організацій НКМЗ, про славі справи комуністів, які очолюють колектив заводу. За своїм змістом книжка виходить за межі публіцистики, та, мабуть, і краєзнавства, і піднімається до рівня наукового дослідження.

Рецензована праця має солідну документальну базу, в ній широко використані архівні дані, матеріали центральної і місцевої преси, спогади перших будівників і ветеранів заводу, свідчення очевидців. У своїй роботі над книжкою автори керувалися ленінськими положеннями, рішеннями з'їздів партії, постановами ЦК КПРС і Радянського уряду, а також рішеннями місцевих партійних і радянських органів. Загальна структура праці відзначається стрункністю та логічністю.

Перші 14 розділів книжки присвячені будівництву і освоєнню новокраматорського гіганта. В них переконливо показано історичну доцільність і необхідність створення заводу металургійного машинобудування в Краматорську, відтворено картину трудового героїзму під час будівництва перших цехів НКМЗ, розкрито напружену працю колективу по налагодженню виробництва. Велика увага в цих розділах приділяється показу керівної ролі Комуністичної партії. Авторі наво-

дають чимало фактів, які свідчать про те, що будівництво і освоєння НКМЗ постійно перебували під неослабним контролем ЦК КПРС та Радянського уряду. Місцеві партійні органи вели систематичну роботу по удосконаленню структури партійної організації Крамашбуду, розширенню сфери партійного впливу на маси, що сприяло піднесенню рівня партійно-організаційної та ідейно-політичної роботи, прискоренню темпів будівництва.

В центрі уваги авторів стоять люди — ударники праці, рядові будівники й робітники, комуністи й комсомольці, партійні й господарські працівники. В авангарді виробничого колективу йшли: секретар парткому О. Г. Романенко, директор Крамашбуду І. Т. Кирилкін, бригадир бетонників П. Мовлев, бригадир монтажників Д. Котлярів та інші.

Окремий розділ присвячено героїчному періоду в історії Радянської країни — періоду Великої Вітчизняної війни, коли новокраматорці розгорнули напружену роботу під лозунгом: «Все для фронту, все для перемоги!» В книзі наводиться цікавий матеріал про героїзм керівників і робітників заводу під час евакуації обладнання і введення в дію виробничих потужностей на нових місцях — в Орську і Електросталі. Заслугою авторів є також зображення боротьби робітників заводу в фашистському тилу і на фронтах війни. А Шевченко та О. Зайцев знайомлять нас з іменами підпільників і партизанів (М. Брикуля, М. Гайдайський та ін.), які сміливо діяли в тилу ворога; розповідають про доблесть воїнів — колишніх робітників заводу, які відзначилися на фронтах війни (герої Радянського Союзу М. С. Тиньков, П. Я. Трунов, М. І. Кухаренко, М. С. Горкунов та ін.), розповідають про подвиг Миколи Румянцева — одного з керівників Лейпцигського інтернаціонального антифашистського комітету, в минулому робітника ТЕЦ.

Значне місце в монографії відведено відбудові НКМЗ. Дуже переконливо показано трудовий героїзм новокраматорців, їх бажання внести життя в зруйнований гігант, прояви винахідливості й технічної творчості. Цікаво читаються також сторінки про підготовку кадрів у цей період, про роботу інституту інструкторів на громадських засадах, які навчали робітників передових методів пра-

ці, допомагали швидше опанувати секрети професійної майстерності.

50—70-і роки — це період технічного зростання заводу. В цей час тут було побудовано наймогутніші в світі прокатні стани, створено високопродуктивну землерийну техніку, гірничо-транспортне устаткування, пересувні міксери. Тим самим новокраматорці зробили значний внесок у зміцнення матеріально-технічної бази нашої держави. Разом з усім радянським народом трудівники НКМЗ активно включилися в процес будівництва комуністичного суспільства.

Висвітлюючи діяльність новокраматорців, спрямовану на втілення в життя планів комуністичного будівництва, автори показують роль соціалістичного змагання як найважливішого фактора підвищення продуктивності праці і зростання політичної свідомості трудящих. В книжці розкриті різноманітні форми соціалістичного змагання: рух за бездефектну здачу продукції, змагання під девізом «Жодного відстаючого поряд!», рух молоді «Від технімуму до техмаксимуму», рух за комуністичне ставлення до праці тощо.

Зі сторінок книги зримо постає образ сучасного радянського трудівника, освіченого, кваліфікованого спеціаліста, новатора, який кровно зацікавлений у здійсненні ідеалів Комуністичної партії. Такими є всі робітники та інженери, про справи яких автори розповідають у своїй праці. Таким чином, книжка А. Шевченка, О. Зайцева має важливе громадське значення: вона вчить по-комуністичному ставитися до свого обов'язку, любити свою Батьківщину, своє підприємство.

У книжці мають місце деякі недоліки. У перших розділах слабо показано діяльність партійної організації НКМЗ по створенню постійних виробничих колективів, ліквідації плінності робочої сили, бороть-

бу за вдосконалення технічного нормування, поліпшення постачання. Не розкрито процес самозакріплення робітників за підприємством. Останнє дуже важливо, бо самозакріплення, що виникло в 1933 р. за ініціативою партії, дістало в 1934—1935 рр. широкий відгук серед робітників країни, перетворилося в масовий патріотичний рух по створенню постійних кадрів робітничого класу.

Однією з яскравих сторінок історії робітничого класу нашої країни в роки другої п'ятирічки є, як відомо, боротьба за оволодіння новою складною технікою, яка проходила під лозунгом партії «Кадри, що оволоділи технікою, вирішують все». Однак автори належним чином не відтворили цю картину. В книжці не висвітлено діяльність партії по організації складання робітниками суспільно-технічного та державно-технічного екзаменів. А це був масовий рух: суспільно-технічний екзамен складали робітники 180, державно-технічний — 255 спеціальностей. В 1935 р. на НКМЗ державно-технічний екзамен склали 1771 чол., тобто більша частина робітників заводу¹. Безумовно, використання подібних матеріалів дало б авторам можливість повніше розкрити трудовий і політичний ентузіазм новокраматорців під час освоєння НКМЗ, при розв'язанні проблеми підготовки кваліфікованих кадрів. Істотним недоліком, на нашу думку, є також перенавантаження тексту описом окремих технологічних процесів і розкриттям суто технічних питань.

Однак зазначені недоліки не знижують цінності книжки. Всі, хто цікавиться історією заводів, дістали можливість на прикладі НКМЗ ознайомитися з нею.

Н. М. Казанович (Краматорськ)

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 105, арк. 8.

В. И. ЦАРАНОВ.

ПО ПУТИ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

(Осуществление социалистической индустриализации и дальнейшее развитие промышленности Молдавской ССР), изд-во «Штиинца», Кишинев, 1975, 330 с.

Величезний досвід будівництва соціалізму в нашій країні, яка за порівняно невеликий історичний строк досягла грандіозних успіхів в економічному, соціально-політичному і культурному розвитку, вже неодноразово був предметом спеціального вивчення радянських і зарубіжних вчених. Важливою складовою частиною плану соціалістичного будівництва є соціалістична

індустріалізація. Дослідження різних аспектів цього процесу має важливе науково-пізнавальне, теоретичне і практичне значення, оскільки допомагає наочно бачити втілення в життя ленінської національної політики КПРС, спрямованої, зокрема, на прискорення розвитку раніше відсталих народів, на вирівнювання економічних і культурних рівнів національних республік, збільшення їх вкладу в загальну справу побудови соціалістичного суспільства.

Проблеми соціалістичної індустріалізації почали досліджуватися радянськими економістами й істориками ще в 40-х роках. Значних успіхів у цьому досягли економісти. Тому слід вітати вихід у світ ґрунтовної монографії В. І. Царанова, написаної в історичному плані. Її автор, використавши велику джерельно-документальну базу —

опубліковані праці, а також багатий архівний матеріал, більшість якого вперше вводиться до наукового обігу, — глибоко дослідив складний і багатогранний процес соціалістичної індустріалізації, що проходив на більшій частині Молдавської РСР в післявоєнні роки, всебічно розкрив його основні аспекти і характерні риси. Високий науковий рівень книги В. І. Царанова визначив і ґрунтовний історіографічний вступ, в якому зроблено докладний аналіз праць, написаних на загальносоюзному матеріалі і на матеріалах Молдавської РСР. На жаль, у вступі майже не згадуються наукові розвідки з даної проблеми, видані на Україні. Було б корисно також визначити коло питань, які ще потребують поглибленої розробки.

В. І. Царанов ґрунтовно висвітлив передумови соціалістичної індустріалізації, джерела і засоби, необхідні для її здійснення, хід цього процесу, його основні напрямки. Вдало написані стерінки монографії, де показано зміни умов промислового розвитку республіки наприкінці 50-х років, охарактеризовано його нові елементи після завершення індустріалізації, розкрито причини появи цих елементів.

Автор рецензованого дослідження приділив велику увагу аналізу кількісного і якісного складу робітників, інженерно-технічної інтелігенції, формуванню й розвитку робітничого класу республіки. Слід особливо підкреслити, що процес індустріального розвитку Молдавської РСР, зокрема структурні зміни в її народному господарстві, соціальні зрушення тощо, він показує на фоні подій, які відбувалися в країні, в тісному взаємозв'язку із загальносоюзними процесами. У монографії зроблено також спробу розкрити братерські зв'язки між народами СРСР у роки індустріалізації. Але, на наш погляд, цей аспект проблеми висвітлений недостатньо. Бажано було б краще аргументувати положення про те, що досягнення трудящих Молдавії стали можливими завдяки допомозі всіх республік.

Зроблений В. І. Царановим глибокий аналіз багатого й цінного фактичного матеріалу дав йому змогу виробити і обґрунтувати періодизацію, висвітлити характерні особливості процесу індустріалізації в умовах Молдавської РСР.

Дослідник вдало показав переваги соціалістичної системи господарства перед капіталістичною, на яскравих прикладах і фактах проілюстрував різючі зміни, що сталися в житті республіки за роки соціалістичної індустріалізації. Але бажано було б більше показати людей праці, пафос їх трудових звершень і підкреслити, що саме вони творили історію, що саме завдяки їх невтомній праці стало можливим здійснення індустріалізації, колективізації і культурної революції в Країні Рад.

На наш погляд, хронологічні рамки рецензованого дослідження обрані правильно. На початку показано розвиток народного господарства республіки напередодні Великої Вітчизняної війни, а закінчується праця описом подій середини 60-х років, тобто періоду, який, хоч і не має прямого відношення до процесу соціалістичної індустріалізації, оскільки останній завершився наприкінці 50-х років, але дає можливість молдавському історичу більш рельєфно висвітлити завершення соціалістичної індустріалізації на фоні нового етапу в розвитку промисловості. На думку автора, саме з середини 60-х років Комуністична партія і Радянський уряд почали вітлювати в життя ряд заходів, які надали нових рис розвитку промислового виробництва.

Цілком виправдана і географія дослідження, визначена автором. Процес соціалістичної індустріалізації В. І. Царанов розглядає на всій території Молдавської РСР, хоча відомо, що в післявоєнні роки він відбувався переважно в правобережній частині республіки, на Лівобережжі, як і в усій країні, індустріалізація була здійснена ще до війни. Але процес реконструкції народного господарства і розвитку нових виробничих сил у промисловості був характерний для всієї республіки, у тому числі й лівобережних районів, які увійшли до складу союзної республіки.

Структура монографії не викликає заперечень. Хочеться лише зауважити, що в ній доцільно було б дати спеціальні параграфи про керівну й спрямовуючу роль Комуністичної партії та про вплив процесу індустріалізації на розвиток сільського господарства Молдавії — республіки, де сільськогосподарське виробництво має значну питому вагу.

Книга В. І. Царанова завершується ретельно складеними додатками-таблицями основних показників розвитку промисловості МРСР в 1958 і 1965 рр., виробництва найважливіших видів промислової продукції Молдавської РСР у 1958—1965 рр., вперше введених до ладу протягом 1946—1965 рр. промислових підприємств республіки, а також іменним і географічним покажчиками. Очевидно, в такому ґрунтовному дослідженні слід було б вмістити й хронологічну таблицю та бібліографію основних видань з проблеми.

Загалом цінне багатопланове наукове дослідження молдавського історика В. І. Царанова — результат багаторічної плідної праці над цією проблемою — є певним внеском у її розробку і заслуговує високої оцінки.

А. Е. Лихолат (Київ),
Н. В. Комаренко (Київ)

П. Т. ПЕТРИКОВ.
РЕВКОМЫ БЕЛОРУССИИ,
изд-во «Наука и техника»,
Минск, 1975, 288 с.

В роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції Комуністична партія, трудящі нашої країни, відстоюючи історичні завоювання Жовтня, не раз були змушені створювати революційні комітети — тимчасові надзвичайні органи влади. В умовах воєнної обстановки ці органи поєднували цивільну й військову владу, ефективно організовували допомогу Червоній Армії, наводили революційний порядок на визволеній від ворога території або в прифронтових районах. До того ж обстановка того часу просто не давала можливості своєчасно відновлювати на місцях радянський апарат у формі Рад та їх виконкомів. Не вистачало й досвідчених партійних та радянських працівників. Революційні комітети відіграли винятково важливу роль у мобілізації трудящих нашої країни на розгром сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

Історія виникнення і діяльності ревкомів уже давно привертає увагу радянських дослідників. Однак, на жаль, доводиться констатувати, що не всі аспекти цього питання достатньо висвітлені. Досить сказати, що революційним комітетам України присвячено лише одну невелику монографію (Л. Л. Потарикіна. Ревкоми України в 1918—1920 рр., К., 1957). Ще в меншій за обсягом монографії досліджується історія ревкомів у масштабі всієї країни (Г. И. Литвинова. Революционные комитеты в годы гражданской войны, М., 1974). Обидві вони написані спеціалістами радянського права. Нове дослідження відомого білоруського історика П. Т. Петрикова про революційні комітети певною мірою заповнює прогалину у висвітленні цього питання і, безперечно, буде схвально зустрінуте науковцями й широким колом читачів.

На території Білорусії й України була створена найбільш розгалужена мережа революційних комітетів. Зокрема, трудящі Білорусії, як це показано в монографії П. Т. Петрикова, двічі (після визволення території республіки від німецьких окупантів і в ході боїв з білополяками) змушені були ставати на шлях створення революційних комітетів. Автор крок за кроком простежив, як організовувалися Всебілоруський, губернські, повітові і волосні ревкоми, показав їх склад, поступове удосконалення форм і методів роботи, послідовну боротьбу більшовиків проти дрібнобуржуазних і націоналістичних партій, представники яких намагалися проникнути в ревкоми і підпорядкувати їх своєму впливові.

Спираючись на численні документи, автор рецензованої праці переконливо розкрив ту величезну роль, яку відіграли у

створенні й налагодженні роботи ревкомів Білорусії рішення ЦК РКП(б), постанови й інструкції уряду РСФРР.

Центральне місце в монографії відводиться діяльності ревкомів, спрямованій на мобілізацію трудящих Білорусії для боротьби з контрреволюційними елементами і подання допомоги фронту. Виконуючи ці завдання, очолювані більшовиками революційні комітети братньої республіки провели величезну й плідну роботу. Вони налагодили систематичну допомогу частинам Червоної Армії Західного фронту продовольством, одягом, постійно дбали про поповнення військових частин людськими резервами, піклувалися про поранених бійців та командирів, налагоджували ремонт шляхів, засобів зв'язку тощо. При цьому автор монографії використав значний фактичний матеріал. Він підкреслив, що заходи ревкомів, як правило, підтримували всі верстви трудящих. Ось, наприклад, як розповідала «Правда» про ставлення сільської молоді до мобілізації, проведеної ревкомом у серпні 1920 р.: «Запис добровольців у Мінській губернії дав блискучі результати. Щодня у повітові військомати з'являються із сіл групи молоді по 300—400 чоловік, вимагаючи негайної відправки на фронт» (стор. 114).

П. Т. Петриков цілком правильно наголошує, що дуже важливим завданням ревкомів було забезпечення революційного порядку в тилу Червоної Армії. Без цього перемога на фронті була неможливою (стор. 96). Авторів монографії вдалося яскраво розкрити і цей бік діяльності революційних комітетів Білорусії.

Праця П. Т. Петрикова відрізняється від інших досліджень на цю ж тему тим, що в ній багато уваги приділяється висвітленню господарської діяльності ревкомів. Сім років Білорусія була ареною руйнівних боїв під час першої світової та громадянської воєн. Майже вщент було зруйноване народне господарство. Автор наводить чимало переконливих фактів. Зокрема, висвітлюючи стан промислового виробництва, він подає такі дані: лише на території Східної Білорусії з 715 промислових підприємств наприкінці громадянської війни було знищено 480 (стор. 141). Як тимчасовий орган диктатури пролетаріату, революційні комітети багато зробили, щоб подолати господарську розруху. В тяжких умовах ревкоми Білорусії намагалися виконувати заховлення фронту. Ось кілька фактів, наведених П. Т. Петриковим. У серпні 1920 р. Реввійськрада Західного фронту зажадала, щоб Всебілоруський ревком терміново організував поставку для червоноармійців 20 тис. пар чобіт. Зусиллями ревкому для виконання цього замовлення було залучено 1600 шевців, відкрито механічну шевську майстерню. Тоді ж для задоволення потреб Червоної Армії ревкоми організували швейні та інші майстерні в Мінську, Борисові, Бобруйську тощо (стор. 162—163). Певних успіхів до-

сягли ревкоми і у відбудові тих галузей промисловості, що мали задовольняти потреби населення. «Досягнуті успіхи у відбудові промисловості Білорусії, у боротьбі з розрухою. — підкреслює автор, — стали можливими завдяки великій допомозі з боку братнього російського народу, безпосередньо ЦК РКП(б)» (стор. 168).

Револуційні комітети, як видно з монографії П. Т. Петрикова, вживали енергійних заходів для здійснення аграрної політики Комуністичної партії і Радянського уряду, для відродження сільського господарства Білорусії. Зокрема, вони на практиці втілювали в життя Декрет Радянської влади про землю. Центральний Комітет Комуністичної партії Литви і Білорусії у травні 1920 р. ухвалив 2/3 землі, яка належала поміщикам, розділити між безземельними і малоземельними селянами, а на решті — організувати зразково-показові радянські господарства. Цим питанням займалися земельні відділи революційних комітетів. Рецензована монографія містить великий фактичний матеріал про багатогранну діяльність революційних комітетів Білорусії на селі: збирання врожаю, проведення посівних кампаній, налагодження ветеринарної служби тощо. При цьому, підкреслює автор, ревкоми, насамперед, дбали про інтереси бідняків, сімей бійців і командирів Червоної Армії. П. Т. Петриков підкреслює, що діяльність революційних комітетів на селі мала важливе значення для зміцнення союзу робітників і селян.

І в 20-х роках, і нині вороги Радянської влади (меншовики, есери, буржуазні націоналісти), а також сучасні буржуазні дослідники історії громадянської війни намагалися й намагаються довести, що надання ревкомом надзвичайних прав нібито ставило їх поза демократією, що створення ревкомів було порушенням рішень II Всеросійського з'їзду Рад про повний перехід влади до обраних Рад тощо. Фактичний матеріал, що міститься в праці П. Т. Петрикова, спростовує ці брудні наклепи. Автор переконливо доводить, що ревкоми в жорстоких умовах громадянської війни були, незважаючи на свій надзвичайний характер, досить демократичними органами як за складом, так і за змістом роботи.

Н. М. ЯКУПОВ.

БОРЬБА ЗА АРМИЮ В 1917 ГОДУ.

(Деятельность большевиков в прифронтовых округах),

изд-во «Мысль», М., 1975, 294 с.

В період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції партія більшовиків надавала великого значення

Особливий інтерес являє собою той розділ монографії П. Т. Петрикова, в якому йдеться про роботу ревкомів в галузі соціального забезпечення і народної освіти. Піклування про долю сім'ї червоногвардійців, біженців, жертв контрреволюції, безпритульних дітей тощо також було важливою складовою частиною діяльності ревкомів. Вони докладали всіх зусиль, щоб налагодити навчання дітей робітників і селян Білорусії, які фактично протягом семи років були позбавлені можливості відвідувати школи. Велику допомогу в цій справі ревкомам подавав братній російський народ. У серпні 1920 р. Наркомат освіти РСФРР для потреб освіти надав ревкому БСРР кредит розміром 428 млн. крб. (стор. 253). Чимала заслуга ревкомів Білорусії в ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

Ревкоми Білорусії, як і інших республік країни, виконавши свою історичну місію, передали владу Радам. У грудні 1920 р. відбувся II Всебілоруський з'їзд Рад, який проголосив остаточне утвердження Радянської влади. Делегати з'їзду висловлювали вдячність за велику допомогу, яку подавали білоруському народу в боротьбі за перемогу радянського ладу трудящі інших республік, зокрема РСФРР і УСРР (стор. 279).

Дослідження П. Т. Петрикова відзначається чіткою структурою, широкою джерельною базою, ґрунтовними висновками. Читачеві допомагають підрядкові примітки, зокрема біографічного характеру.

На наш погляд, автору варто було б розпочати дослідження історії ревкомів Білорусії з 1917 р., а не з 1918, хоча завдання революційних комітетів, що виникли в період боротьби з корніловщиною і безпосередньої підготовки збройного повстання (про це йдеться в монографії), відрізнялися від завдань ревкомів часів громадянської війни.

В цілому ж нова праця П. Т. Петрикова значно доповнює вивчення історії ревкомів у нашій країні. Гадаємо, що настав час створити фундаментальну працю і про ревкоми України, а історикам-архівістам — підготувати відповідний корпус документів.

П. В. Замковий (Київ)

залученню армії на свій бік. В. І. Ленін вчив партію, робітничий клас вести рішучу і наполегливу боротьбу за військо, за те, щоб привернути солдатські маси на сторону пролетаріату. «...якщо революція не стане масовою і не захопить самого війська, тоді не може бути й мови про серйозну боротьбу»¹. І не випадково найваж-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 349.

лівішою передумовою перемоги Великого Жовтня В. І. Ленін вважав залучення армії на бік більшовиків².

Значна частина досліджень, присвячених історії підготовки і проведення соціалістичної революції в нашій країні, в тій чи іншій мірі висвітлює питання боротьби партії за армію. Однак ряд питань, що стосуються насамперед розстановки класових сил в армії, боротьби партії більшовиків за її демократизацію, впливу пролетаріату на солдатські маси, інтернаціонального виховання солдатів ще недостатньо висвітлені в історичній літературі. Дослідженню саме цих питань присвячена нова монографія Н. М. Якупова «Боротьба за армію в 1917 р.», в якій широко використані опубліковані архівні та документальні дані.

Монографія складається з трьох розділів. В першому «Боротьба партії більшовиків за консолідацію революційних сил армії в період мирного розвитку революції» розповідається про політичне становище в країні, характеризується специфіка форм і методів роботи більшовиків у період двовладдя, дається оцінка стану народного господарства в роки імперіалістичної війни. Особливу увагу автор зосередив на аналізі ситуації у прифронтових районах, що простяглися від Балтійського до Чорного моря. В 1917 р. на цій території дислокувалися армії Північного, Західного, Південно-Західного та Румунського фронтів, а також з'єднання 5 військових округів: Двінського, Петроградського, Мінського, Київського та Одеського. На цій території знаходилося 2—2,5 млн. солдатів (стор. 26).

Аналізуючи соціально-економічний розвиток прифронтових областей, автор робить обґрунтований висновок про те, що світова війна вкрай загострила суперечності імперіалізму і це позначилося на революціонізованій армії. Посилення революційного процесу в армії, породжене несправедливим характером війни, вкрай недостатнім забезпеченням військ, поазками на фронтах, було об'єктивною передумовою переходу армії на бік пролетаріату та його партії. У прифронтових військових округах масштаби і характер класової боротьби солдатських мас визначалися наявністю великих економічних, політичних і культурних центрів, а також загостренням аграрних відносин і національно-визвольним рухом у цих районах.

Прагнучи використати армію в своїх класових інтересах, усі політичні табори і партії Росії розгорнули жорстоку боротьбу за вплив на солдатські маси з метою завоювання їх на свій бік. Особливо загострилася ця боротьба після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції. Питання розстановки класових сил в армії, боротьби за неї різних політичних угруповань і партій розглядаються автором у

тісному взаємозв'язку з політичним становищем в країні. У книзі показано крах намагань монархічних сил використати армію для захисту самодержавства, переконливо доведено, що зусилля буржуазії були спрямовані насамперед на збереження старої воєнної машини з метою продовження грабінницької війни і боротьби проти соціалістичної революції, яка назріла. Політику буржуазії щодо армії підтримували дрібнобуржуазні, в тому числі буржуазно-націоналістичні, партії і насамперед меншовики та есери.

Однією з вирішальних передумов успішного розв'язання цього завдання було зміцнення місцевих загальнопролетарських і військово-партійних більшовицьких організацій. Глибокий аналіз великого фактичного матеріалу дав змогу авторові дійти висновку про те, що вже в перші дні після Лютневої революції партія більшовиків, незважаючи на нечисленність своїх місцевих організацій, розгорнула титанічну роботу по революціонізуванню армії. Починається процес збирання сил партії більшовиків, зміцнення її організацій у центрі і на місцях.

Однак, за винятком Петроградського військового округу, в перші дні після революції у більшості прифронтових областей більшовики перебували в об'єднаних з меншовиками організаціях. Для мобілізації трудящих і солдатських мас на боротьбу за перехід від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної більшовикам прифронтової смуги необхідно було подолати організаційні суперечності, відмежуватися від соціал-угодівців. У монографії розглядаються питання зміни тактики, розробки форм і методів у роботі більшовиків щодо завоювання солдатських мас на бік пролетаріату в нових умовах на ідейній основі рішень VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б).

Партія більшовиків розглядала боротьбу за демократизацію армії як одне з найважливіших своїх завдань. Висвітлюючи це питання, Н. М. Якупов спинився на значенні перших в історії класового суспільства виборних органів в армії — солдатських комітетів і Рад солдатських депутатів, які почали повсюдно утворюватися у ході розвитку революції. Обґрунтовуючи значення низових солдатських організацій для демократизації армії, автор показав боротьбу більшовиків проти політики реакційного командного складу й угодівських партій, які прагнули обмежити вплив солдатських комітетів і Рад солдатських депутатів на маси. Особливе значення при цьому мала діяльність більшовицьких фракцій в них, спрямована на їх більшовизацію. За підрахунками Н. М. Якупова, в період мирного розвитку революції в солдатських організаціях військових частин, які дислокувалися на території прифронтових військових округів, працювало не менш як і тис. більшовиків (стор. 60). Автор відзначив особливо успішну роботу більшовиків у

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 10.

Петроградському військовому округу, зокрема, в Кронштадті та Ревелі. І хоча демократизація армії після лютого ще тільки починалася і проходила в умовах жорстокого опору буржуазії та реакційного офіцерства, все ж вона створила важливі передумови для розвитку революційного руху в військах.

У боротьбі за армію особливо важливу роль відіграли військові організації РСДРП(б). Процес утворення партійних організацій в армії і розгортання їх діяльності проходив під безпосереднім керівництвом ЦК РСДРП(б) і особисто В. І. Леніна. У праці наводяться цікаві дані про кількість військових парторганізацій прифронтової смуги. На її території в період мирного розвитку революції налічувалося 24 гарнізонних і районних військових більшовицьких організацій і понад 170 — у військових частинах.

Автор зв'язує процес партійного будівництва в армії з посиленням впливу більшовиків на солдатські маси. У зв'язку з цим, розкриваються форми і методи керівництва більшовиків антивоєнними, виступами солдатів з метою надання цим виступам цілеспрямованого, організованого характеру, показано значення рішень Всеросійської конференції фронтових і тилкових воєнних організацій РСДРП(б) у червні 1917 р. для дальшої роботи партії у справі перетворення війська в політичну армію соціалістичної революції.

У другому розділі автор показав посилення впливу більшовиків в армії після подій 3—5 липня. Докладно, залучаючи значний фактичний матеріал, Н. М. Якупов довів, що хвиля репресій, яка обрушилася на партію, не змогла стримати об'єктивного процесу зростання революційних сил в армії, підвищення політичної активності мас у боротьбі проти контрреволюції, чому значною мірою сприяв новий політичний курс, розроблений VI з'їздом РСДРП(б), курс на збройне повстання. За підрахунками автора, 80 делегатів представляли на з'їзді 78 800 більшовиків прифронтової смуги (стор. 98). Автор відзначив велику роль більшовиків у розгромі корніловського заклоту. Боротьба революційних сил проти змови генералів сприяла дальшому розвитку процесу більшовізації армії.

У книзі на багатьох прикладах показано плідну діяльність військових організацій партії в період підготовки збройного повстання. Н. М. Якупов підкреслив, що політична активність солдатських мас залежала безпосередньо від ступеня пролетарського впливу на них. Саме наявність великих пролетарських центрів у прифронтових областях багато в чому визначала високу революційність військ цих районів. Зростання впливу більшовицької партії на солдатів неминує приводило до збільшення партійних організацій в армії. Автор підрахував, що напередодні Жовтневої революції на території губерній, що входили до складу прифронтових військових округів,

було 155 тис. більшовиків, з них 70 тис. працювали в партійних організаціях військових частин (стор. 136).

Перехід більшої частини армії на бік революції до жовтня 1917 р. дав авторів змогу зробити висновок про те, що саме «титанічна діяльність ЦК РСДРП(б), місцевих загальнопролетарських і військових організацій більшовиків у справі революціонізації армії забезпечила перемогу в Жовтневій революції» (стор. 164).

Позитивною рисою рецензованої монографії є висвітлення діяльності більшовицької партії по інтернаціональному згуртуванню солдатських мас, що було однією з важливих умов перемоги соціалістичної революції. Буржуазні націоналісти намагалися розірвати єдиний фронт революційних сил, граючи на національних почуттях солдатів. Зокрема, національна буржуазія зробила спробу сформувати національні військові частини.

Більшовицька партія, рішуче борючись проти великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів, виходила з рішень VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) і Всеросійської конференції фронтових і тилкових військових організацій РСДРП(б), в яких зазначалося, що тільки при умові єдності трудящих усіх національностей можлива перемога пролетарської революції. Участь керованих більшовицькою партією солдатських мас усіх національностей у боротьбі за перемогу соціалістичної революції є яскравим підтвердженням правильної політики більшовицької партії, свідченням справді інтернаціонального характеру Великого Жовтня.

У третьому розділі «Мобілізація більшовиками революційних солдатських мас на боротьбу за перемогу Радянської влади» розглядається участь революційних військ у збройному повстанні в Петрограді та у прифронтових районах. Автор всебічно висвітлив теоретичну і практичну діяльність В. І. Леніна, ЦК РСДРП(б) по керівництву підготовкою і ходом повстання, боротьбу місцевих парторганізацій за владу Рад.

У дослідженні показано, що перемога пролетарської революції в Петрограді і прийняття II з'їздом Рад лєнінських декретів зустріли гарячий відгук і підтримку серед солдатських мас прифронтових військових округів, які піднялися на захист революції.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді настав новий етап у боротьбі більшовицької партії за армію, коли необхідно було використати найсвідомішу частину військ для встановлення Радянської влади на місцях, зламати найбільш закоренілий, за висловом В. І. Леніна, інструмент підтримки старого ладу, яким була армія в буржуазній державі³, створити нову армію пролетарської держави. У цьому зв'язку в монографії висвіт-

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 281.

люється діяльність Народного комісаріату у військових справах, Всеросійської колегії по організації і управлінні робітничо-селянською Червоною Армією, робота яких спрямовувалася В. І. Леніним, ЦК РСДРП(б).

Однак монографічне дослідження Н. М. Якупова не позбавлене окремих недоліків. На наш погляд, книга тільки виграла б, якби автор зробив ґрунтовний історіографічний аналіз праць з даної проблеми, а не обмежувався лише їх бібліографічним переліком. Очевидно, автору поряд з детальним аналізом процесу створення мережі партійних організацій в армії, солдатських комітетів і Рад солдатських депутатів слід було б подати й відповідний матеріал про їх діяльність.

Висвітлюючи таку форму роботи більшовиків в армії, як видання і розповсюдження газет, автор зовсім не згадує про газету «Правда гренадерская» — орган Військової організації РСДРП(б) Гренадерського полку І Гвардійського корпусу (Проскурів). В період мирного розвитку революції на Україні виходило лише 2 періодичні більшовицькі видання, що призначалися

спеціально для армії, і «Правда гренадерская» була одним з них.

Оскільки праця присвячена діяльності більшовиків у прифронтових округах, автору не було підстав для підтвердження своїх висновків часто посилаючись на діяльність більшовицьких організацій діючої армії.

Нам здається не зовсім правомірним використання в монографії матеріалу про діяльність більшовицьких організацій Харківської губернії, оскільки остання в 1917 р. входила до складу типового Московського військового округу.

У праці є й окремі неточності. Наприклад, на стор. 78, 92, 151 трапляються помилки в номерах і назвах полків. На стор. 142 помилково твердиться, що орган більшовиків та інтернаціоналістів 8-ої армії у жовтні 1917 р. видавався в м. Могильові, та ряд інших.

Зазначені недоліки здебільшого мають частковий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку праці, яка, безумовно, знайде схвалення і спеціалістів, і широкого читача.

В. І. Гусев (Київ),
А. О. Буравченко (Київ)

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО. ПІДСУМКИ І ПРОБЛЕМИ, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 662 с.

Трудящі нашої багатонаціональної країни, ставши господарями своєї долі, з великою любов'ю шанують тих, хто боровся проти соціального і національного гніту, за мир і дружбу між народами, хто в тяжке лихоліття провіщав краще майбутнє людству. Одним з таких борців був і геніальний син України Т. Г. Шевченко, який усе своє життя, свою різнобічну діяльність поставив на службу народові. Він рішуче виступав проти царизму і кріпосництва, глибоко вірив, що тільки через революційну боротьбу лежить шлях трудящих до щасливого життя. Т. Г. Шевченко мав повне право сказати про себе: «Історія мого життя є складовою частиною історії моєї батьківщини». Значення творчої спадщини та діяльності таких визначних діячів, як Т. Г. Шевченко, виходить за національні межі і стає надбанням усього прогресивного людства.

Необхідність досліджень, у яких би підводилися підсумки вже досягнутого в шевченкознавстві, — очевидна. Досить згадати, що навіть за неповними даними протягом більш як 130 років тільки в нашій країні опубліковано понад десять тисяч праць, які безпосередньо стосуються шевченкіани¹. Тому дуже важливо показати,

якими шляхами йшло дослідження життя, творчості і громадсько-політичної діяльності Т. Г. Шевченка, як ставилися до його спадщини представники різних суспільних течій у різні історичні епохи, намітити назрілі проблеми. Все це значною мірою зроблено в рецензованій книзі.

Процес становлення і розвитку шевченкознавства проходив у гострій ідейній боротьбі. На нього прямо чи опосередковано впливали зміни, що відбувалися в суспільному житті.

На новий, якісно вищий ступінь піднялося шевченкознавство в радянський період, коли з наукових марксистсько-ленінських позицій було порушено і розв'язано ряд важливих питань, відкрито нові напрями в дослідній роботі. Ці досягнення зумовлені розвитком усіх суспільних наук. В розробці багатьох проблем брали участь не тільки літературознавці, а й філософи, історики, мистецтвознавці, педагоги, мовознавці та інші спеціалісти. Саме на комплексності шевченкознавства неодноразово робиться наголос у монографії. Дальша розробка і розв'язання багатьох питань шевченкознавства також вимагатиме постійного творчого контакту представників різних наук. І, безумовно, історичній науці належить у цій справі почесне місце.

В рецензованій праці ґрунтовно, на високому науковому рівні висвітлено всі періоди (етапи), а також багато проблем, пов'язаних з розвитком шевченкіани в нашій країні, вперше дано періодизацію шевченкознавства, зокрема радянського. Підготували монографію фахівці, які мають великий досвід наукової роботи, зо-

¹ Див.: Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість т. 1—2, К., 1963; Т. Г. Шевченко. Ювілейна література 1960—1964, К., 1968, стор. 624.

крема лауреати Ленінської премії, члени-кореспонденти АН УРСР Є. П. Кирилюк та Є. С. Шаблювський.

Оскільки в одній праці проаналізувати все зроблене в шевченкознавстві — великий комплексний галузі знань — неможливо, авторський колектив поставив перед собою завдання підсумувати тільки доробок літературознавців, та й то, як зазначено в передмові, взято до уваги і осмислюється лише основне, найтипніше. Однак це не означає, що порушені в монографії питання зацікавлять лише літературознавців. Адже досліджувані ними проблеми багато в чому стикаються з тим, над чим працюють, наприклад, історики.

Автори не обмежилися оглядом зробленого, а поставили перед собою завдання «накреслити шляхи дальшого розв'язання певних проблем, показати, які питання ще не вирішені, дискусійні» (стор. 5). Таке поєднання підсумків і проблемності значно підвищує теоретичний рівень праці. Йдеться не тільки про фактичний бік справи, а й про ідейне спрямування в розвитку шевченкознавства.

Структура монографії у своїй основі відповідає тим завданням, які поставив перед собою авторський колектив. Праця складається з передмови, чотирьох частин, поділених на розділи, і висновків. У передмові двічі сказано про наявність у книзі покажчика імен, що має «орієнтувати читача», але, на превеликий жаль, такого покажчика немає.

У першій частині книги — «Шевченко в історії критики та літературознавства» зроблено огляд шевченкіани з 1840 р. до 1970 р. включно. Різні історичні періоди, неоднакове ставлення сотень авторів до творчості та діяльності Т. Г. Шевченка — вся ця багатогранність знайшла відображення у відповідних розділах. У першому з них — «Прижиттєва критика» (автор В. Є. Шубравський) — розповідається про те, як були сприйняті твори Т. Г. Шевченка В. Г. Белінським, М. І. Костомаровим, М. Г. Чернишевським, М. О. Добролюбовим, О. М. Плещевим та іншими сучасниками, а також показано, які висновки робив поет-революціонер, реагуючи на різного характеру виступи. Вклад прогресивних діячів того часу в шевченкіану мав велике значення для розвитку шевченкознавства в наступні роки.

Однак автор мало показав, на що слід звернути увагу при дальшому дослідженні цього періоду шевченкознавства. Крім того, на початку розділу доцільно було б, хоч коротко, охарактеризувати суспільно-політичні та культурні умови, в яких довелося діяти Т. Г. Шевченкові та його сучасникам. Немає таких вступних абзаців і в другому розділі «Шевченко в критиці другої половини XIX століття» (автор — В. Є. Шубравський), де зроблено ґрунтовний, у багатьох відношеннях вичерпний огляд літератури. Для глибшої оцінки подій і фактів автор використав також архівні ма-

теріали. В досліджуваній у цьому розділі період класові суперечності в країні різко загострилися, розпочався нозий, революційно-демократичний етап визвольного руху. В цих умовах інтерес до спадщини Т. Г. Шевченка значно зріс. Водночас посилюлася боротьба між силами прогресивними, революційно-демократичними, з одного боку, та реакційними — царизмом і лібералізмом, — з другого, що знайшло своє відображення і в питаннях, які торкалися творчості Т. Г. Шевченка. Це була боротьба за шляхи розвитку всієї української літератури. Оцінка творчості Кобзаря пов'язана в цей період з іменами О. І. Герцена, М. П. Огарьова, Г. В. Плеханова, В. В. Стасова, І. Я. Франка, М. П. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Павлика, О. Терлецького та інших прогресивних діячів, які внесли значний вклад у розвиток шевченкознавства. Почали з'являтися не тільки літературно-критичні статті, але й праці дослідницького характеру, зокрема, написані І. Франком, що піднімали шевченкознавство на вищий ступінь. У зв'язку з цим, на наш погляд, назва розділу дещо звужує зміст шевченкознавства в цей час.

Дальшого розвитку шевченкознавство набуло у пролетарський період революційно-визвольного руху в Росії, провідною силою якого став робітничий клас, очолений партією Леніна. Своєрідність цього етапу показано в розділі «Шевченко в критиці кінця XIX — початку XX ст.» (автор — В. Є. Шубравський).

Із зміною класових співвідношень творчість Т. Г. Шевченка набиравала нового політичного та ідейного звучання. Ряд питань у шевченкознавстві починає висвітлюватися з марксистсько-ленінських позицій. Новий напрям знайшов відображення у працях О. М. Горького, А. В. Луначарського, В. В. Воровського та ін. У цей час з'явилися також розвідки російських і українських учених — І. Франка, В. Семецького, М. Сумцова, Д. Овсянко-Куликовського, О. Кониського, В. Доманицького та інших, в яких ґрунтовно досліджувалися різні питання шевченкознавства. Нам здається, що автор розділу дещо применшує досягнення шевченкознавства в цей період (стор. 128), значення яких стало виразно видно пізніше, вже в радянський час.

В розділі міститься стислий аналіз (стор. 116—122) різних оцінок історичної тематики в творах Т. Г. Шевченка. Очевидно цією справою слід зайнятися й історикам. На відміну від багатьох своїх сучасників поет-революціонер бачив зв'язок історичних епох, поколінь, розумів, що майбутнє не можна відривати від минулого і сучасного, як твердили деякі автори.

Значна увага в книзі звернута на розвиток шевченкознавства після Великого Жовтня. За 50 років Радянської влади в цій галузі було зроблено в кільканадцять разів більше, ніж за попередні 70 років. Це наочно і переконливо показано в усіх наступних частинах і розділах монографії.

В розділі «Етапи розвитку радянського шевченкознавства» (автор Ю. О. Івакін) йдеться про становлення та поглиблення цієї галузі знання з моменту перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції до закінчення Великої Вітчизняної війни. Тут зроблено також першу спробу періодизації історії радянського шевченкознавства: перший період (1918—1921 рр.) — зародження, другий (1922—1931 рр.) — становлення і організація наукового шевченкознавства, третій (1931 — перші повоєнні роки) — утвердження поглядів на Т. Г. Шевченка як на революціонера-демократа, подолання академічного «нейтралізму» та вульгарної соціології, четвертий (перші повоєнні роки — 1970 р.) — піднесення шевченкознавства.

Ця періодизація в принципі правильна, хоч і вимагає дальшого уточнення в світлі ленінського положення про те, що «...грані тут, як і всі взагалі грані в природі і в суспільстві, умовні і рухливі, відносні, а не абсолютні. І ми лише приблизно беремо особово видатні й помітні історичні події, як віхи великих історичних рухів»².

Зважаючи на комплексність шевченкознавства, при встановленні його періодизації авторові слід було врахувати й надбання у цій справі не тільки літературознавства, а й інших суспільних наук.

У 20—30-х роках в шевченкознавстві досягнуто визначних успіхів, про що свідчить зроблений у книзі огляд великої кількості праць. Ці успіхи пов'язані з іменами таких дослідників, як П. Филипович, О. Дорошкевич, І. Айзеншток, М. Новицький, В. Коряк, Е. Кирилюк, Е. Шаблювський, О. Багрій, М. Плевако, Ю. Йосипчук, М. Шагінян, М. Бельчикова та багатьох інших. Широке відзначення у 1934 р. 120-річчя, а в 1939 р. — 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка сприяло розширенню проблематики в шевченкознавстві. Навіть у тяжкі роки Великої Вітчизняної війни не припинилася її розробка. В 1945 р. в Інституті української літератури АН УРСР було створено відділ шевченкознавства, який став науковим координаційним осередком шевченкознавців не тільки нашої республіки, а й усієї країни. Розділ в цілому дає уявлення про те, в яких умовах відбувалося становлення радянського шевченкознавства, як долалися різні труднощі та недоліки. Однак висловимо деякі побажання. В цьому розділі, як, до речі, і в інших, вживаються такі визначення шевченкознавства: «спеціальна галузь історії української літератури і культури» (стор. 130), «галузь науки» (стор. 139), «науково-суспільна проблема» (стор. 140, 173), «галузь радянської літературознавчої науки» (стор. 152), «шевченкознавство як наука» (стор. 171) та ін. Можливо, слід

встановити і дотримуватися якогось одного визначення. Очевидно, постановою ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР від 15 травня 1934 р. «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» мала пряме, а не опосередковане (стор. 183) відношення до шевченкознавства. Адже в ній йшлося про науково-історичний, партійний підхід до оцінки явищ, подій та діячів минулого, що позначилося й на шевченкознавстві. Під час Великої Вітчизняної війни в численних партійних та урядових зверненнях до населення та армії містилися відповідні оцінки ролі Т. Г. Шевченка, завдяки чому його ім'я в народі набуло ще більшої популярності. Про цю своєрідну шевченкіану також потрібно було згадати.

Сучасному станові шевченкознавства присвячено спеціальний розділ — «Шевченкознавство у післявоєнні роки (1945—1970)» (у передмові сказано, що автором розділу є М. Гнатюк, а в змісті значиться «колектив авторів»). Протягом 25 років шевченкознавство зробило величезний крок уперед. За цей час лише монографій про Т. Г. Шевченка опубліковано більше, ніж за всю попередню історію шевченкознавства. До цього слід додати численні шевченківські збірники, статті, видруковані в наукових записках і журналах, документальні збірники, спогади, листування, бібліографічні покажчики тощо. Видано спадщину Т. Г. Шевченка в 10 томах. Багато з опублікованих праць мають синтетичний характер. В розробці різних питань було подолано прояви суб'єктивізму, волютаризму і спрощений підхід. Значний вклад у розвиток шевченкознавства в цей період внесли Е. Кирилюк, Е. Шаблювський, В. Прийма, І. Назаренко, М. Новиков, В. Шубравський, Ю. Івакін, І. Пільгук, Л. Хінкулов, П. Приходько та багато інших учених різних галузей знань. І, безумовно, чималу роль у розгортанні досліджень із шевченкознавства відіграло всесвітнє відзначення 100-річчя з дня смерті (1961 р.) і 150-річчя з дня народження (1964 р.) поста-революціонера.

Відомо, що чим більше відкриттів зроблено в науці, тим більше виникає нових питань та аспектів, пов'язаних з ними. Протягом проблем (у загальному плані) сказано наприкінці розділу, зокрема, наголошено на необхідності підготовки спеціальних мистецтвознавчих, мовознавчих, фольклористичних досліджень спадщини Т. Г. Шевченка.

Справедливо зазначається, що історичні погляди Т. Г. Шевченка, його місце в історії української суспільної думки, а також вплив на розвиток соціальної і національної самосвідомості українського народу вивчено ще недостатньо (стор. 238). Глибокого висвітлення вимагає боротьба за Т. Г. Шевченка. Безумовно, історики повинні активніше розробляти своєрідні питання шевченкознавства. Це не тільки буде вкладом в історіографію, а й допоможе в роботі представникам інших наук.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 134.

Друга частина монографії — «Життєвий шлях» — має два розділи. Перший з них — «Дослідження біографії» (автор — В. Л. Смілянська), — безперечно, зацікавить представників різних галузей знань, що розробляють питання шевченкознавства. В розділі показано, як у минулому дослідники (залежно від їх поглядів) з різних ідейних позицій трактували життєвий і творчий шлях письменника. Про досягнення радянського шевченкознавства свідчить видання справді наукових біографій, що з'явилися у післявоєнний період, зокрема написаної Є. Кирилюком і колективної, яку створили Є. Кирилюк, Є. Шаблювський та В. Шубравський. У висновках до розділу вказано на питання, зокрема, пов'язані із світоглядом Т. Г. Шевченка, які потребують дальшого вивчення. Можливо, й історики звернуть на це більше уваги.

Є. С. Шаблювський у розділі «Шевченко і визвольний рух 40—60-х років XIX ст. в Росії і на Україні» дає не хронологічний, а тематико-хронологічний огляд літератури. Автор показав, як у ході спільної революційної боротьби зміцнювалась і збагачувалась єдність історичного процесу російського та українського народів. Визначний вклад у цю справу вніс Т. Г. Шевченко. Не виникає заперечень щодо висновку автора про те, що в центрі уваги поета постійно були питання соціального і національного визволення, дружби і єднання народів. В розділі названо ряд питань, які необхідно розробляти шевченкознавцям, у тому числі й історикам. Хотілося б коротко торкнутися такого моменту, який стосується не лише даного а й інших розділів. Відомо, що світогляд усіх діячів формується в певних умовах, при наявності певних впливів своїх попередників і сучасників. Однак дослідникам слід зважати на те, що ці впливи не були стихійними. Ті чи інші ідеї творчо сприймалися і засвоювалися людьми, які мали певні прагнення, наміри. Це потрібно мати на увазі, висвітлюючи питання про вплив на Т. Шевченка (див. стор. 277—279).

Третина об'єму книги присвячена станова і завданням у справі вивчення літературної творчості Т. Г. Шевченка. Про це йдеться у спеціальній частині «Творчість». Навіть перелік назв розділів свідчить про важливість і актуальність висвітлюваних питань, а саме: «Творчий метод» (автор — Є. П. Кирилюк), «Шевченко і фольклор» (автор — Ю. О. Івакін), «Поетика Шевченка» (автор — Ю. О. Івакін), «Віршування» (автор — Н. П. Чамата), «Художня проза» (автор — Л. Ф. Кодацька), «Драматургія» (автор — В. Є. Шубравський). На перший погляд може здатися, що ці розділи мають суто літературний аспект. Проте це не зовсім так. Адже кожен, хто вивчає життя і творчість великого Кобзаря, не може обійти тієї обставини, що поет-

революціонер діяв насамперед засобами художнього слова. Відомості про творчий шлях Т. Г. Шевченка від революційного романтизму до критичного реалізму, про час і причини появи та ідейне спрямування різних його творів, безумовно, допомагали і допомагають дослідникам (історикам також) належно оцінити та використати спадщину поета.

Остання частина книги має назву «Текстологія» (автор — В. С. Бородин). Т. Г. Шевченкові, як й іншим прогресивним діячам, довелося жити і творити в тяжких умовах соціального і національного гніту, заслання і переслідувань. З цих причин не всі твори за життя поета були опубліковані, а ті, що виходили з друку, зазнавали значних цензурних обмежень. Встановити первісний текст, що має надзвичайно важливе значення — складна і копітка робота, адже від цього значною мірою залежать і висновки дослідників. Проблеми текстології набрали особливого значення за Радянської влади при підготовці повного академічного видання творів Т. Г. Шевченка. Вже багато зроблено у справі встановлення справжніх творчих задумів поета. Проте, як пише автор розділу, не всі питання остаточно з'ясовані. В. С. Бородин не без підстав вважає, що «нове академічне видання — необхідний і кращий шлях розв'язання складних і спірних питань, поставлених на всю широчінь» (стор. 558). Напевно, й історики також внесуть свій вклад у з'ясування питань текстології творів Т. Г. Шевченка.

Завершується монографія короткими висновками (стор. 559—561), де зазначено, що перед шевченкознавцями стоїть завдання підготовки нового повного академічного видання творів Т. Г. Шевченка, проведення відповідних пошуків в архівах і рукописних сховищах, посилення бібліографічної діяльності. Дуже важливо наблизити часом підбити підсумки досліджень, проведених у галузі шевченкознавства істориками, філософами, мовознавцями і педагогами. Необхідно посилити вивчення епохи, в яку жив і діяв Т. Г. Шевченко, тих історичних явищ і подій, що знайшли відображення в його творах. Названо й ряд інших проблем, що стоять перед шевченкознавцями, а отже значною мірою і перед істориками.

Крім визначення проблематики, можливо, слід приділити більше уваги заходам, які сприяли б всебічному розвитку шевченкознавства. Так, можна було б провести спільну нараду шевченкознавців — істориків та літераторів.

В цілому рецензована праця заслуговує на позитивну оцінку. Вона, безумовно, сприятиме дальшому розвитку радянського шевченкознавства.

Ф. П. Шевченко (Київ)

И. А. ПЕТЕРС.

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА

ЧЕХОСЛОВАКИИ (1945—1960 гг.),

изд-во «Наукова думка», 1976, 213 с.

З виходом на світову арену соціалістичних країн у міжнародних відносинах виник новий важливий фактор — соціалістична зовнішня політика, вплив якої на розвиток історичного процесу постійно зростає. Це особливо яскраво видно на прикладі останніх подій, коли зовнішня політика СРСР та інших братніх країн, спираючись на підтримку всіх революційних і прогресивних сил за рубжем, успішно втілюючи в життя вироблену XXIV з'їздом КПРС Програму миру, домоглася докорінного оздоровлення міжнародної обстановки. Тому вивчення прблем, пов'язаних із зовнішньою політикою країн соціалізму, привертає до себе серйозну увагу істориків як у нашій країні, так і за рубжем.

За останні роки в Радянському Союзі та інших братніх державах вийшли нові дослідження, які висвітлюють політичне, економічне і культурне співробітництво країн соціалістичної співдружності, їх послідовну боротьбу на міжнародній арені за зміцнення миру і безпеки народів. Одним з них є рецензована монографія І. А. Петерса. Її опублікування є актуальним, оскільки зовнішньополітична діяльність Чехословацької Республіки після другої світової війни ще недостатньо висвітлена як у радянській, так і чехословацькій історіографії.

В праці на конкретному історичному матеріалі розкрито становлення нового зовнішньополітичного курсу Чехословаччини після перемоги народно-демократичного ладу в країні (травень 1945 р.). Історія буржуазної Чехословацької Республіки і особливо Мюнхена переконливо показала згубність для національних інтересів країни її орієнтації на західні імперіалістичні держави. Класово обмежена політика чехословацької буржуазії призвела до загибелі республіки в 1938—1939 рр. Збагачені досвідом національно-визвольного, антифашистського руху в роки другої світової війни, народні маси країни, керовані комуністичною партією, обрали новий зовнішньополітичний курс, спрямований на тісне співробітництво молодой народно-демократичної держави з Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму.

Після травня 1945 р. в країні розгорнулася гостра боротьба навколо питань внутрішньої і зовнішньої політики. Автор наводить цікаві матеріали про те, як чехословацька буржуазія, що зберігала ще в ЧСР серйозні позиції, при підтримці правлячих кіл держав Заходу і, насамперед, США, намагалася здійснити в Чехословаччині контрреволюційний переворот й відновити в ній домонхенські порядки. Однак у лютому 1948 р. сили внутрішньої реакції зазнали краху. В Чехословаччині була встановлена диктатура пролетаріату.

Як видно з книги, союз народно-демократичної Чехословаччини з СРСР та іншими братніми країнами був тим вирішальним фактором, який сприяв перемозі чехословацьких народних мас у лютому 1948 р. Ця перемога послабила позиції імперіалізму й зміцнила світову соціалістичну співдружність. Чехи і словаки дістали можливість у сприятливих умовах займатися внутрішніми перетвореннями в своїй країні.

Значне місце в дослідженні відведене політичному й економічному співробітництву Чехословаччини з Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму, характеристиці її місця в рамках світової соціалістичної системи. І. А. Петерс простежує основні етапи цього співробітництва, його форми і методи, показує значення Ради Економічної Взаємодопомоги й Організації Варшавського Договору для зміцнення міжнародних позицій Чехословаччини, всієї світової системи соціалізму в цілому.

Позитивною рисою праці є те, що в ній викриваються фальсифікаторські твердження правих ревізіоністів у ЧСР, які в другій половині 60-х років, намагаючись спотворити справжній характер економічного співробітництва Чехословаччини з СРСР та іншими країнами соціалізму, писали про «невигідність» цих відносин. Конкретний матеріал, наведений у книзі (стор. 93 та ін.), повністю спростовує цей наклеп. З монографії видно, що участь Чехословаччини в РЕВ, у багатосторонньому й двосторонньому співробітництві з братніми соціалістичними державами надала розвиткові народного господарства країни планомірного і стабільного характеру, допомагає розв'язанню таких важливих і складних проблем, як розширення сировинної і енергетичної бази, збут виробів ряду провідних галузей промисловості, зокрема машинобудування.

Як держава соціалістична, Чехословаччина проводить на міжнародній арені миролюбну зовнішню політику, спрямовану на мирне співіснування держав з різними соціальним ладом, зміцнення миру і міжнародної безпеки. Водночас вона протистоїть імперіалістичній політиці агресії і війни. У дослідженні дано аналіз зовнішньополітичної діяльності Чехословацької Республіки в 50-ті роки, яка в єдиному строю братніх країн сприяла припиненню війни в Кореї, ліквідації наслідків троїстої агресії Англії, Франції та Ізраїлю проти Єгипту в 1956 р., боролася за контроль, обмеження і заборону ядерних випробувань, часткове і в перспективі загальне роззброєння та ін. При висвітленні цих питань автор використав документи ООН, що робить виклад більш аргументованим і вагомим.

Велику увагу в книзі приділено участі Чехословацької Республіки в боротьбі соціалістичних країн за створення міцної системи європейської безпеки. І. А. Петерс показав специфіку цієї проблеми для ЧСР і розкрив роль чехословацької дипломатії в її розв'язанні. Він також уперше в ра-

дяньській історичній літературі навів деякі факти про діяльність реваншистів Західної Німеччини, які домагаються перегляду підсумків другої світової війни за рахунок Чехословаччини та інших соціалістичних країн.

Зовнішня політика ЧССР — глибоко інтернаціональна. Це яскраво виявляється в тій допомозі й підтримці, яку вона подавала і продовжує подавати національно-визвольному рухові, молодим країнам, що розвиваються. В монографії детально розповідається про співробітництво Чехословаччини в 1945—1960 рр. з країнами Азії, Африки і Латинської Америки в політичній, економічній, науковій і науково-технічній галузях.

У книзі висвітлюються також відносини Чехословацької Республіки з капіталістичними державами. Ці відносини з вини Заходу тривалий час не набували необхідного розвитку й обмежувались переважно економічними зв'язками. Імперіалістичні правлячі кола намагалися ізолювати Чехословаччину на міжнародній арені, але зустріли рішучу протидію всієї соціалістичної співдружності.

Цілком обгрунтованим є висновок автора про те, що безпосередня участь Чехословаччини в погодженій політиці соціалістичних держав підвищує її міжнародний авторитет і розширяє можливості для досягнення основних зовнішньополітичних цілей. Життя приносить все нові докази цьо-

го. Зокрема, реалізація Програми миру дозволила розв'язати в грудні 1973 р. таке важливе для Чехословацької Соціалістичної Республіки питання, як нормалізація відносин з ФРН.

Рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. Так, характеризуючи взаємини ЧССР з братніми країнами соціалізму, автор лише побіжно торкається їх співробітництва в такій важливій сфері діяльності, як культура. Розглядаючи зв'язки Чехословаччини з капіталістичними державами, автор основну увагу приділяє її контактам з найближчими сусідами — ФРН і Австрією. Що ж до традиційно розвинутих взаємовідносин з Англією і особливо Францією, то вони в книзі не дістали належного висвітлення.

Дискусійним є виділення в окремий розділ питання про боротьбу Чехословаччини за європейську безпеку при наявності в праці попереднього розділу під заголовком «Зовнішня політика Чехословаччини в боротьбі за мир і міжнародне співробітництво проти імперіалістичної політики агресії і війни».

В цілому, незважаючи на вказані недоліки, науковці, викладачі вузів, широкий пропагандистський актив одержали дуже актуальне й глибоке дослідження.

*А. К. Мартиненко (Київ),
М. В. Кірсенко (Київ)*

*IVAN KREMPA.
ZA INTERNACIONALNU JEDNOTU
REVOLUČNÈHO HNUTIA
V ČESKOSLOVENSKU.
PODIEL SLOVENSKÈHO
A ZAKARPATSKÈHO
ROBOTNICKÈHO HNUTIA
NA UTVORENÍ KSČ (1919—1921).
Bratislava, 1975, 424 s.*

*ІВАН КРЕМПА.
ЗА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНУ ЄДНІСТЬ
РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ
В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.
РОЛЬ СЛОВАЦЬКОГО
ТА ЗАКАРПАТСЬКОГО
РОБІТНИЧОГО РУХУ
У СТВОРЕННІ КПЧ (1919—1921).
Bratislava, 1975, 424 s.*

Досліджуваннй І. Кремпоу період — один з найважливіших етапів в історії революційно-визвольної боротьби трудящих Чехословаччини, яка розгорнулася під впливом Великого Жовтня та перших успіхів молодого Країни Рад. Автор глибоко

розкриває закономірності масового руху пролетаріату в економічно відсталій Словаччині та на Закарпатській Україні, де робітничий клас, хоч і становив значну меншість населення, впевнено йшов в авангарді класових боїв. У монографії всебічно показано процеси ідейного і політичного розмежування в робітничому русі, формування і зростання революційного крила, логічним наслідком якого було утворення в 1921 р. Компартії Чехословаччини.

Революційні події в Словаччині та на Закарпатській Україні розглядаються на широкому фоні політичного життя всієї країни. Це дозволило І. Кремпі розкрити окремі специфічні особливості, властиві визвольному руху чеського, словацького, угорського і закарпато-українського пролетаріату. Буржуазній політиці нацькування однієї нації проти іншої, роз'єднання революційних сил з метою їх послаблення комуністи протиставили пролетарський інтернаціоналізм. На яскравих прикладах спільних класових боїв трудящих Словаччини і Закарпаття автор розкриває непереможну силу й велич ідей пролетарського інтернаціоналізму. З інтересом читаються ті сторінки монографії, де йдеться про рух солідарності пролетаріату Словаччини і Закарпатської України з Радянською Росією. І. Кремпа переконливо доводить, що в ході цього руху зростала класова свідомість

трудящих, зміцнювалася їх бойова єдність.

Для радянського читача рецензована книга важлива й тим, що в ній досліджуються ряд складних питань історії революційної боротьби на Закарпатті, які в радянській історіографії ще недостатньо висвітлені. Це, зокрема, процеси ідейно-політичного розмежування в середині закарпатських лівих, їх поступовий перехід на позиції наукового комунізму. Автор детально аналізує ідейно-теоретичний бік діяльності Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі — революційної партії робітників Закарпаття, створеної в березні 1920 р. Ці проблеми розглядаються у тісному взаємозв'язку з тими ідейно-політичними процесами, які відбувалися в Чехословацькій соціал-демократичній партії, і які привели в ході гострих класових бій до утворення інтернаціоналістської течії в соціал-демократичній партії — Марксистської лівіці. Багато нового в монографії міститься й про діяльність на Закарпатті угорських комуністів-емігрантів — керівників Комуністичної партії Угорщини та Угорської Республіки Рад 1919 р., зокрема про Є. Гамбургера, Ф. Мюнніха, Е. Сайдлера, Е. Клеппа, Б. Іллеша, Б. Фюзі, Л. Раца та інших. Уперше в науковій літературі автор доводить, що при ЦК Міжнародної соціалістичної партії в Ужгороді діяла група уповноважених ЦК Компартії Угорщини (стор. 96—97) і що комуністи Закарпаття подавали значну допомогу угорським підпільникам в їх боротьбі проти білого терору.

Використавши матеріали центральних архівів ЧССР, І. Кремпа розповідає про зустрічі комуністів у 1919 р., зокрема в період Радянської влади на Закарпатті, а потім навесні та влітку 1920 р., коли розгортався рух солідарності з Радянською Росією, розкриває зв'язки між Комуністичною партією Східної Галичини і Міжнародною соціалістичною партією Закарпаття (стор. 167—168). У період проголошення Галицької Радянської Республіки (15 липня 1920 р.) кілька озброєних загонів із Закарпаття прийшли на допомогу галицьким робітникам (стор. 171—172).

Для з'ясування ролі пролетаріату Словаччини і Закарпатської України у боротьбі за створення КПЧ заслуговують на увагу ті розділи книги, де йдеться про участь словацьких і українських революційних організацій у підготовці загальнодержавної конференції представників Чехословацької соціал-демократичної робітничої партії (лівіці), яка відбулася на початку січня 1921 р., про з'їзд революційного пролетаріату Словаччини та Закарпатської України в Любохні (Словаччина) (січень 1921 р.). Вказуючи на те, що процес утворення компартії особливо складно проходив у чеських землях, де порівняно сильними були традиції соціал-реформізму, І. Кремпа підкреслює, що саме пролетаріат східної Словаччини і Закарпаття йшов у перших лавах борців за нову марксистсько-ленінську партію.

Аналізуючи внутрішні передумови утворення КПЧ, автор підкреслює, що класова солідарність, багатогранні зв'язки революційних сил пролетаріату Чехословаччини з ленінською партією, міжнародним комуністичним рухом, допомога В. І. Леніна — все це сприяло успіху в боротьбі за перемогу ідей пролетарського інтернаціоналізму в робітничому русі, в створенні КПЧ.

Достоїнством рецензованої праці є те, що її автор вивчив і науково узагальнив величезну кількість першоджерел (фонди партійних і державних архівів ЧССР, СРСР, УНР), рідкісні періодичні видання — все, що нагромаджено радянською, чехословацькою та угорською марксистсько-ленінською історіографією по даній проблемі.

До позитивних рис рецензованої праці слід віднести й те, що в ній, крім змістовних підтекстових пояснень, дається іменний і географічний покажчик, перелік використаних джерел.

Змістовне і цінне дослідження не позбавлене й окремих недоліків. Зокрема, відчувається певна непослідовність у його структурі. Автор бере в основному 1919—1921 рр., але звертається й до подій 1918 р. Це, звичайно, потрібно, бо саме в них йдеться про вплив Великого Жовтня. Однак, незрозуміло, чому в книзі розповідається лише про події на Закарпатті й нічого не говориться про наростання революційного руху в Словаччині (стор. 19—155). В кінці першої частини праці ґрунтовно висвітлюється хід грудневого страйку (1920 р.) на Закарпатті й знову немає ніяких даних про революційні бої в Словаччині (стор. 217—239). На нашу думку, синхронне висвітлення революційних подій в Словаччині та на Закарпатті дозволило б краще розкрити питання про втілення у життя ідей пролетарського інтернаціоналізму.

В книзі згадується велика кількість праць (стор. 401—407), але оцінки зробленого попередниками немає. Між тим, хоч невеликий історіографічний експурс дав би змогу чітко сказати, що саме зроблено у вивченні цієї важливої теми і що чекало на досвідчену руку І. Кремпи. Більше того, у вступі варто було піддати гострій критиці антинаукові концепції буржуазних і реформістських писак, які всіляко фальсифікують історію комуністичного руху в Чехословаччині, революційно-визвольну боротьбу трудящих Словаччини і Закарпаття.

Проте зазначені недоліки не знижують високої оцінки дослідження І. Кремпи. Рецензована праця написана на високому ідейно-теоретичному і науковому рівні, з позицій марксистсько-ленінської методології. На нашу думку, рецензоване видання — одне з кращих досліджень чехословацької історіографії після XIV з'їзду КПЧ.

І. М. Гранчак (Ужгород),
С. Ю. Пруниця (Ужгород)

Хроніка та інформація

ЗАТВЕРДЖЕННЯ ДО ДРУКУ II ТОМУ БАГАТОТОМНОЇ «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

14 травня 1976 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося засідання головної редакційної колегії восьмитомної «Історії Української РСР», на якому обговорювалося питання про затвердження до друку II тому цієї багатотомної праці.

З доповіддю виступив відповідальний редактор тому, зав. відділом історії феодалізму, к. і. н. Г. Я. Сергієнко. Доповідач зазначив, що другий том багатотомної «Історії Української РСР» під назвою «Возз'єднання України з Росією. Початок розкладу феодалізму і зародження капіталістичних відносин (друга половина XVII—XVIII ст.)» охоплює півтора століття. Це — багатий на важливі події період в історії українського народу.

На основі творів класиків марксизму-ленінізму та досягнень радянської історіографії в тому висвітлено ряд важливих проблем історії України доби феодалізму: визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією; спільна боротьба українського, російського та білоруського народів проти іноземних загарбників; єднання сил трудящих України і Росії в класовій боротьбі; спільні шляхи соціально-економічного розвитку України і Росії та формування всеросійського ринку; початок розкладу феодалізму і зародження буржуазних відносин; визволення Правобережжя і Півдня України, консолідація основних

українських земель у складі Російської держави, культурний розвиток України, єдність і дальше зближення культур українського та російського народів.

В тому використано понад 100 ілюстрацій, кольорові карти і картсхеми.

Авторський колектив врахував зауваження і побажання головної редакційної колегії та численних рецензентів, серед яких — провідні вчені Москви, Ленінграда, Харкова, Львова.

В обговоренні рукопису II тому взяли участь заст. директора Інституту історії АН УРСР, к. і. н. І. С. Слабеев, завідувачі відділами, доктори історичних наук П. П. Гудзенко, В. І. Клоков, Р. Г. Симоненко, доктори історичних наук М. Н. Лещенко, М. Ф. Котляр, к. і. н. О. В. Молодчиков, а також директор Інституту археології АН УРСР, к. і. н. І. І. Артеменко, і зав. кафедрою історії середніх віків КДУ, д. і. н., проф. В. О. Маркіна. Виступаючи відзначили велику роботу, проведену авторським колективом і редколегією тому при створенні цієї важливої праці.

Головна редакційна колегія багатотомної «Історії Української РСР» затвердила II том рукопису до друку.

Т. В. Безулік (Київ)

ПОПРАВКА

У № 9 «Українського історичного журналу» за 1976 р. на стор. 149 11—10 рядки знизу (права колонка) слід читати: «...висвітлення таких питань, як підготовка багатотомної «Історії Української РСР», перевидання окремих томів...» і далі за текстом.

В. І. Ленін про зовнішньоекономічні зв'язки Радянської держави, Політвидав України, К., 1976, 292 с.

В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з націоналізмом, Політвидав України, К., 1976, 206 с.

ВАЛУЙСЬКИЙ О., ПОПОВ Б. — Соціалістичне змагання: соціальна суть та демократичні принципи організації, Політвидав України, К., 1976, 192 с.

ВЕТРОВ І. Ю. — 3 особливим дорученням, Політвидав України, К., 1976, 152 с.

ВЫСОЦКИЙ С. А. — Средневековые надписи Софии Киевской. [По материалам граффити XI—XVII вв.], изд-во «Наукова думка», К., 1976, 456 с.

ГЕРАСЮТА А. П. — Зустрічний, вид-во «Таврія», Сімферополь, 1976, 63 с.

ГОЛОВАТЫЙ Н. — Разочарование, нигилизм, поиск. [Социально-экономические проблемы студенческого движения в некоторых капиталистических странах], изд-во «Молодь», К., 1976, 96 с.

ГРИГОРОВИЧ Д., ДЕНИСЕНКО П., НЕМАТЫЙ В. — Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, Політвидав України, К., 1976, 224 с.

Документи і матеріали радянсько-індійської зустрічі на найвищому рівні. Червень 1976 року, Політвидав України, К., 1976, 48 с.

За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес у Європі. До підсумків Конференції комуністичних і робітничих партій Європи. Берлін, 29—30 червня 1976 року, Політвидав України, К., 1976, 48 с.

История городов и сел Украинской ССР. В 26-ти т. Донецкая область. Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, К., 1976, 812 с.

КОЛЕСОВ М. В. — У пам'яті і в серці — назавжди. Новоросійський репортаж, Політвидав України, К., 1976, 104 с.

КОСТЮК Є. Ю. — Соціалістичний інтернаціоналізм у дії. [Радянсько-болгарські науково-технічні і культурні зв'язки 1971—1975 рр.], вид-во «Знання», К., 1976, 48 с.

КУЛІНИЧ І. М. — Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму, вид-во «Наукова думка», К., 1976, 272 с.

ЛИХОЛОБОВА З. Г. — Поступь новаторов. Исторический очерк, изд-во «Донбас», Донецк, 1976, 160 с.

ЛОЗА Г. — У ті роки буремні. Записки чекіста, вид-во «Молодь», К., 1976, 120 с.

МІКОЯН С. — Острів Свободи, Політвидав України, К., 1976, 118 с.

ПАЛКІН Ю. І. — Стимули до праці в соціалістичному змаганні, вид-во «Знання», К., 1976, 48 с.

СИЗОНЕНКО А. — Советский Союз и Латинская Америка. [Современный этап отношений], Політвидав України, К., 1976, 86 с.

СТАСЬ А. — Товариш Олекса, Політвидав України, К., 1976, 116 с.

СПИЦЬКИЙ В. Є., ГРИШИН А. Д. — Селянство йде за робітничим класом, вид-во «Знання», К., 1976, 48 с.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-ий примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *Б. О. Піковська*
Коректор *Н. Г. Тараскіна*

БФ 07468. Задано до набору 30.VIII 1976 р. Підписано до друку 14.X 1976 р. Формат 70×108^{1/8}. Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік-вид. арк. 15,13. Тираж 6580 прим. Зам. К-155.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 10 (187), 1976, октябрь. (На українському мові).
Ежемесячный научный журнал. Орган Інститута історії Академії наук Української ССР, Інститута історії партії при ЦК Компартії України — філіала Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПРС. Основан в 1957 г. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.